

En virkende samfundsvidenskab

- en diskussion af forudsætningerne for en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab

Christian Li Kristensen
Speciale - Samfundsfag, marts 2018

En virkende samfundsvidenskab

- en diskussion af forudsætningerne for en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab

Speciale

Kandidatuddannelsen i Samfundsfag

Institut for Statskundskab

Aalborg Universitet

Udarbejdet af: Christian Li Kristensen

Studienummer: 20126493

Afleveret: marts 2018

Vejleder: Simon Laumann Jørgensen

Anslag: 197.935

Normalsider: 82,47

Abstract

The central concern of this thesis is to examine the presuppositions for a critical alternative to mainstream social sciences. By mentioning mainstream social science (or the social science practiced as *normal science* with Thomas Kuhn), I refer to the part of social sciences that underpins the political decision-making process by producing *evidence-based knowledge* about welfare practices that ‘works’ (best practices). First and foremost, the aim of the mainstream social sciences is to contribute to the overall goal for the society: to increase productivity and efficiency in the endeavor to uphold economic growth. The mainstream social sciences then, more or less indirectly, contributes to the conception that contemporary politics is characterized by *necessity* in accordance with Francis Fukuyama’s notion of *The End of History* (1992) and Ove Kaj Pedersen’s argumentation in *Konkurrencestaten* (2011). In this regard, the social sciences have undergone radical changes since thinkers as Platon, Locke, etc., who put up goals of the society. In this day and age, the politicians are the ones who put up the goals, while the social sciences, at least to some extent, have been reduced to the role of evaluating the methods to attain these goals, e.g. by defining “what works” and what are the “best practices” in the public sector. In this regard, this thesis problematizes the hierarchization of knowledge that is characteristic of the focus on *evidence* (‘the hierarchy of evidence’) in mainstream social sciences and the naturalization of a specific *positivist* understanding of knowledge. The fact that positivist evidence-based social science is the most legitimate way of practicing social science is furthermore problematic, because it only makes it, within this understanding of social science, possible to produce knowledge on behalf of the *always already* existing rationales in the societal and political sphere. Subsequently, this precludes a *critical stance* to what is recognized as »the reality« at any time. The purpose of this thesis is to rethink a critical emancipatory perspective in social science that can function as a critical alternative to the dominating (positivist) forms of knowledge in the social sciences which, instead of just passing on the basic (ideological) dogmas in society, has the potential to question and change our immediate and widespread notions of reality and what we, as a society, *have to do* when treating political questions and challenges. Additionally, the purpose is to examine the *scientific theoretical preconditions* for a social science that can facilitate the occurrence of ‘*new truths*’, i.e. a social science that can ‘transcend’ fixed epistemological and ontological boundaries, and, as well as scientifically and societal, understandings of what *is* (necessity) and *can be* (possibility) our reality. In relation to these preconditions, I discuss two pre-existing critical perspectives

within social sciences -namely Critical Theory (primarily Jürgen Habermas) and Bent Flyvbjerg's 'phronetic' understanding of social sciences (e.g. *Making Social Science Matter*, 2001). While Critical Theory argues that social science has an emancipatory purpose, Flyvbjerg emphasizes that social science should be able to disclose the irrationality of power. Furthermore, both perspectives are skeptical about a positivist idea of social sciences due to two main reasons: (i) by only being able to relate to what is positively given, it can't take structural and ideological conditions into account (Habermas 2005), and (ii) a social sciences that pursue natural scientific procedures and notions simply end up in a 'dead end', because, according to Flyvbjerg, the contextual and concrete have to be included as the focal point of social sciences (Flyvbjerg 2009). However, I identify certain insufficiencies in Habermas' and Flyvbjerg's critical approaches in relation to *the specific endeavor in this thesis*. I argue that this is the case, because while Habermas' approach gets *too universalistic* the opposite is presented in Flyvbjerg's approach, which can be characterized, in scientific theoretical terms, as being *too concrete*. Therefore, I tentatively supplement these approaches with a *dialectical* approach by drawing on insights of, in a social scientific context, more unorthodox thinkers as Slavoj Žižek and Alain Badiou, who are both inspired by ideas from the 'German idealism'; mainly thinkers as Schelling, Hegel, and Kierkegaard. Additionally, by focusing on the concept of *the exception* in the reality (e.g. Badiou 2009; Kierkegaard 2014a) as an opportunity for »new truths« to occur, as well as relating these dialectic reflections to *the use of examples* in social sciences, I suggest a supplement to Flyvbjerg's development of the use of case studies in social sciences. In doing so, I suggest a distinction between *paradigmatic cases* (Flyvbjerg) and *paradigmatic examples* (the dialectic approach), which makes it possible to make the crucial connection *between the concrete and the universal* (e.g. Hegel). It is the case, when (i) identifying *exceptions in the concrete reality*, and (ii) understanding and using (*insist on*) those as *paradigmatic examples* that means, by analyzing general (universal) structural and ideological circumstances that make an exception possible, which (iii) can make it possible to inscribe it in (as a part of) our (general) understanding of the reality and then – potentially – change it.

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	1
Problemformulering.....	9
Nødvendighedens politik.....	10
En kritisk samfundsvidenskab – aktuelle alternativer til evidensbølgen.....	15
Kritisk teori – overordnet projekt og aktuel status	16
Kritisk teori – første generation.....	16
Kritisk teori – et forsøg på en revitalisering	19
Habermas og den kommunikative vending	21
B. Flyvbjergs phronetiske samfundsvidenskab	25
Casestudiet i phronetisk samfundsvidenskab	27
Kritisk teori og phronetisk samfundsvidenskab – pejlemærker for en ny, kritisk retning	31
Mellem kendsgerninger og sandheder – en videnskabsteoretisk sontring	34
»Realismen« som ideologisk ramme	37
Dialektik som grundlag for en kritisk samfundsvidenskab.....	44
<i>Undtagelsen</i> som forudsætning for »nye sandheder«.....	49
At tænke med <i>eksempler</i> i samfundsvidenskaben.....	54
Paradigmatiske eksempler	57
Identificering og brug af eksempler i samfundsvidenskaben – forslag til analysestrategi(er)	63
Konklusion	73
Litteratur.....	76

Det er en ulykke at leve i nødvendighed, men det er ikke en nødvendighed at leve i nødvendighed. På alle sider er der mange korte og nemme veje åbne til frihed. [...] Det er tilladt at undertvinge nødvendigheden selv. (Marx 2014, s. 16; oversat i Bjerre & Mau 2016: 235)

Indledning

Dette speciale spørger, helt overordnet, ind til samfundsvidenskabens¹ rolle i vores samtid, der, i forlængelse af ovenstående citat, netop på mange måder virker til at være præget af *nødvendighed*. I den forbindelse synes mainstream samfundsvidenskab at være låst omkring bestemte praksisser og forståelser af samfundsvidenskabens formål. Samtidig synes der at være en høj grad af selvsikkerhed om mainstream samfundsvidenskabens metoder og formål i forbindelse med disses forudsætninger, rigtighed og 'naturlighed', hvorfor de kan forstås som værende *normalvidenskabelige* i Kuhns forstand. I den forbindelse tænker jeg først og fremmest på de metoder, der har til formål at understøtte 'sikre' velfærdspraksisser og i forlængelse heraf det formål, at videnskaben skal understøtte den politiske beslutningsproces ved at tilvejebringe viden om samfundsmæssige sagforhold og evalueringer af policies, der tager afsæt i *systemets egen forståelse af, hvad formålet med de samfundsmæssige institutioner og policies er*. Målet er her først og fremmest, i forbindelse med velfærd, at understøtte samfundets produktivitet og effektivitet. Det er nogle mål, der også kan forstås i forlængelse af 'nødvendighedens politik', der kort sagt vil sige forestillingen om, at vi lever i en form for *nødvendighed*, der knytter sig til forestillingen om, at samfundet er betinget af en række eksterne forhold, vi som samfund *må* forholde os til og agere på baggrund af, der fx er tematiseret i Ove Kaj Pedersens *Konkurrencestaten* (2011). De store mantraer knytter sig først og fremmest til bestræbelsen på at styrke den samfundsmæssige økonomiske konkurrencedygtighed for at optimere mulighedsbetingelserne for økonomisk vækst². Det vil med andre ord sige, at samfundsvidenskaberne har foretaget et radikalt paradigmeskifte siden Platon, Aristoteles, Hobbes og Locke, der opstillede mål for samfundet. Den er blevet til *videnskab*.

¹ Med 'samfundsvidenskab' henvises til en bred definition, som fx fremgår af Den Store Danske, der om samfundsvidenskabens skriver, at det er "(...) den del af videnskaben, som beskæftiger sig med en række aspekter af menneskeskabte fællesskaber, samfund, fx sociale, økonomiske og politiske forhold." (Den Store Danske).

² 'Nødvendighedens politik' vil blive beskrevet og eksemplificeret nærmere senere.

I den forbindelse er det politikerne, der leverer målsætningerne, hvor samfundsvidenskabens rolle bliver at hjælpe med at bringe klarhed over, hvor langt vi er fra målene samt at bidrage til at nå disse gennem evalueringer af instrumenterne til at nå disse. I det følgende vil jeg derfor indkredse problemfeltet ved at skitsere hovedtrækkene i den normalvidenskabelige samfundsvidenskab – fortrinsvist med det øgede fokus på evidens som omdrejningspunkt.

Jan Faye og David Budtz Pedersen påpeger netop, at udviklingen fra industri- til videnssamfund bl.a. har betydet, at forskningen er blevet mere sammenvævet med den politiske virkelighed. Fx skriver de i *Hvordan styres videnssamfundet* (2012) følgende om, hvad der er karakteristisk for videnssamfundet:

Videnssamfundet karakteriserer den opfattelse, at samfund og økonomi ikke længere primært er baseret på industriel produktion, men på produktion af viden, innovation og uddannelse som grundlag for økonomisk vækst og som udgangspunkt for løsningen af samfundets udfordringer. (Faye & Pedersen 2012: 11).

Tendensen til at forskningen i højere grad er blevet et politisk hjælperedskab kommer i mere specifik samfundsvidenskabelig kontekst netop til udtryk i bestræbelsen på at navigere på velfærdsområdet med de seneste 15-20 års øgede fokus på *evidens*; en bestræbelse, der også er blevet betegnet 'evidensbølgen' og 'evidensbevægelsen' (se fx Christensen & Krejsler 2015: 3, 5; Brinkmann m.fl. 2012; Hansen & Rieper 2007: 7). Evidensbølgen kommer især til udtryk gennem en øget efterspørgsel efter *sikker viden* om indsatsers effekt på velfærdsområdet, der kan forstås i forlængelse af det øgede fokus på økonomistyring i det offentlige siden 80'erne (Buus & Rasmussen 2015: 122, 124; Christensen & Krejsler 2015: 3; Andersen 2015: 24). Fx lyder det i rapporten *Kortlægning af dansk social- og velfærdsforskning*, der er udgivet af Social- og Integrationsministeriet, at

Et stærkt velfærdssamfund må basere sig på viden om, hvad der virker og ikke virker. Hvis vi skal finde frem til de bedste løsninger på social- og velfærdsområdet, er det nødvendigt, at vi sætter vores erfaringer bedre i system, end det hidtil har været tilfældet (...) Forandring, innovation og nye løsninger på det sociale og velfærdsmæssige område skal udvikles på grundlag af viden fra forskning. (Social- og Integrationsministeriet 2012: 3, 9).

Det er imidlertid ikke i sig selv hverken nyt eller problematisk, at politikken forlader sig på forskningsbaseret viden; politik, der udelukkende handler på baggrund af mavefornemmelser og gisninger er ingenlunde at foretrække i de flestes øjne. Det problematiske opstår imidlertid, når det er en bestemt form for viden, der bliver bestræbelsesværdig og legitim, og dette både politisk og i forskningsøjemed; altså når der bliver tale om et decideret *sandhedsregime*. Ifølge Christensen og Krejsler (2015) er det imidlertid tilfældet i forbindelse med den forståelse af evidens, der er udgangspunktet for megen forskning, når man politisk – med samfundsvidenskaben som instrument – ønsker at dokumentere, *hvad der virker*. (Christensen & Krejsler 2015: 5)

Det øgede fokus på at skabe evidens for, at velfærdspraksisser ‘virker’, er en bestræbelse på at skabe viden om årsag-virkningsforhold i den offentlige sektor, og er i høj grad en videreførelse af metoder fra lægevidenskaben – først og fremmest i form af ‘Randomized Controlled Trials’ (RCT). For at få indsigt i årsag-virkningsforhold må en given sammenhæng isoleres, hvilket – i RCT-studier – sikres ved tilfældig udvælgelse af en kontrol- og en indsatsgruppe, hvor det kun er indsatsgruppen, der påvirkes (fx medicinsk). Denne tilgang inden for lægevidenskaben blev styrket yderligere med Archie Cochranes værk *Effectiveness and Efficiency – Random reflections on health services* (1972), i hvilket han argumenterede for at effektivisere sundhedssektoren på baggrund af sådanne RCT-forsøg. Siden 1990’erne har dette afstedkommet Cochrane-bevægelsen, der – overordnet set – har til formål at systematisere pålideligheden af forskningen i lægevidenskaben, hvor viden hierarkiseres (*evidenshierarkiet*) ud fra den betragtning, at RCT-forsøg og metaanalyser er mest pålidelige. (ibid.: 5-8)

Idéen om et videnshierarki med eksperimentelle forsøg som de mest pålidelige og legitime er siden også blevet en integreret del af samfundsvidenskaben i forlængelse af ambitionen om at effektivisere den offentlige sektor, hvilket evidensbevægelsen netop er udtryk for. Denne overførsel af evidenshierarkiet til samfundsvidenskaben betegnes også Campbell-bevægelsen³, hvor der i forskningsoversigter netop produceres viden til beslutningstagerne om, hvilken viden der – bl.a. på social- og beskæftigelsesområdet – er mest pålidelig og med størst gyldighed kan understøtte og legitimere den politiske beslutningsproces (Hansen & Rieper 2007: 8). Øverst i evidenshierarkiet er altså RCT-studier, mens kvalitative metoder er nederst med casestudiet som det mindst gyldige (ibid.: 8-9). Evident viden om virkninger kan således anses som en måde at sikre, at politiske beslutninger forlader sig på at ‘sikket’ fundament, og det er en form for ”(...) videnspolitik, der handler om, hvilke former

³ Med henvisning til socialforskeren Donald T. Campbell.

for viden, der betragtes som det mest lønsomme og samfundsmæssigt nyttige.” (Christensen & Krejsler 2015: 18).

Evidensbevægelsen, og forståelsen af evidens i forlængelse af ‘hvad der virker’, knytter an til den positivistiske tradition, hvor evidens netop siger noget om relationen mellem årsag og virkning (ibid.: 19). Det er endvidere karakteristisk for positivismen, at denne – som betegnelsen antyder – udelukkende forholder sig til det positivt observer- og sansbare i modsætning til det ‘spekulative’ eller ‘metafysiske’ – det handler om at producere viden om *evidente* sammenhænge, fx om hvad der virker på velfærdsområdet (Ingemann 2013: 56). Samtidig dækker ‘det positive’ også over, at videnskaben skal producere viden, der netop har samfundsmæssig nytte, som i samfundsvidenskabelig kontekst kommer til udtryk gennem den samfundsvidenskabelige forsknings bidrag til samfundets *rationelle* indretning (ibid.). Som Ingemann påpeger, kommer denne tænkning netop til udtryk i den samfundsmæssige bestræbelse økonomisk vækst, fordi en positivistisk samfundsvidenskab kan minimere afstanden fra forskning til faktura (ibid.); et mantra, vi kender fra Helge Sanders⁴ forskningspolitiske kurs. Christensen & Krejsler skriver fx:

Forskningsmæssig viden og mulige interventioner, som politikere og administratorer skal prioritere begrænsede skatteressourcer ud fra, stiger eksplosivt. Derfor stiger efterspørgslen efter instrumenter, der gør det muligt at sammenligne løsninger og resultater på tværs af landegrænser, og herudfra foretage valg om, ‘hvad der virker’. Og her synes evidensdiskursen på forførende vis at levere svaret.” (Christensen & Krejsler 2015: 6).

Den positivistiske tradition er endvidere kendetegnet ved tanken om enhedsvidenskab, hvilket i en samfundsvidenskabelig kontekst betyder, at samfundet må studeres på naturvidenskabelige præmisser, der bl.a. vil sige ud fra den ontologiske præmis, at “(...) verden eksisterer *uafhængigt af observatøren*.” (Ingemann 2013: 57). I denne forbindelse er ‘eksperimentet’ – fx en observation af, hvad der virker (typisk kvantitative spørgeskemaundersøgelser) – det epistemologiske omdrejningspunkt, der leverer en erkendelse (fx i form af en mængde data), som efterfølgende kan analyseres og systematiseres (fx ved hjælp af statistik), på baggrund af hvilket man kan verificere sin hypotese (fx om noget virker) (ibid.: 57-58). Når en sådan hypotese er verificeret i en positivistisk sammenhæng, vil det netop sige, at denne er sand (evidensbaseret) og kan generaliseres. Når sammenhænge betegnes som værende

⁴ Videnskabsminister fra 2001-2010.

evidente er det indforstået, at der er tale om *objektive sandheder*, eftersom sandhed netop forstås som korrespondens i forholdet mellem en påstand (hypotese) og observationer (virkeligheden, som den er) (Krogstrup 2011: 139; Ingemann 2013: 58). At denne tendens har vundet stor udbredelse på velfærdsområdet, kommer fx til udtryk i Børne- og Socialministeriets *Strategi for udvikling af sociale indsatser* (2017), hvor det bl.a. lyder:

Der anvendes årligt ca. 45 mia. kr. til indsatser på socialområdet. I de senere år er indsatserne på socialområdet i stigende grad blevet baseret på metoder med dokumenteret effekt, men der er fortsat behov for mere viden om, hvad der virker, og hvordan det virker. En af vejene til at øge afkastet af de afsatte ressourcer handler om at udvikle og udbrede indsatser med dokumenteret effekt: Det kan afprøves, om en indsats rent faktisk gør en positiv forskel, og det kan vurderes, om indsatsen kan konkurrere med andre veldokumenterede indsatser. I så fald kan det være hensigtsmæssigt at udbrede indsatsen til flere kommuner. (Børne- og Socialministeriet 2017: 4).

Mere konkret kommer denne tendens fx til udtryk i Socialstyrelsens publikation *Resultatdokumentation og evaluering – Håndbog for sociale tilbud* (2016), der er en opfølgning på de – med Tilsynsreformen (2014) – øgede krav til, at sociale botilbud anvender metoder med dokumenterede virkninger (Socialstyrelsen 2016: 4). I den forbindelse leverer håndbogen konkrete praksisanvisninger til sociale indsatser med henblik på at demonstrere, hvordan disse i højere grad kan baseres på evidente metoder (ibid.). Der bliver netop tale om en *ensretning*, når det kommer til spørgsmålet om, 'hvad der virker', hvor tanken er, at hvis det gør sig gældende ét sted, må det også gøre sig gældende andre steder – så er det verificeret, evidenter og sandt i det positivistiske vokabular.

Thomas Kuhn var imidlertid skeptisk overfor denne positivistiske sidestilling af evidens og sand viden, eftersom opfattelsen af hvad der er evidenter, er et resultat af de antagelser, forudsætninger, gængse opfattelser mv., der – på et givent tidspunkt – er fundamentet i et videnskabeligt paradigme. Derfor er evidens i dette kuhnske perspektiv et "(...) produkt af de teorier og hypoteser, den begrunder, og dermed undermineres idéen om 'evidence' som en upartisk dommer over videnskabelige teorier og hypoteser." (Christensen & Krejsler 2015: 22). Med Kuhn kan 'evidensbølgen' netop, som tidligere påpeget, ses som et normalvidenskabeligt paradigme i samfundsvidenskaben. Karakteristisk for et sådant er endvidere, at der – når dette praktiseres – ikke spørges ind til de mere filosofiske og videnskabsteoretiske antagelser, man forlader sig på i forskningen (Kuhn 1970: 90-91; Gilje & Grimen 2002: 104).

Med et stigende fokus på at producere evident viden i den samfundsvidenskabelige normalvidenskab, der forlader sig på positivistiske antagelser, er samfundsvidenskaben imidlertid med til at accentuere den politiske forestilling om, at noget er *nødvendigt*, eftersom samfundsvidenskabens evidente resultater om årsagssammenhænge er med til at definere, hvad der er muligt hhv. umuligt i politisk sammenhæng. Indsigter i sådanne sammenhænge indebærer imidlertid, at noget må 'holdes lige', eftersom samfundsvidenskaben netop "(...)beskæftiger sig med en række aspekter af menneskeskabte fællesskaber, samfund, fx sociale, økonomiske og politiske forhold." (Den Store Danske). At der er tale om menneskeskabte sociale, økonomiske og politiske forhold er naturligvis en barriere for at tilvejebringe den eftertragtede indsigt i 'evidente' forhold mellem årsag og virkning. Det er dog en barriere, der kan overkommes ved at abstrahere fra de 'elementer', der ikke understøtter forklaringen af forholdet mellem årsag og virkning. Dette gennem standardisering, 'homogenisering' af subjekter, således samfundsvidenskabens *genstandsfelt* netop kan undersøges ud fra positivistiske præmisser. Det er selvsagt problematisk i velfærdspraktisk sammenhæng, for som Michael Helge Rønnestad, professor i klinisk psykologi, påpeger, kan "(...) patienter med lik diagnose (...) være svært forskellige (heterogenitet) på karakteristika som kan ha stor betydning for hvilke terapiprocesser som utspiller sig og derved for behandlingsresultatet." (Rønnestad 2012: 170). I denne forbindelse skriver Hansen & Ingemann, at samtidens dominerende vidensformer er kendetegnet ved en decideret metodefetichisme. De skriver fx:

(...) hvor endimensionelle og instrumentelle metoder netop sikrer, at forskningen kan frembringe hierarkiseret viden, som hurtigt kan omsættes i entydige, universelle handleanvisninger uden større refleksion over sammenhæng til helhed, dynamik og dybde. Alle sociale praksisser skal kigges efter i sømmene, så de kan optimeres, meget ofte i forhold til globale konkurrenceparametre og ud fra et mantra om *kun at gøre det, der virker* – det vil sige ud fra evidenskriterier afkoblet fra kontekst. Verden forstås instrumentelt, praksis bliver et spørgsmål om kvantificeret effektivitet, og menneskets handlinger og ideer underkastes skematikker, der tvinger dem ind i pseudorationelle former. (Hansen & Ingemann 2016: 13).

Det betyder naturligvis ikke, at al samfundsvidenskabelig forskning forlader sig på naturvidenskabelige, kvantitative, og kontekstafhængige præmisser, men som ovenstående indikerer, så er konturerne af den tendentielle overvægt i mainstream samfundsvidenskabelig forskning til at få øje på. Som Christian Rostbøll påpeger i artiklen *Politisk teori og god statskundskab* (2011) er det netop et sådant metodefikseret blik, samfundsvidenskaben skal undgå til fordel for en forskning, der er drevet

af problemer, men han skriver imidlertid følgende om den metodiske tendens inden for dele af samfundsvidenskaben: "(...) if the only tool you have is a hammer, everything around you starts to look like a nail." (Rostbøll 2011: 118).

I forlængelse af evidensbestræbelsen inden for samfundsvidenskaberne kan der endvidere siges at være tale om en 'cartesiansk angst' (Bernstein 1985: 16), som betegner angsten for at ende i nihilisme og relativisme, hvis naturvidenskaben – og de heraf afledte positivistiske metoder – ikke er forbilledet. Det er en 'angst', der netop kan overkommes ved *at gøre* samfundsvidenskabens genstandsfelt muligt at undersøge ud fra de naturvidenskabeligt beslægtede normer om, hvad god forskning vil sige. Dette ved, gennem metodisk abstraktion, 'at holde alt andet lige' – og altså herunder subjektive 'afvigelser' – for at kunne sige noget om, hvad der virker for en bestemt kategori: fx udviklingshæmmede, kontanthjælpsmodtagere osv. En forudsætning for at definere forskningsresultater som *evidente* er således, at det subjektive – med dets forskelle og paradokser – holdes udenfor sammenhængen, medmindre man abonnerer på et statisk og deterministisk syn på mennesket. Hvis det ikke er tilfældet, må man – ud fra de metodiske forskrifter – sikre sig, at subjektive forskelle og paradoksale forhold ved samfundet ikke tilslører resultaterne af 'målingerne'. Dette altså ved at sørge for, at subjektet ikke 'skaber sig'.

Med ovenstående in mente kan der således iagttages en *mangel* i samfundsvidenskabens aktuelle *modus operandi*, der først og fremmest kommer til udtryk gennem samfundsvidenskabens normalvidenskabelige vidensform, der fortrinsvist er *positivistisk*, som evidenshierarkiet er udtryk for. Det er en mangel, der opfattes som værende problematisk i en samfundsvidenskabelig kontekst, fordi der med samfundsvidenskabens fokus på evidens er tale om en *reduktiv* vidensform, der

- (i) er med til at rammesætte og begrænse opfattelsen af legitim samfundsvidenskabelig forskning (jf. evidenshierarkiet) og
- (ii) ikke kan bidrage til at skabelsen af *nye sandheder*, der vil sige at tænke ud over den dominerende forestilling om, at samtiden er kendetegnet ved form for nødvendighed, hvor alle er enige om målene, hvorfor det væsentlige bliver en optimering af midlerne gennem et fokus på 'best practices' eller 'hvad, der virker', dvs. en begrænsning af de politiske handlemuligheder.

Som det fremgår af ovenstående, er den normalvidenskabelige samfundsvidenskabelige praksis således ikke normativ i den forstand, at den skal være kritisk overfor et samfund, der fx bliver mindre demokratisk, mens den heller ikke skal vurdere, om samfundsmålene er overfladiske eller afvigende i forhold til større idealer om det gode liv, eller om ét normativt menneskesyn er at foretrække fremfor et andet (Rostbøll 2011). Et centralt spørgsmål er imidlertid, om samfundsvidenskaben er gået for langt i bestræbelsen på at producere evident, neutral og objektiv viden, og om der ikke går et grundlæggende kritisk potentiale tabt i et samfundsvidenskabeligt paradigme, der forlader sig på en reduktiv vidensforståelse, der står på et positivistisk videnskabsteoretisk fundament? I forlængelse heraf findes det netop problematisk på et samfundsmæssigt makroniveau, at samfundsvidenskabens normalvidenskab forlader sig på en reduktiv vidensform, der har til formål at understøtte politisk definerede målsætninger. Det er tilfældet, fordi vi – som samfund – står over for en lang række problemer, som imidlertid ikke kan besvares i forlængelse af det beståendes, dvs. de ‘nødvendige’, præmisser. Det gælder fx spørgsmål vedrørende klimaforandringer, stigende ulighed, øget prekarisering af arbejdstagere, eksplosionen i antallet, der bliver diagnosticeret med stress og depression mv. Selvom der er tale om samfundsproblemer, der kan opfattes som symptomer på ‘nødvendighedslogikken’ (konkurrence, effektivitet, øget arbejdsudbud osv.), vedbliver svaret ikke desto mindre at være *mere af det samme*.

Derfor er ærindet i indeværende at undersøge de videnskabsteoretiske mulighedsbetingelser for en samfundsvidenskab, der kan facilitere skabelsen af *nye sandheder* og faktiske forandringer i det – til enhver tid givne – samfund, der notorisk er samfundsvidenskabens afsæt. Der spørges således ind til mulighedsbetingelserne for en *kritisk og emancipatorisk* samfundsvidenskab, der er i stand til at distancere sig fra gennemgående rationaler og sandheder i den politiske virkelighed; fx at vi – som samfund – *må* handle på en bestemt måde med henvisning til ‘konkurrencestatens fordringer’. I den forbindelse vil jeg diskutere to kritiske perspektiver, der – i en vis udstrækning – stadig er aktive i samfundsvidenskaben: nemlig den kritisk-teoretiske tradition (primært Habermas) og Bent Flyvbjergs bud på en phronetisk samfundsvidenskab. Hvor der i kritisk teori insisteres på, at samfundsvidenskabens har et emancipatorisk formål, påpeger Flyvbjerg, at samfundsvidenskabens b.l.a. skal afdekke magtens irrationalitet. Derudover er begge traditioner begge kritiske overfor en positivistisk samfundsvidenskab. Det er bl.a. tilfældet, fordi (i) den forfalder til kendsgerningsontologi og videnskabsteoretisk objektivisme, der kun kan forholde sig til det positivt givne og således ikke samfundets strukturelle og ideologiske betingelser (Habermas 2005) og fordi (ii) en samfundsvidenskab, der

forfølger naturvidenskabelige procedurer og idealer simpelthen ender i en blindgyde, fordi det konkrete og kontekstafhængige må være udgangspunktet for at praktisere succesfuld samfundsvidenskab (Flyvbjerg 2009). Hvor disse mere kritiske positioner er gode allierede i forbindelse med at kritisere den samfundsvidenskabens aktuelle måde at fungere på, kan der imidlertid også spores visse mangler i disse positioner i forhold til at gentænke en samfundsvidenskab, der kan tænke det nye, dvs. 'ud-over' det bestående. Derfor vil jeg – tentativt – tilføje de allerede eksisterende kritiske samfundsvidenskabelige perspektiver noget nyt med henblik til at skitsere et *kritisk alternativ* til samfundsvidenskabens normalvidenskab. Dette ved at inddrage *dialektiske* videnskabsteoretiske indsigter med afsæt i Slavoj Žižek og Alain Badiou's samfundsteori, der begge trækker på pointer fra den tyske idealisme. Dette bl.a. for at uddybe og nuancere, hvordan cases – eller nærmere bestemt *eksempler* – kan benyttes som et kritisk værktøj i en kritisk, emancipatorisk samfundsvidenskab. Ærindet i indeværende er således både en kritik af den dominerende samfundsvidenskabelige vidensforståelse og et forsøg på at vise, at et videnskabsteoretisk perspektivskift kan tilføje noget nyt til en kritisk samfundsvidenskabelig praksis. Derfor vil følgende problemformulering udgøre det videre omdrejningspunkt i dette speciale:

Problemformulering

Når vores samtid er kendetegnet ved en nødvendighed i form af nogle forhold, der betinger de politiske og samfundsvidenskabelige handlemuligheder, hvordan kan man så praktisere kritisk og emancipatorisk samfundsvidenskab, der kan gøre op med denne nødvendighed og producere nye sandheder – og hvad vil det i givet fald sige?

Før jeg går til den egentlige bestræbelse på at besvare ovenstående problemformulering, vil jeg uddybe og eksemplificere, hvad jeg i ovenstående har benævnt *nødvendighedens politik*. Det vil jeg gøre for at tilføje yderligere til baggrunden for, at der er et kontemporært behov for en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab, der kan distancere sig fra det bestående og tænke »det nye«.

Nødvendighedens politik

Forestillingen om at politiske valg og mål er betinget af nødvendighed kommer, som tidligere påpeget, til udtryk i et rationale om, at samfundet er betinget af en række eksterne forhold, vi som samfund *må* forholde os til og agere på baggrund af. I denne sammenhæng er det først og fremmest et spørgsmål om at styrke den samfundsøkonomiske konkurrencedygtighed for at optimere mulighedsbetingelserne for økonomisk vækst. Fx skrev den nuværende regering i forordet til publikationen *Vækst og velstand 2025 (2025-planen)*, at:

Danmark har en økonomi, som de fleste andre lande misunder os. Vores arbejdsløshed er lav. Vores offentlige gæld er under kontrol. Og Danmarks økonomiske fremtid ser lys ud, hvis vi fortsætter ad det spor, vi har lagt (...) Vi vil forstærke og forlænge det nuværende opsving i kraft af reformer, der øger vores arbejdsudbud og vores produktivitet. Det vil på godt dansk sige, at vi kan fastholde vores førerposition, når det kommer til velstand og velfærd, men det kræver, at vi arbejder lidt mere og arbejder lidt smartere. (Regeringen 2017).

Det omtalte 'spor', vi skal fortsætte ad – nødvendighedens spor – virker umiddelbart som noget, de fleste kan se ræsonnementet i at følge, for hvem vil ikke have mere velstand og velfærd? Som det fremgår af ovenstående, skal vi altså – som samfund – hele tiden bygge lidt 'ekstra' på for at kunne fastholde eller udbygge vores position i den internationale konkurrencevirkelighed. Det har imidlertid ikke nogen større nyhedsværdi, eftersom det b.la. er den overordnede tematik i Ove Kaj Pedersens omdiskuterede bog *Konkurrencestaten* (2011), i hvilken han netop påpeger, at vores samtid er kendetegnet ved nogle bestemte vilkår, som vi må agere på baggrund af. Det drejer sig først og fremmest om at se konkurrencestaten som en reaktion på (i) manglende økonomistyring, der blev modsvaret med 80'ernes indførelse af styringsredskabet New Public Management og dermed indførelse af konkurrencelogikker, fx et øget fokus på effektivisering og rationalisering, og (ii) på ændringen af produktionsforholdene i forbindelse med globaliseringen og liberaliseringen af de finansielle markeder i 90'erne (Pedersen 2011). Det er ligeledes dette økonomisk-politiske sporskifte, der skal sikre den fremtidige aktualisering af samfundets – tilsyneladende – mest bestræbelsesværdige immanente potentiale: den samfundsøkonomiske vækst (ibid.). I forlængelse af ovenstående kan nødvendigheden således siges at være blevet indskrevet i politikken siden 80'erne på baggrund af de eksterne vilkår, der har gjort sig gældende, men ligeledes som følge af den politiske responsivitet, som disse 'nødvendige' vilkår har afstedkommet.

Konkurrencestatslogikken, og forestillingen om nødvendighedens politik, kan ligeledes ses som fortsættelsen af fortællingen om 'historiens afslutning' (Fukuyama 1992) efter murens fald med tanke på og enigheden om, at de store ideologiers tid er ovre med de liberale demokratier som rammen for det bedst tænkelige samfund. Med en overvejende konsensus om, hvad det gode samfund er, står én vision øverst på den 'politiske' prioriteringsliste: bestræbelsen på at klare sig så – relativt – godt som muligt i den uomgængelige konkurrencevirkelighed: på mikro-, meso- og makroniveau. Politiken kan dermed på mange måder siges at være blevet 'relativeret': det handler om at være placeret så højt som muligt på de globale konkurrenceparametre, fx på uddannelsesområdet, beskæftigelse mv. (Ziethen & Paulsen 2016). Denne tendens opsummeres bl.a. i Produktivitetskommissionens slutrapport *Det handler om velstand og velfærd* (2014), der overordnet kom med følgende tre politiske anbefalinger for at øge Danmarks produktivitet:

- (i) Styrk konkurrence, dynamik og internationalisering
- (ii) Styrk kvaliteten af uddannelserne og deres værdi for arbejdsmarkedet
- (iii) Skab gode rammer for nye løsninger og effektivitet i det offentlige

(Produktivitetskommissionen 2014: 8)

Det betyder også, at samfundets målsætninger i høj grad bliver en integreret del af konkurrencekapløbet, sådan vi kan måle, om vi bevæger os i den 'rigtige' retning. Det 'rigtige' – forstået som det fælles gode – er imidlertid allerede er indskrevet i konkurrencelogikkens præmisser, der notorisk handler om at præstere bedre end de andre (lande, virksomheder, potentielle arbejdstagere osv.). Fx udgør de enkelte landes bruttonationalprodukt pr. indbygger en væsentlig faktor i målinger og rangeringer af verdens lykkeligste lande, hvorved også lykke bliver et relativt begreb: hvis vi vil være mere lykkelige, skal vi altså bare øge bruttonationalproduktet – det er i hvert fald én af mulighederne. Ziethen og Paulsen skriver fx netop, at "(...) manglen på konkrete mål (...) betyder, at konkurrencen selvstændiggøres og bliver til et mål i sig selv, hvorved alt kommer til at handle om at være sammenligneligt bedre." (Ziethen & Paulsen 2016). I denne relateringslogik bliver samfundsmæssige 'sandheder' således også ensbetydende med viden om, hvad der kan understøtte optimeringsrationalet om, at vi konstant skal blive mere effektive og produktive. Brian Benjamin Hansen og Henrik Jøker Bjerre påpeger også i *Handl!* (2017), at nødvendighedens politik kendetegnet ved, at middel og mål flyder sammen, og at den umuliggør at handle udover denne. De skriver fx:

Midlet, økonomisk vækst, skulle føre til forskellige mål (god læring, god sygepleje, gode offentlige institutioner, socialt sikkerhedsnet, investering i social mobilitet osv.), men midlet er blevet målet selv. Nu er læring paradoksalt nok blevet midlet til det, som skulle være midlet, nemlig vækst. Vi lever ikke for at lære, udforske os selv og verden gennem kunst, videnskab osv. Vi laver kunst, videnskab osv. for at hæve BNP (...) Det store problem med nødvendighedens politik er (...) ikke kun, at midlet er blevet til målet, men også at målet er blevet låst fast og har fået en ret speciel karakter af at være uomgængeligt og komme fra et sted hinsides vores indflydelse, samtidig med at det er noget, vi skal »vælge« (at indrette os efter) (...) Et genuint valg (ansættelse af flere sygeplejersker, lavere normeringer i børnehaverne, flere penge til grøn omstilling, skabelse af frirum til leg og fordybelse) er således på forhånd en fejl. (Hansen & Bjerre 2017: 82-83).

Mere konkret kommer nødvendighedens politik fx til udtryk i de mange reformer, der er blevet iværksat siden 1990'erne (dagpenge, kontanthjælp og efterløn for at nævne nogle få), der kan karakteriseres som udbudsreformer. Udbudsreformer har – kort sagt – til formål at øge det økonomiske incitament for at arbejde for at øge den samlede produktivitet. Fx hviler dagpengereformen på en antagelse om økonomisk søgteori, der går på, at et øget incitament (en kortere dagpengeperiode) vil bevirke øget motivation, mobilitet og intensiv søgning med henblik på at komme i beskæftigelse (Clement & Goul Andersen 2006: 6). En væsentlig forudsætning for opretholdelsen af denne logik er ligeledes, at mennesket handler i overensstemmelse med den omdiskuterede teoretiske 'homo oeconomicus-gestalt', hvor det antages, at mennesket er fuldstændigt rationelt og utilitaristisk (Goul Andersen 2003: 31). Hvis der imidlertid skulle være diskrepans i forholdet mellem mennesket og denne økonomiske gestalt, er målet at sørge for, at denne afstand bliver mindre. Fx sagde Inger Støjberg⁵, at formålet med dagpengereformen var at "(...) styrke incitamentet til at komme i arbejde og derigennem skabe adfærdændringer." (Folketinget 2010). Denne nødvendighedslogik opsummeres måske allerbedst i Margrethe Vestagers⁶ bemærkning om, 'at sådan er det jo' (Henriksen 2014) som respons på udbudsreformernes menneskelige konsekvenser. Med andre ord: vi kan ikke gøre for det eller noget ved det: det er sådan, den 'nødvendige realitet' vil have det! Selvom ovenstående eksempler går tilbage til S-R-SF-regeringen (2011-2014), er det imidlertid en måde at ræsonnere på, der også er gennemgående med den nuværende regering (V-LA-K). Fx lyder det i 2025-planen:

⁵ Daværende Beskæftigelsesminister.

⁶ Økonomi- og Indenrigsminister (2011-2014).

Vi vil forstærke og forlænge det nuværende opsving i kraft af reformer, der øger vores arbejdsudbud og vores produktivitet (...) Når det går godt i Danmark er det ikke mindst fordi, vi har gennemført reformer og truffet ansvarlige beslutninger (...) Justeringerne har ikke altid været nemme, men de har været afgørende for at håndtere de løbende udfordringer og ruste os til fremtiden. Den indsats og de resultater skal vi bygge videre på. Blandt andet med en økonomisk politik, som gør sit til at fastholde og forlænge opsvinget på et så højt niveau som muligt og ved et vedvarende fokus på gode vækst- og rammevilkår. (Regeringen 2017: 7).

Nødvendighedens politik bliver således forstået som det ansvarlige og fornuftige, og ud fra det ræsonnement kan alt, der ikke 'passer ind' i denne doktrin betegnes som værende ufornuftigt og urealistisk. Ifølge Lars Løkke Rasmussen er »realisme« netop det, der kendetegner den nye *ideologi*, som er karakteristisk for samtidens politiske kurs. Tilbage i 2010 sagde han fx, at der var "(...) brug for en ny ideologi at mødes om. Den ideologi skal være realisme, for krisen har vist, at fundamentet under det danske velfærdssamfund krakelerer." (Østergaard 2010). »Realismen« kommer fx til udtryk i Venstres miljø- og klimapolitiske kurs, der betegnes 'grøn realisme', og som blev beskrevet i det forrige Regeringsgrundlag (2015):

Regeringens miljøpolitik bygger (...) på grøn realisme. For det første vil vi give natur og miljø videre til de kommende generationer i god stand. Men en forudsætning for det er, at vi skaber job, vækst og velfærd. For det andet skal de miljøpolitiske mål opnås på den samfundsøkonomisk mest effektive måde. Vi skal have mest miljø for pengene. (Regeringen 2015: 26).

Hvis vi skal handle på de klimaproblemerne, skal der således være på nødvendighedens, dvs. den realistiske ideologis, præmisser, hvilket netop udtrykker Hansen og Bjerres pointe om, at politiske initiativer, der modstrider dette realistiske ræsonnement, simpelthen betragtes som 'fejl'. I forlængelse heraf er det nærmest en deterministisk opfattelse af mennesket og samfundet, der knytter an til 'realismen' og 'nødvendighedens politik'. (Hansen & Bjerre 2017: 84). Det er tilfældet, når det eksterne (fx økonomien) bliver det, der også kommer til at bestemme og begrænse menneskets handlemuligheder. Det er netop denne tanke, der, fx med Karl Polanyi, er kendetegnende for den økonomiske liberalismens *ide* om »One Big Market« (Polanyi 2001: 75), der vandt frem i 1800-tallet. Her gik man, groft sagt, fra at forstå økonomien som *ét element* i samfunds organisering til at se det selvregulerende marked som noget, mennesket og samfundet måtte tilpasse og indordne sig: som en

markedsførelse af menneskelige relationer (ibid.: 76-77). Men, som Polanyi påpeger i *The Great Transformation* (1944), var der netop *ingen* nødvendighed i denne overgang, men der var snarere tale om en *planlagt* eller gennemtvungen utopisk forestilling om laissez-faire-økonomi med kommercialiseringen af de 'fiktive varer' som land, arbejdskraft og penge (ibid.: 78, 147). I den aktuelle politikudøvelse, under betegnelsen nødvendighedens politik, bliver idéen om det selvregulerende marked imidlertid nærmest opfattet som værende ligeså objektivt gyldig som naturlove. I realpolitisk sammenhæng kommer dette fx til udtryk i de økonomiske ligevægtsmodeller, der er væsentlige i forbindelse med Finansministeriets udregninger af, hvad der er politisk muligt. Fx bygger ligevægtsmodellen 'DREAM' på neoklassiske antagelser, fx at øget beskatning er ensbetydende med et faldende arbejdsudbud og de ovenfor nævnte antagelser om mennesket som homo oeconomicus (Danmarks Statistik 2012: 19; Jespersen 2012: 439). Samme antagelser er fundamentale for ADAM-modellen, for som Finansministeriet skriver om denne benyttede model:

På længere sigt har Danmarks Statistiks ADAM-model den egenskab, at økonomien tenderer mod en langsigtet ligevægt (...) Det indebærer, at tiltag, som øger arbejdsudbuddet på længere sigt, vil føre til en omtrent tilsvarende stigning i beskæftigelsen. (Finansministeriet 2012: 13).

Problematisk ved disse regnemodeller er endvidere, at der er forskellige aspekter af samfundet, der ikke har nogen værdi i disse: fx har øget ulighed (uanset hvor stor) ingen konsekvenser i modellerne, selvom IMF og OECD har dokumenteret, at ulighed har negative økonomiske og samfundsmæssige konsekvenser (Fuglsang 2017). Det samme gør sig gældende med det offentlige forbrug – fx velfærdsinvesteringer – der ikke har nogen positiv effekt i modellerne – i modsætning til skatte- og afgiftsletelser (Gjerding 2016). Velfærd er pr. definition en 'ufornuftig' og 'unødvendig' investering ifølge de økonomiske rationaler, regnemodellerne er bygget op omkring. Ligeledes følger Finansministeriet Støjbergs logik om (eller nok snarere omvendt), at det handler om at ændre menneskers adfærd. Det lyder fx eksplicit, at "(...) visse politikændringer vil (...) påvirke den økonomiske adfærd fx i form af øget arbejdsudbud eller opsparing eller ændret forbrugssammensætning (...) Det er ofte et formål med politikændringer at opnå en adfærdsændring." (Finansministeriet 2012: 2). Det er en tankegang, der netop er gennemgående i konkurrencestaten ifølge Ove Kaj Pedersen, hvor det først og fremmest handler om at motivere mennesket til at deltage i den mere eller mindre omnipotente konkurrence, og hvor frihed er synonymt med den enkeltes realisering af sit potentiale på arbejdsmarkedet (Pedersen 2011: 12).

Med andre ord skal borgere i konkurrencestaten og nødvendighedens politik først og fremmest være »realistiske«, hvilket – lidt karikeret – vil sige yde et positivt bidrag til den gennemgående bestræbelse på, år efter år, at øge bruttonationalproduktet.

Når samfundsvidenskaben, som den praktiseres normalvidenskabeligt, først og fremmest bistår den politiske virkelighed med at optimere de allerede fastsatte mål for samfundet, fx ved at producere viden om hvad der virker på velfærdsområdet, efterlades der netop ikke et rum for kritisk at distancere sig fra »realismens ideologi« og de dertilhørende forestillinger om, hvad der er fornuftigt og realistisk. Med andre ord er der en betydelig risiko for, at samfundsvidenskaben blot kommer til at reproducere de allerede bestående 'sandheder' om, hvad der politisk er muligt, og hvad der *må* gøres. Når der først og fremmest produceres viden inden for og i forlængelse af de bestående rammer, er opfattelsen af, hvad der kan forstås som væsentlige *samfundsvidenskabelige problemer* ligeledes defineret på forhånd. I indeværende er vi netop interesserede i en samfundsvidenskab, der kritisk kan distancere sig fra og spørge ind til, hvad der i en given tid opfattes som værende realistisk og nødvendigt og derved insistere på muligheden for at skabe *nye sandheder* om det bestående.

I det følgende vil jeg derfor fokusere på forudsætningerne for en mere fri og kritisk samfundsvidenskab, som kan bidrage til *ændre* selve opfattelsen af det bestående. I den forbindelse vil jeg, som tidligere annonceret, først inddrage pointer fra kritisk teori og dernæst Bent Flyvbjergs phronetiske samfundsvidenskab, der begge er kritiske overfor gennemgående rationaler i den samfundsvidenskabelige normalvidenskab.

En kritisk samfundsvidenskab – aktuelle alternativer til evidensbølgen

I bestræbelsen på at nærme mig at svar på ovenstående problemformulering, vil jeg som sagt gå i dialog med allerede eksisterende kritiske perspektiver på en samfundsvidenskab, der forsøger at efterleve naturvidenskabelige idealer, som det er tilfældet i den positivistiske, evidensfokuserede samfundsvidenskab. Som nævnt drejer det sig om kritisk teori, med Habermas som en betydelig nutidig repræsentant, og Bent Flyvbjerg phronetiske samfundsvidenskab. I det følgende vil jeg udlægge hovedtrækkene i disse positioner for at underbygge ovenstående indledningsvise overvejelser, men ligeledes for at diskutere, hvorledes disse forskellige positioner kan tilføres noget nyt i forhold til en samfundsvidenskab, der kan bidrage til at overskride forestillingen om, at samfundet er kendetegnet ved en form for nødvendighed.

Kritisk teori – overordnet projekt og aktuel status

I forbindelse med at skitsere de overordnede træk i kritisk teori vil jeg først komme ind på 'den første generation' af kritisk teori – fortrinsvist med fokus på Max Horkheimer og Theodor W. Adorno. Det vil jeg gøre for at opridsede nogle af de overordnede spørgsmål, idéer og udfordringer, der har været udgangspunktet Jürgen Habermas, der vil blive inddraget som repræsentant for en nyere udlægning af kritisk teori. Selvom det imidlertid også kunne være både relevant og interessant at inddrage flere af de nyere bidrag inden for kritisk teori, er det ikke desto mindre nødvendigt at foretage en afgrænsning, eftersom der ingenlunde er hensigten at foranstalte en eksegetisk udlægning af kritisk teori som sådan. Det er derimod netop hensigten at optegne nogle hovedlinjer og udfordringer i traditionen, der kan være konstruktive i forbindelse med en eklektisk bestræbelse på at besvare problemformuleringen i indeværende.

Kritisk teori – første generation

Helt overordnet er kritisk teori et fundamentalt opgør med positivismen ved at påpege, at der må være et grundlæggende skel mellem naturvidenskab og samfundsvidenskab, eftersom det er en grundtanke i kritisk teori, at samfundsvidenskaben ikke blot skal forlade sig på det bestående – den må også være *normativ* (Benhabib 1986: 5; Sørensen 2012: 245). Det lyder fx fra Horkheimer og Adorno i *Oplysningens dialektik*:

Mennesket tror at være blevet fri fra frygt, når der ikke længere eksisterer noget ukendt (...) Positivismens rene immanens, oplysningens sidste produkt, er intet andet end et så at sige universelt tabu. Der må overhovedet ikke mere eksistere noget udenfor, fordi den blotte forestilling om et Udenfor er den egentlige kilde til angsten (Horkheimer & Adorno 1995: 50-51).

Tilvejebringelse af immanens er, som det også antydes i indledningen, karakteristisk for positivismen, fordi den netop blot forholder sig til det, der er: til den positivt givne »realitet«. I kritisk teori forstås positivisme overordnet som den tanke, at fyldestgørende beskrivelser og forklaringer kan afstedkommes gennem empiristisk naturvidenskab, og at andre videnskabelige discipliner derfor også må have samme struktur som denne (Geuss 1981: 2). Det vil imidlertid ikke sige, at positivismen – *per se* – er en hindring for fremskridt. Positivismen *har* bidraget positivt til udvikling og oplysning, men vel at mærke i en naturvidenskabelig sammenhæng (ibid.). Problemet opstår, når positivismen også bliver idealet i en samfunds- og humanvidenskabelig sammenhæng, fordi dens bestræbelse på

objektivitet og neutralitet er inkommensurabel med *kritisk refleksivitet*, der er en forudsætning for menneskelig og samfundsmæssig emancipation, som er et centralt mål i kritisk teori (ibid.). Et centralt mål for kritisk teori er endvidere, på linje med Karl Marx, at foranstalte en kritik af den liberale politisk-økonomiske ideologi, der – ifølge den kritisk-teoretiske tradition – fører til undertrykkelse og uretfærdighed (Geuss 1981: 2-3; Sørensen 2012: 168). I relation hertil anses ideologi som værende en illusion, der bevirker, at et samfunds subjekter ikke kan erkende og forstå deres egen 'sande situation', hvorfor ideologikritikken har til formål at emancipere individerne gennem en *bevidstgørelse* om ideologiske, undertrykkende forhold (Geuss 1981: 3, 21). Som Raymond Geuss påpeger, forstås ideologi i kritisk teori som "(...) 'collective rationalisations,' i.e. as systems of beliefs and attitudes accepted by the agents for reasons which they could not acknowledge." (ibid.: 20). Der handler dermed om at vise – gennem bevidstgørelse – at der netop ikke er nogen nødvendigheden i den ideologi, vi forlader os på (ibid.: 21). Derfor er en overordnet bestræbelse også at forandre samfundet, sådan det i højere grad afspejler subjekternes 'sande' behov og interesser, og i den forbindelse anses samfundskritik og ideologikritik som værende uadskillelige (Geuss 1981: 21, 26; Benhabib 1936: 5). Det er netop i denne forbindelse, at positivismen kommer til kort i en samfundsvidenskabelig kontekst, fordi den – ved udelukkende at forholde sig til det umiddelbart observerbare – ikke tager højde for værdier og ideologiske forudsætninger, der – med kritisk teori – også er væsentlige i en samfundsvidenskabelig sammenhæng (Geuss 1981: 28). Positivismen kan med andre ord ikke sige noget om, hvad der får agenter til at handle, som de gør, hvorved overgangen fra falsk til oplyst bevidsthed umuliggøres (ibid.: 31). Denne overgang er imidlertid en forudsætning for, at subjekterne i et samfund kan blive i stand at handle på et oplyst grundlag og derved forfølge deres *virkelige interesser* (ibid.: 53-54, 77). Målet er således, at emancipationen fører til faktiske forandringer i samfundets grundlæggende institutioner, der ændrer samfundet i en mere retfærdig retning (ibid.: 86). I den forbindelse er en kritisk indstilling til videnskaben væsentlig, fordi samfundsvidenskaben netop ikke er løsrevet samfundet, men kan netop, på instrumentel vis, fungere i forlængelse af samfundets overordnede målsætninger (ibid.: 55). Med Horkheimer og Adorno kan videnskaben med andre ord netop også være underlagt ideologi, og i den forbindelse skriver Horkheimer fx:

Teoriens anvendelse på materialet er ligesom materialets indflydelse på teorien ikke kun en indre videnskabelig proces, den er også samfundsmæssig. Hypotesernes forhold til fakta

fuldbyrdes i sidste instans ikke i de lærdes hoveder, men i industrien. (Horkheimer 1988: 170; oversat i Sørensen 2012: 252).

I positivismen bliver der netop tale om en tingsliggørelse af subjekter, fordi samfundet betragtes 'på afstand', hvorimod kritisk teori netop handler om at facilitere subjekternes frihed ved at fremhæve den underliggende tvang og fremmedgørelse, der er strukturelt og ideologisk betinget (Geuss 1981: 55). Det er netop disse underliggende strukturer, som positivismen ikke kan erkende og formidle gennem distanceret observation, dvs. positivismen kun kan iagttage *hvordan*, men ikke *hvorfor* et samfunds subjekter handler, som de gør (ibid.: 94).

Med *Oplysningens dialektik* svandt optimismen i den første generation af kritisk teori imidlertid ind, for som det fremgår af værkets titel, er oplysning ikke notorisk godt og begunstigende for et mere fornuftigt og retfærdigt samfund. Det er først og fremmest tilfældet, fordi fornuften, oplysningens *raison d'être*, ifølge den første generation instrumentaliseres på kapitalismens præmisser (Sørensen 2012: 267). Det er tilfældet, fordi kapitalismen ansporer formålsrationel og egennyttmaksimerende handlen, hvor individuelle interesser kommer før de kollektive, dvs. *instrumentel fornuft*. Problemet består i, at mennesket - udover at have muligheden til frihed - ikke desto mindre *også* er natur, og med den egennyttmaksimerende instrumentelle fornuft bliver konsekvensen en menneskelig tingsliggørelse; reduceret til aktører i en instrumentel herredømmelogik for menneskelig udbytning (Horkheimer & Adorno 1995: 42-43). Fx lyder det i *Oplysningens dialektik*:

Menneskene betaler for forøgelsen af deres magt med fremmedgørelsen for det, de udøver magt over. Oplysningen forholder sig til tingene som diktatoren til menneskene. Han kender dem for så vidt, som han kan manipulere med dem. Derigennem bliver deres I-sig-selv til et For-ham. (Horkheimer & Adorno 1995: 42).

Det vil sige, at oplysningen, i stedet for at føre til øget emancipation, rummer kimen til menneskets egen fremmedgørelse, en generel *umenneskelighed*: både i selvforholdet og forholdet til andre subjekter (Horkheimer & Adorno 1995: 67; Sørensen 2012: 267). En forudsætning for emancipation er således en bevidstgørelse af den instrumentelle fornuft og de dominerende fremmedgørelses- og herredømmeforhold. Troen på en sådan emancipatoriske tankefigur blev dog endeligt opløst med Auschwitz, der vidnede om totaliseringen af denne intersubjektive instrumentaliseringslogik, og som brød med de mest fundamentale etiske principper og forskrifter (Sørensen 2012: 267). En sådan

instrumentel totalisering betød imidlertid også, at det emancipatoriske potentiale ikke længere kunne identificeres i samfundet, hvorfor Horkheimer og Adorno med *Oplysningens dialektik* ikke kunne identificere en positiv 'plads' i samfundet, hvor kritikken og emancipationens mulighed kunne forankres og således muliggøre en kobling mellem *immanens* og *transcendens*. Konsekvensen af totaliseringen af den instrumentelle logik blev med andre ord, at også den kritisk-teoretiske ambition om emancipation blev vævet ind i selvsamme instrumentelle fornuft, som den forsøgte at kritisere (Benhabib 1986: 166).

Kritisk teori – et forsøg på en revitalisering

På trods af at kritisk teori endte i pessimismens blindgyde forblev opgøret med positivismen imidlertid et omdrejningspunkt i genoplivningen af den kritiske teori, hvilket blandt andet kom til udtryk i *positivismestriden*. Denne bestod på den ene side af Adorno og Habermas og Karl Popper, ophavsmanden til kritisk rationalisme, på den anden. I denne forbindelse fastholdt den kritiske teori sin skepsis overfor forestillingen om objektiv viden (Habermas 2005). Det betød også, at selvom Karl Popper erstattede positivismens verifikationsprincip med falsifikationsprincippet – der vil sige, at videnskabelig viden altid er provisorisk⁷ – forlader denne sig ikke desto mindre på det, som Habermas benævner kendsgerningsontologi. Det vil, i overensstemmelse med første generation sige, at den udelukkende forholder sig til det positivt givne, hvorfor de ideologiske betingelser for erkendelsen forbliver uregistrerede. Det er problematisk i en samfundsmæssig kontekst, fordi et sådant perspektiv heller ikke er i stand til at overskride den instrumentelle rationalitets omnipotens: den forbliver med andre ord baseret på *objektivistisk* videnskabsteoretisk fundament. (Sørensen 2012: 269-71)

Habermas fastholdt imidlertid en insisteren på muligheden for et mere retfærdigt og frit samfund, og i den forbindelse måtte forholdet mellem *erkendelse* og *interesse* være udgangspunktet for en kritisk samfundsvidenskab og således gentænkningen af den kritiske teori. I Habermas' tiltrædelsesforelæsning i 1965 lød det fx:

Den [objektivismen] forudsætter, at relationerne mellem de empiriske størrelser, der fremstilles i teoretiske udsagn, er noget i-sig-værende; samtidig fortier *den transcendentale ramme*, inden for hvilken sådanne udsagns mening først dannes. Så snart udsagnene forstås i relation til det

⁷ Og således være åben for, at eksisterende viden kan falsificeres.

tidligere forudsatte referencesystem, opløses det objektivistiske skin og åbner blikket for den erkendelsesledende interesse. (Habermas 2005: 126; min kursivering).

I forlængelse af ovenstående opstiller Habermas tre *erkendelsesinteresser*, som videnskabelig erkendelse kan forlade sig på. Disse består ifølge Habermas af (i) en *teknisk* erkendelsesinteresse, der knytter an til de empiriske-analytiske videnskaber, (ii) en *praktisk* erkendelsesinteresse, der gør sig gældende inden for de historisk-hermeneutiske videnskaber, og (iii) en *emancipatorisk* erkendelsesinteresse, der gælder for en kritisk samfundsvidenskab (ibid.). For de *empirisk-analytiske* videnskaber – og herunder det aktuelle evidensparadigme – gælder bl.a., at:

I den kontrollerede iagttagelse, der ofte har form af eksperiment, frembringer vi begyndelsesbetingelser og måler resultaterne af de dér udførte operationer. Nu vil empirismen gerne knytte det objektivistiske skin til de iagttagelser, der er udtryk i basissætninger: i disse skal nemlig noget evident umiddelbart være pålideligt givet uden subjektive tilføjelser. I virkeligheden er basissætningerne ikke afbildninger af kendsgerningerne i sig, men udtrykker snarere vellykkede eller mindre vellykkede resultater af vores operationer. Vi kan sige, at kendsgerningerne og relationerne mellem dem begribes deskriptivt; men denne talemåde må ikke tilsløre, at de erfaringsvidenskabeligt relevante fakta som sådanne først konstitueres ved hjælp af en forudgående organisering af vores erfaring inden for den instrumentelle handlings funktionsmåde. (ibid.: 127).

Selv om de empirisk-analytiske (positivistiske) videnskaber præsenteres som værende objektive og evidente er pointen således, at svarene, som disse kommer frem til, er afledt af nogle instrumentelle forudsætninger; fx om, hvad det vil sige 'at noget virker', som det aktuelt kommer til udtryk på velfærdsområdet. Det vil sige, at den virkelighed, der måles på, allerede er udtryk for virkeligheden i *et bestemt perspektiv*: de følger netop af nogle bestemte interesser, der først og fremmest er *teknisk-instrumentelle*. Det er med andre ord viden, der skal bidrage til at sikre "(...) resultatkontrolleret handlen (...)" (ibid.) som Habermas påpeger. Problemet med at fremlægge positivistisk vidensproduktion som *objektiv* er netop, at den – fejlagtigt – kan anvendes i forbindelse med at godtgøre for en 'fast grund', der –som følge af 'objektivitet' – legitimt kan benyttes som en endegyldig reference i den politiske argumentations- og beslutningsproces. Hertil er det Habermas' pointe, at en *kritisk* samfundsvidenskab må forlade og bestræbe sig på noget mere, nemlig

(...) at afprøve, hvornår teoretiske udsagn begriber invariante lovmæssigheder for social handlen overhovedet, og hvornår de begriber fastfrosne, men i princippet foranderlige afhængighedsforhold (...) Den løser subjektet fra dets afhængighed af hypotaserende magter. Selvrefleksion bestemmes af en emancipatorisk erkendelsesinteresse. De kritisk orienterede videnskaber deler denne med filosofien. (ibid.:128-129).

Med andre ord er det ifølge Habermas den kritiske samfundsvidenskabs rolle at være frigørende ved netop at fremhæve, at det 'objektive' hviler på partikulære interesser (ibid.).

Som tidligere påpeget var det mest presserende spørgsmål for revitaliseringen af kritisk teori imidlertid at finde frem til et kritisk og emancipatorisk potentiale, dvs. at formulere et normativt alternativ til den instrumentelle rationalitet. I bestræbelsen på at finde en vej ud af den tidlige kritiske teoris pessimisme gjorde Habermas sproget, og herunder kommunikativ handlen og fornuft, til omdrejningspunktet for en kritisk og emancipatorisk samfundsvidenskab (Habermas 2005: 132; Benhabib 1986: 224).

Habermas og den kommunikative vending

Med *Teorien om den kommunikative handlen* (1981), Habermas' magnum opus, gør han gældende, at den kritiske teoris afsæt – i stedet for at antage en subjekt-objekt-relation – må være intersubjektiv, fordi det er igennem *den herredømmefri samtale*, at mennesket har muligheden for at nå frem til gensidig forståelse under *frie* omstændigheder (Geuss 1981: 65). Et blik for et emancipatorisk potentielle gennem *intersubjektivitet* muliggøres af, at Habermas foretager en teoretisk skelnen mellem system og livsverden (Benhabib 1986: 237). Det er et livsverdensbegreb, der rummer: "(...) *cultural meaning patterns (...), norms and subjective experiences, practices, and individual skills (...)*" (ibid.: 238). På den ene side er kommunikativ handlen betinget af de normer, erfaringer osv., der gør sig gældende i livsverdenen til en given tid, men samtidig er det også gennem intersubjektiv interaktion, at de – til en given tid – gældende fortolkninger og forestillinger i den sociale orden ('de samfundsmæssige grunde') kan genforhandles og reproduceres (ibid.: 239). For at nå til enighed er det væsentligt, at deltagere i en argumentationsproces kan nå til gensidig *indforståelse* med henvisning til livsverdenen, dvs. i forhold til den sociale, subjektive eller objektive verden (ibid.: 240).

Karakteristisk for *systemet* er derimod netop instrumentel rationalitet og handlen, der udtrykker den måde, økonomien og staten fungerer på, hvilket først og fremmest er gennem penge og magt (Sørensen 2012: 276). Ikke desto mindre påpeger Habermas, at også systemet er væsentligt at

reproducere i det moderne samfund, men at fx det overordnede imperativ om økonomisk vækst imidlertid kan underminere livsverdenens kommunikative rationalitet (Benhabib 1986: 236). Derfor bliver den kritiske teoris opgave med Habermas at opretholde livsverdenen som betingelse for herredømmefri kommunikation ved at være kritisk overfor systemets kolonisering af livsverdenen. En kolonisering, der med Habermas' ord består i:

(...) the penetration of forms of economic and administrative rationality into areas of action that resist being converted over to the media of money and power because they are specialized in cultural transmission, social integration and education, and remain dependent on mutual understanding as a mechanism for coordinating action. (Habermas 1987: 330; revideret oversættelse i Wellmer 2014: 712).

Selvom tanken om den instrumentelle fornuft også udgør et væsentligt aspekt af Habermas' position, postulerer han ikke desto mindre, at menneskets *rettethed* mod konsensus er en menneskelig grundintuition; den er universelt indlejret i menneskets sociale liv (Flyvbjerg 2000: 2). Selvom der er en grundlæggende spænding i forholdet mellem kapitalisme og demokrati (Wellmer 2014: 713), er det imidlertid Habermas' pointe, at det er muligt at udvikle en universalpragmatik vedrørende, hvad der må gælde i en *herredømmefri samtale*, som ikke er infiltreret af systemets instrumentelle logikker. Det normative aspekt i Habermas' 'sprogliche vending' følger imidlertid af ovenstående, og kommer til udtryk i diskursetikken. Fundamentalt for den kommunikative etik er universaliseringsprincippet, der med Habermas lyder:

For a norm to be valid, the consequences and side effects that its *general* observance can be expected to have for the satisfaction of the interests of *each* person affected must be such that *all* affected can accept them *freely*. (Habermas 1995: 120).

I denne sammenhæng er det vigtigt at notere sig, at der er tale om en *idealiseret* forestilling om intersubjektivitet: netop i form af *forestillingen* om en herredømmefri samtale. Der er imidlertid fire gyldighedskrav, der må være gældende for at der kan være tale om en herredømmefri samtale, nemlig: "(...) *the comprehensibility of our utterances, the truth of their propositional component, the correctness or appropriateness of their performative aspect, and the truthfulness or authenticity of the speaking subject.*" (Benhabib 1986: 284). Hvis disse gyldighedskrav ikke efterleves i samtalen, eller hvis de fx stilles i

tvivl af en modpart, må der argumenteres for at nå til konsensus og således en fælles sandhedsforståelse (Benhabib 1986: 284; Lippert-Rasmussen 2012: 521).

Det er således Habermas påstand, at kommunikation – hvor ovenstående betingelser er opfyldt – vil føre frem til fælles forståelse blandt de deltagende aktører. Det er naturligvis vigtigt at påpege, at Habermas formentlig ikke forestiller sig, at de fleste samtaler foregår på en sådan måde af den simple årsag, at det simpelthen åbenlyst ikke er tilfældet. Der er netop tale om et etisk, universelt princip, hvor præmissen er, at hvis ovenstående krav og betingelser var, hvad der tilfældet, så ville det også føre til konsensus i forhold til gældende normer og værdier. Pointen er således, at værdier, normer osv. kun kan være sande og etisk gyldige, for så vidt de kan leve op til betingelserne for kommunikativ rationalitet (Benhabib 1986: 188, 286). Det vil sige, at Habermas opstiller de *procedurale rammer* for en universel, kommunikativ rationalitet, uden dog på nogen måder at fastslå, hvad en sådan proces indholdsmæssigt bør resultere i. Det vil sige, at teorien er universalistisk, hvad de etiske principper for en sådan ideel situation angår, mens sandhed forstås som værende situationsbunden og kontekstuel (Flyvbjerg 2000: 3-4). Den herredømmefri samtale og kommunikation rationalitet er således en betingelse for frihed og sandhed, hvorigennem et alternativ til den instrumentelle fornuft (systemet), og således muligheden for emancipation, muliggøres (Geuss 1981: 66).

I forbindelse med Habermas' relevans for en kritisk samfundsvidenskab skal det først og fremmest pointeres, at det er svært at negligere Habermas' tilgang i en demokratiteoretisk sammenhæng inden for politisk teori, men mere overordnet virker det til at være svært at operationalisere og applicere Habermas' position. Endvidere er det selvsagt værd at huske på, at Habermas tænker i forlængelse af Horkheimer og Adornos pessimisme, der blev cementeret med Auschwitz' rædsler, hvorfor der var god ræson i at bestræbe sig på et mere optimistisk kritisk-teoretisk projekt. Derfor er det heller ikke så underligt, at Habermas' grundintuition var, at uden "(...) et universelt grundlag for filosofi, videnskab og demokrati (...) bliver resultatet kontekstualisme, relativisme og nihilisme.." (Flyvbjerg 2009: 108).

I forhold til afsættet i indeværende, rejser dette imidlertid spørgsmålet, om hvorvidt dette universelt-normative perspektiv egentlig er rodfæstet i immanensen (i, hvad der *er*), eftersom mennesket som 'homo democraticus' (ibid.: 115) blot antages at eksistere. Videre er spørgsmålet, om dette kommunikative projekt ikke forbliver *for* universalistisk til at gøre det ud for en samfundsvidenskabelig teori, der rent faktisk har samfundsvidenskabelig relevans i forhold den praktiske virkelighed, som samfundsvidenskaben er tæt forbundet med. Fx skriver Flyvbjerg hertil, at: "[t]he basic weakness of Habermas's project is its lack of agreement between ideal theory and real rationality,

between intentions and their implementation.” (Flyvbjerg 2000: 4). Forsøget på at udlede et universelt princip tenderer til, at immanensen bliver ophævet i et abstrakt diskursetisk princip (en almentisk abstraktion). Det hedder fx hos Raymond Geuss, at Habermas “(...) *seems to be engaged in giving a transcendental deduction of a series of non-facts,*” (Geuss 1981: 67) og Flyvbjerg supplerer: “(...) *he describes to us the utopia of communicative rationality but not how to get closer to it.*” (Flyvbjerg 2000: 4). Selv den kritisk-teoretiske fagfælle Axel Honneth stiller sig spørgende over for *forbindelsen* mellem immanens og transcendens, fordi udgangspunktet netop ikke er en reel, social erfaring, hvilket får den konsekvens, at man “(...) *risikerer at transcendere et fejlagtigt normativt overskud, der fungerer som et distanceret refleksivt moment for udpegningen af kritisable forhold.*” (Willig 2007: 193; Pereira 2013: 48). Ovenstående forhold og betragtninger kan selvfølgelig diskuteres yderligere, men væsentligt i forhold til indeværende er imidlertid, at udgangspunktet og processen vedrørende ‘kommunikativ handlen’ simpelthen forbliver for universalistisk, hvorved det forbliver uvist, hvor samfundsvidenskaben konkret skal sætte ind i det bestående for egentlig at efterleve den kritisk-teoretiske ambition om at bidrage til en samfundsmæssig emancipation.

I stedet for at fortsætte ad dette spor, vil jeg – som tidligere nævnt – opridsse Flyvbjergs position, der på mange måder tænker radikalt anderledes end den kritiske teori og Habermas’ position; dette ved netop at gøre *det konkrete* til afsættet for samfundsvidenskabelig forskning. I det følgende vil jeg derfor skitsere hovedtrækkene i den phronetiske position, som Flyvbjerg udlægger i værket *Samfundsvidenskab som virker* (2009). I denne forbindelse er ærindet ligeledes – gennem nogle nedslag i værket – at udlægge, hvad der må betragtes som væsentlige pointer i Flyvbjerg position, mens jeg ligeledes vil diskutere styrker og svagheder i denne tilgang i forhold til mulighedsbetingelserne for en kritisk samfundsvidenskab, der kan tænke *udover* det bestående og muliggøre nye sandheder.

Flyvbjergs phronetiske samfundsvidenskab

Flyvbjergs phronetiske forskning er netop på mange måder et radikalt anderledes perspektiv på samfundsvidenskabens rolle end den normalvidenskabelige, eftersom han vil muliggøre et såkaldt 'kvalitativt spring' inden for samfundsvidenskaben (ibid.: 31). I den forbindelse genfortolker han – med inspiration fra tænkere som Nietzsche, Bourdieu og Foucault – det aristoteliske begreb *phronesis* (praktisk visdom). En grundtanke i denne sammenhæng er at gøre det kontekstafhængige og situationsbundne til afsættet i samfundsvidenskabelig forskning med intuition, dømmekraft og erfaring som væsentlige dyder (ibid.: 12, 70). Dette i modsætning til det videnskabelige ideal, der er karakteristisk for samfundsvidenskabens normalvidenskab, hvor naturvidenskabelige forudsætninger forfølges i bestræbelsen på at skabe 'sikker', dvs. evident, viden.

Den aristoteliske videnskabelige dyd *epistémé* udtrykker netop det normalvidenskabelige forsøg på at skabe viden om objektive forhold og lovmæssigheder ved hjælp af analytisk rationalitet. Flyvbjerg skriver fx herom:

Det er nu tæt på at være det eneste legitime syn på, hvad ægte videnskab er, således at selv intellektuelle aktiviteter som samfundsvidenskab, der ikke er og sikkert aldrig kan blive videnskabelige i denne forstand, har følt sig presset til at stræbe efter og legitimere sig med henvisning til dette Oplysningsideal. (ibid.: 70).

Udover *epistémé* og *phronesis* består de aristoteliske intellektuelle vidensformer også af *techné*, der er en skabende aktivitet, der, ifølge Flyvbjerg, helt overordnet handler om "(...) at anvende teknisk viden og færdigheder i henhold til en pragmatisk instrumentel rationalitet (...) styret af et bevidst mål." (ibid.). I relation til 'nødvendighedens politik' – og forholdet mellem samfundsvidenskab og politik – kan samfundsvidenskabens produktion af evident viden anses som værende vidensproduktion til teknisk anvendelse i den politiske handlen på »realismens« præmisser med økonomisk vækst som altoverskyggende mål, dvs. som en kombination af *epistémé* og *techné*. *Phronesis* er, i modsætning til teknisk handlen, karakteriseret ved at være viden, der knytter an til, hvordan man *bør* handle i konkrete situationer (ibid.: 71). For at vide, hvad der er godt (dydigt) at gøre i konkrete situationer, er *erfaring* en fundamental forudsætning, eftersom specifik phronetisk viden ikke lader sig udlede af universelle principper, men snarere betegner handlinger, der er baseret på skøn og intuition i kontekstafhængige situationer snarere end analytisk rationalitet, hvor der abstraheres fra det konkrete (ibid.:

72). Det er netop de enkelte ting, det specifikke og kontekstafhængige, der må være afsættet for samfundsvidenskaben ifølge Flyvbjerg, og i denne forbindelse tænker han netop i forlængelse af Nietzsche og Foucault. Han citerer fx Foucault i argumentationen for en phronetisk forskning, der i *Space, Knowledge, and Power*, skrev: "Nothing is fundamental. That is what is interesting in the analysis of society." (Foucault 2002: 356; Flyvbjerg 2009: 121). Modsat Habermas, der baserer sin etik på universelle, procedurale fordringer til den herredømmefri samtale, påpeger Flyvbjerg, at samfundsvidenskabelige forskere må acceptere, at der simpelthen ikke er andet at forlade sig på end den konkrete socialitet, vi er integreret i (Flyvbjerg 2009: 154-155). Fx lyder det fra Flyvbjerg:

Phronesis overskrider både analytisk, videnskabelig viden (*epistémé*) og teknisk viden eller know-how (*techné*) og involverer skøn og beslutninger, der træffes, som en virtuos social og politisk aktør ville træffe dem. Jeg vil argumentere for, at *phronesis* i almindelighed indgår i den samfundsmæssige praksis, og at ethvert forsøg på at reducere samfundsvidenskab og -teori til enten *epistémé* eller *techné* – eller forstå samfund og menneske på grundlag af disse begreber – vil være forfejlet. (ibid.: 12-13).

I argumentation for, at samfundsvidenskaben må integrere det phronetiske perspektiv, tager Flyvbjerg endvidere afsæt i Hubert og Stuart Dreyfus' læringsfænomologi, ifølge hvilken menneskelig læring består af følgende niveauer: 1) novicen, 2) den avancerede begynder, 3) den kompetente udøver, 4) den kyndige udøver og 5) eksperten (ibid.: 20). Kort sagt er de første tre niveauer – *novicen*, *den avancerede begynder* og *den kompetente udøver* – kendetegnet ved, at den lærende forlader sig på "(...) kalkuleret, analytisk rationalitet," (ibid.: 32) dvs. *epistémé* og *techné*. I læringsammenhæng vil det sige, at der er bestemte regler og handlingsanvisninger, der er i forskellige grader styrende for praksis; altså, hvor der – i et eller andet omfang – køres på 'autopilot' i forhold til anvisninger, som er eksterne til de konkrete situationer, der handles i. Kendetegnende for de to sidste niveauer – *den kyndige udøver* og *eksperten* – er derimod, at disse analytisk-rationelle skranker overskrides til fordel for, at den lærendes dømmekraft og erfaring bliver det styrende for praksis (ibid.: 62-63). Det er netop med den phronetiske vidensform, at det *kvalitative spring* ifølge Flyvbjerg er muligt, for som han skriver: "Springet indebærer opgivelse af regelbaseret tænkning som det primære handlingsgrundlag, og i stedet indsættes kontekst og intuition." (ibid.: 32). Grunden til at den phronetiske vidensform må integreres i samfundsvidenskaben er således netop, at samfundsvidenskabens genstandsfelt er variabelt, hvorfor der ikke – meningsfuldt – metodisk kan abstraheres fra kontekstens varierende karakter. Derfor er det

også Flyvbjergs pointe, at samfundsvidenskaben simpelthen må tage konsekvensen af, at den ikke er epistemisk og således ikke kan fungere på naturvidenskabelige og positivistiske præmisser. Derfor plæderer Flyvbjerg også for – i modsætning til den normalvidenskabelige videnshierarkisering – at casestudiet integreres som et centralt omdrejningspunkt i samfundsvidenskaben.

Casestudiet i phronetisk samfundsvidenskab

I Flyvbjergs tilgang er det imidlertid en anden forståelse af casestudiet, end den der abonneres på i evidenshierarkiet (casestudiet betragtes som nævnt som en af de *mindst* legitime metoder), hvor cases i den gængse forståelse ikke kan sige noget 'udover sig selv': altså noget om den helhed, som casen er et singulært element i (ibid.: 82-83). I *Dictionary of Sociology* beskrives casestudiet fx således:

Casestudie. En detaljeret undersøgelse af et enkelt eksempel på en kategori af fænomener. Et casestudie kan ikke frembringe pålidelig information om kategorien i bredere forstand, men den kan være nyttig i de indledende stadier af en undersøgelse, eftersom den giver anledning til hypoteser, der kan testes systematisk på et større antal cases. (Abercrombie m.fl. 1984: 34; oversat i Flyvbjerg 2009: 81).

I denne betydning kan cases således heller ikke benyttes til at sige noget om universelle årsags-virkningsforhold, som er bestræbelsen i evidensbevægelsen: altså at finde ud af, hvad der virker, fx på et givent velfærdsområde, sådan disse praksisser efterfølgende kan omformes til universelle standarder på dette område. Ifølge Flyvbjerg er ovenstående forståelse af casestudiet dog mangelfuld, fordi den hviler på en epistemisk forståelse af samfundsvidenskaben. Ifølge Flyvbjerg er det netop ved at inddrage caseerfaring, at overgangen fra en begrænset analytisk rationalitet til den phronetiske kløgt muliggøres i læringsprocessen (Flyvbjerg 2009: 87). Han skriver:

Konkrete erfaringer kan erhverves gennem *konstant nærhed til den studerede virkelighed* og via feedback fra de mennesker, der studeres. Stor afstand fra studieobjektet og mangel på feedback fører let til en meningsløs læringsproces, der inden for forskningen kan føre ind i rituelle akademiske blindgyder, hvor formen bliver vigtigere end indholdet. Som forskningsmetode kan casestudiet være et effektivt middel mod denne tendens. (ibid.: 88; min kursivering).

Flyvbjerg påpeger i forlængelse heraf, at det faktisk er muligt at generalisere casestudier, hvilket han retfærdiggør med ved hjælp af Karl Poppers falsifikationsprincip, hvor cases kan benyttes som 'sorte

svaner': altså at det er muligt at falsificere en given påstand, hvis blot ét eksempel strider imod denne (ibid.: 93). Generaliserbare cases er fx *kritiske cases*, og karakteristisk for disse er, at man kan sige: "(...) *Hvis det gælder i dette tilfælde, gælder det i alle (eller mange) tilfælde* [eller omvendt]." (ibid.: 95). Derudover fremhæver Flyvbjerg *paradigmatiske cases*, der – på trods af disses singularitet – udsiger noget om nogle mere generelle samfundsmæssige tendenser (ibid.: 97). Kendetegnende for paradigmatiske cases er endvidere, at de *transcenderer* de normer og regelbaserede normer, man forlader sig på sin daglige gøren og laden, hvorved en paradigmatiske case kan sætte nye normer (ibid.: 98).

Flyvbjergs udgangspunkt er eksplicit antiplatonisk og dermed – i forlængelse af Aristoteles – som sagt i det konkrete og i 'konstante nærhed' med de sociale fænomener, samfundsvidenskaben beskæftiger sig med. Det væsentlige i det phronetiske perspektiv er netop de dynamikker, der ikke kan indfanges i de evidensbevægelsens standardiseringer og målinger, der snarere er optaget af det brede perspektiv end den konkrete, casebaserede *dybde*, som Flyvbjerg advokerer for. Ydermere påpeger han, at phronesis-tilgangen i samfundsvidenskaben er "(...) *et analytisk projekt, men ikke et teoretisk eller metodologisk.*" (ibid.: 165). I henhold til den phronetiske, samfundsvidenskabelige forskning handler det derfor ikke om at sikre korrespondens mellem et givent udsagn (teori) og et sagforhold – fx hvad der virker – men derimod om at nuancere bestående praksisser gennem fænomenologiske horisontudvidelser i det bestående. Som phronetisk samfundsforsker bliver det da væsentligt at være *så indlejret i samfundet som muligt*, sådan det nu engang er til forskellige tider. Flyvbjerg skriver netop, at "(...) *detaljeret case-erfaring – [er] virkelig ekspertise.*" (ibid.: 103).

I forhold til erkendelsesinteressen i indeværende bliver et centralt spørgsmål imidlertid, om det med denne 'konstante nærhed' bliver muligt at spørge ind til de forudsætninger, samfundet og samfundsvidenskaben forlader sig på i en given tid, når den konstante nærhed ikke understøttes af en teoretisk distancering i forhold til de etablerede 'sandheder', dogmer og rationaler, der karakterer samfundet til en given tid? Hertil er det væsentligt at genkalde sig Habermas' positivismekritik, under hvilken han netop henregnede Poppers kritiske rationalisme, fordi han netop udelukkende forholder sig til det *positivt givne*, og derfor forholder sig til, *at* noget – i positiv forstand – træder frem (eller viser sig), men ikke *hvorfor* det træder frem, som det gør. Dermed er der en risiko for, at Flyvbjergs såkaldte *spring* forbliver inden for det bestændes rammer (aktuelt 'nødvendighedens') og således heller ikke kan overskride »realismen«. Det bliver muligt at sige noget nyt som følge af forskydningen fra et kvantitativt til et kvalitativt perspektiv, men det forbliver imidlertid de bestående skemaer, der

bliver samfundsvidenskabens forudsætninger i Flyvbjergs phronetiske tilgang. Hertil bliver et væsentligt spørgsmål, hvordan det, med kritisk teori in mente, er muligt at perspektivforskyde i forhold til de transcendentale forhold, der til en given tid betinger denne forholden-sig til det nære – fx de ideologiske forestillinger, som er karakteristiske for ‘realismens ideologi’? Det bliver netop på baggrund af de *bestående præmisser*, at den phronetiske vidensform kan praktiseres, eftersom det netop er *erfaringen*, der notorisk er forankret i det bestående eller forgangne, den phronetiske dømmekraft må forlade sig på. Caputo skriver fx i denne forbindelse, at phronesis “(...) *knows how to keep something alive, to renew it in changing circumstances but always within the compass of an established order.*” (Caputo 1987: 217).

I indeværende, hvor erkendesinteressen knytter sig til mulighederne for en samfundsvidenskab, der kan bidrage med nye vidensformer – herunder nye sandheder – om det, der på et givent tidspunkt er universelt, ender Flyvbjergs perspektiv i en tilsvarende blindgyde, eftersom det kommer til at handle om at komme tættere på det, der *altid allerede er*. Dette på trods af at Flyvbjerg integrerer Foucaults magtbegreb i nyfortolkningen af phronesis, hvorved phronetisk forskning, foruden at fokusere på værdier, også er rettet mod magtudøvelse; fx hvorfor nogle har magten frem for andre, men især hvordan magten fungerer (Flyvbjerg 2009: 156). Derfor kan phronetiske casestudier også være en undersøgelse af, hvordan konkrete praksisser historisk (genealogisk) er konstitueret med et fokus på værdier og magt (ibid.). Derfor ville det også være at forfladigelse af Flyvbjergs perspektiv påpege, at det *udelukkende* er praksissers – til en given tid – *nutidige* kontekst, der er relevant for phronetisk samfundsvidenskab. Phronetisk forskning kan netop være kritisk ved spørge ind til værdier (“Hvor er vi på vej hen? Er det ønskeligt? Hvad bør der gøres?” (ibid.: 154)), synkront såvel som diakront, og således granske, hvordan magten fungerer. Det gør det netop muligt at vise, at det kunne være anderledes, og at der ikke nødvendigvis er en nødvendighed i udøvelsen af konkrete praksisser. Det forbliver imidlertid svært at identificere, hvad der skal være afsættet for »noget nyt«, fordi det forbliver det positivt givne og phronetisk kløgt, der er udgangspunktet: ‘det situationelle er det eneste, vi har,’ som Flyvbjerg påpeger. Til en sådan phronetisk tilgang stiller Caputo det oplagte spørgsmål:

The hermeneutic conception of phronesis presupposes an existing schema, a world already in place. It is the virtue of applying or appropriating a preexisting paradigm. But what happens at the point where the schema is in crisis, where words founder, where the worlds founder (...)

The phronesis itself is put in crisis. For then it is not a question of having the skill to apply but of knowing what to apply. Then we find ourselves brought up short. (Caputo 1987: 210-11).

Det phronetiske dømmekraft forbliver med andre ord forankret i *det etablerede*, hvorfor en besvarelse af spørgsmålet *hvad må der gøres*, må forlade sig på det beståendes præmisser. At læse det aristoteliske phronesisbegrebet gennem Foucault ændrer ikke ved, at det er det konkrete og nære, der er udgangspunkt (Flyvbjerg 2009: 160). Det kommer fx til udtryk, når Flyvbjerg citerer C. Roland Christensen, en af casemetodens grundlæggere, i en opsamlende illustration af fremgangsmåden i phronetisk samfundsvidenskab:

Hele mit arbejde er kommet til at ligne et terræn, hvori jeg har foretaget en grundig geodætisk undersøgelse, ikke fra et skrivebord med en blyant og lineal, men ved berøring, ved at kravle på alle fire, lægge mig på maven og kravle hen over jorden tomme for tomme, og dette igennem en uendelig tidsperiode og i al slags vejr. (ibid.: 157).

Det er med andre ord »realismen« – som den ontologiske ramme – der forbliver udgangspunktet, hvor *virkning* (epistémé og techné), der kendetegner den aktuelle samfundsvidenskabelige erkendelsesinteresse i evidenstankegangen, udskiftes med *værdier* og *magt* (nyfortolkningen af phronesis). Dette perspektivskifte har imidlertid en mere åbnende og kritisk karakter i forhold til det bestående, eftersom studier af magten og værdiers *hvordan* i konkrete praksisser kan åbne op for, at disse tilgås på andre måde. Med Flyvbjergs phronetiske perspektiv bliver det med andre ord muligt at facilitere anderledes handlen, men ikke desto mindre en handlen, der er betinget af den 'realistiske ramme'.

Kritisk teori og phronetisk samfundsvidenskab – pejlemærker for en ny, kritisk retning

Som det fremgår af ovenstående, er Habermas og Flyvbjerg fælles om at gøre op med samfundsvidenskabens forfølgelse af naturvidenskabelige og positivistiske idealer, som den aktuelt praktiseres i bestræbelsen på at producere *evident* viden. Som vi har set, har de imidlertid vidt forskellige perspektiver på et samfundsvidenskabeligt alternativ til en sådan tendens. I den forbindelse har positionerne – på hver sin måde – nogle mangler med tanke på problemformuleringen i indeværende; nemlig i forhold til en kritisk samfundsvidenskab, der kan gøre op med nødvendigheden og facilitere skabelsen af nye sandheder. Det er tilfældet, fordi de ikke til fulde formår at lave koblingen mellem immanens og transcendens (overgangen fra det bestående til noget nyt), der, i forlængelse af den kritiske teoris egen opfattelse, er en nødvendig forudsætning for at overskride nødvendigheden, kendsgerningsontologien og aktuelt ‘realismens ideologi’. I Habermas’ tilfælde, fordi udgangspunktet for positionen bliver *for* universalistisk, idet de kommunikationsetiske idealer mangler forankring i den konkrete, faktiske virkelighed, hvor virkeligheden bliver det, skal ‘afprøves’ i forhold til den universelle diskursetik. Det bliver med andre ord et spørgsmål om, hvorvidt diskurser lever op til de normative krav om kommunikativ rationalitet, hvor klare begrundelser er en forudsætning for gyldighed og realiseringen af et mere sandt samfund, dvs. et mere forskelsløst og et mindre konfliktfyldt samfund. Som Flyvbjerg påpeger, er samfundet nu engang kendetegnet ved at være fyldt med forskelle, konflikt og magt og skriver fx, at ”(...) Habermas’ tænkning omkring det rationelle argument er beundringsværdigt,” men at det virker (...) ikke blot utopisk, men også sociologisk naiv både empirisk og normativt.” (ibid.: 127).

Flyvbjergs phronetiske bud på en kritisk samfundsvidenskab ender imidlertid i den modsatte grøft, idet den phronetiske position bliver så konkret, at det bliver svært at distancere sig fra det bestående. Det handler om komme så langt ‘ind i’ eller så ‘tæt på’ det bestående som muligt, for dermed, på fænomenologisk vis, at bringe nye perspektiver på denne frem i lyset. En mulig konsekvens af denne tilgang er dermed, at de strukturelle eller ideologiske forudsætninger – fx dem der er karakteristiske for »realismen« – forbliver *utænkte*, eftersom det bestræbelsesværdige, som studerende, forsker eller praktiker, bliver at være så indlejret i realiteten som muligt. På den måde bliver Flyvbjerg, retrospektivt, omfattet af Habermas’ kritik af positivismen, eftersom det forbliver det ‘blot positive’, der er omdrejningspunktet for dydig, phronetisk forskning eller handling. Der er med andre ord en risiko for, at *det væsentligste* forbliver uregistreret – fx de ideologiske skranker, der øver indflydelse på erkendelsen af virkeligheden. Derfor kan Flyvbjergs phronetiske position, lidt sat på

spidsen, også forstås som det Hegel betegner som *materiel tænkning*, hvilket vil sige "(...) en tilfældig bevidsthed, som blot er nedsunken i stoffet, som den derfor finder det vanskeligt at hæve sit selv over for i stedet at opholde sig ved sig selv." (Hegel 2010: 43).

Med det sagt er påstanden i indeværende imidlertid ikke, at der ikke er noget konstruktivt i disse alternativer til en positivistisk og evidensfikseret samfundsvidenskab. Begge positioner har noget væsentligt at bidrage med vedrørende forudsætningerne for en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab, der kan tænke *udover* det – til enhver tid – bestående, der forstås som realiteten. I indeværende vil jeg derfor gøre gældende, at det netop er i *koblingen mellem det konkrete og det universelle*, at en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab, der kan tænke ud over »realismen«, muliggøres.

I forbindelse med denne kobling skelner Hegel mellem *abstrakt* og *konkret* universalitet. Hvor abstrakt universalitet betegner en situation, hvor man blot forlader sig på gældende normer og konventioner, netop som var de *nødvendige*, vil konkret universalitet sige, at der bliver skabt en distance til disse; netop ved en kritisk forholden-sig til ideologiske betingelser, man forlader sig på i sin gøren og laden (Žižek 1999: 92). Det er med andre ord en *dialektisk* forståelse af forholdet mellem det konkrete og det universelle, der er en forudsætning for at kunne overskride det bestående og således facilitere skabelsen af nye sandheder og ikke blot reproducere og understøtte de allerede eksisterende, som det er tilfældet i evidensbevægelsen.

Ambitionen i indeværende er imidlertid, som sagt tidligere, ikke at syntetisere Habermas og Flyvbjergs respektive perspektiver. Det ville være en kunstig eller søgt syntese, men det findes imidlertid hensigtsmæssigt at tage centrale elementer ud fra henholdsvis den kritisk-teoretiske og Flyvbjergs phronetiske, der kan fungere som videre pejlemærker i den videre bestræbelse på at optegne konturerne af, hvad en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab kan forlade sig på for at kunne tænke noget nyt. Derfor vil jeg i den videre bestræbelse på at besvare problemformuleringen i indeværende

- (i) med Flyvbjerg) gøre gældende, at en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab udgangspunkt må være i det *konkrete* og i den forbindelse arbejde med i cases og eksempler for at opretholde forbindelsen til *det konkrete* (immansens), og
- (ii) (i forlængelse af kritisk teori) som et led i opgøret med den dominerende *kendsgerningsontologi*, inddrage teoretiske indsigter og pointer (primært med inspiration fra forståelsen af *dialektik* i den tyske idealisme) for samtidig at muliggøre en *distancering* til det bestående, og således –

tentativt – muliggøre koblingen mellem immanens og transcendens (eller det konkrete og universelle), som stadig består som et betydeligt, om end noget uforløst, spørgsmål i den kritiske teori. Dette for – også i overensstemmelse med kritisk teori – at muliggøre en overskridelse af ideologiske forestillinger, der fx knytter sig til »realismens ideologi« for at bidrage til en samfundsvidenskab, der har en eksplicit *emancipatorisk erkendelsesinteresse*, og som således ikke blot kan tænke *med*, men også – potentielt – *udover* det 'realismen'.

I forlængelse af ovenstående vil jeg imidlertid ikke bare tage Flyvbjergs forståelse af casestudiet og 'tilføre en smule teori', men jeg vil derimod forsøge at udbygge, hvordan eksempler *også* kan benyttes i en samfundsvidenskabelig kontekst. Dette netop ved at sætte konceptionen af det at benytte eksempler ind i en *dialektisk* forståelseshorisont, der ikke blot indeholder potentialet til, 'ved nærmere eftersyn', at øge vidensbanken om det bestående og således tilføre flere *kendsgerninger* om, hvordan der bør handles inden for de bestående rammer. En dialektisk forståelsesramme muliggør derimod en alternativ forståelse til forestillingen om, at samfundet er afsluttet eller nødvendigt, hvorfor det ikke blot handler om at perspektivforskyde eller skabe evident viden for at kunne sige mere om dette og således facilitere (politisk) handlen på et mere dydigt eller evident grundlag. En dialektisk tilgang, og herunder koblingen mellem det konkrete og det universelle, er netop en forudsætning for at kunne sige noget nyt om det bestående, som anses som en mulighedsbetingelse for en samfundsvidenskab, der kan producere nye sandheder. I det følgende vil jeg derfor uddybe det dialektiske perspektiv, der gøres til det videre omdrejningspunkt i indeværende, for derefter at konkretisere, hvad dialektiske videnskabsteoretiske forudsætninger kan bidrage med til forståelsen af samfundsvidenskabens forståelse og brug af *eksempler*. I denne forbindelse er udgangspunktet en sontring mellem *kendsgerninger* og *sandheder*, som jeg vil uddybe i det følgende.

Mellem kendsgerninger og sandheder – en videnskabsteoretisk sontring

Som det fremgår af ovenstående, spørges der i indeværende speciale ind til forudsætningerne for en kritisk samfundsvidenskab, der kan bidrage til skabelsen af nye sandheder. Det tyvende århundrede har imidlertid bevæget sig væk fra at tale om sandheder som indeholdende en transcenderende effekt til fordel for en bestræbelse på at udtale sig om *kendsgerninger*, som det ligeledes fremgik af Habermas' positivismekritik. Med Habermas' og Flyvbjergs positioner in mente er der – for overskride forestillingen om, at politiske valg *må* følge af den bestående, etablerede orden ('nødvendighedens politik') – behov for at inddrage nye videnskabsteoretiske perspektiver end de kendsgerningsontologiske. Det er desuden også en forudsætning for at lave koblingen mellem *det konkrete og universelle*, som hverken Habermas eller Flyvbjerg lykkedes med til fulde: de er snarere repræsentanter for henholdsvis et fokus det universelle og det konkrete. Koblingen mellem det konkrete og det universelle er netop væsentligt for at muliggøre en alternativ forståelse af sandhedsbegrebet, der kan benævne muligheden for en overskridelse af det bestående. I denne forbindelse er en videnskabsteoretisk skelnen mellem *realisme* og *dialektik* afgørende. Det er først og fremmest tilfældet, fordi en dialektisk sandhedsforståelse er radikalt anderledes sandhedsforståelse end den, der gør sig gældende i realistiske og kendsgerningsontologiske traditioner. Endvidere er pointen med at inddrage et dialektisk perspektiv, som sagt, at det muliggør alternative perspektiver på samfundsvidenskabens brug af cases og eksempler i en kritisk-empirisk sammenhæng.

Som tidligere nævnt forstår Flyvbjerg bl.a. muligheden for generalisering af casestudier i forlængelse af Karl Poppers kritiske rationalisme (ibid.: 93). Selvom Popper og den kritiske rationalisme var et grundlæggende opgør med positivismen med erstatningen af positivismens verifikationsprincip med falsifikationsprincippet (Gilje & Grimen 2002: 74), kan denne – i en samfundsvidenskabelig kontekst – kritiseres for ikke at tage højde for de samfundsmæssige forudsætninger, som videnskaben forlader sig på, som det lød med Habermas. Som tidligere nævnt bliver der netop tale om det, som Habermas definerer kendsgerningsontologi, hvor sandheder – det vil sige kendsgerninger – knytter sig til det, der viser sig positivt og uafhængigt af observatøren (Gilje & Grimen 2002: 76). Det vil med andre ord sige, at den kritisk-rationalistiske videnskabsteoretiske position – og således også Flyvbjerg i sin tilgang til casestudiet – netop forlader sig på en *realistisk* ontologi. Som Kasper Lippert-Rasmussen påpeger, vil det sige forestillingen om, "(...) at der findes kendsgerninger om *samfundet*, der er uafhængige af, hvilke meninger, sproglige praksisser eller begrebslige rammer samfundsforskere benytter sig af i forsøget på at forklare dette domæne." (Lippert-Rasmussen 2012: 505). I det realistiske

videnskabsteoretiske perspektiv er succesfuld forskning således også ensbetydende med, at man er i stand til at beskrive og forklare virkeligheden, *som den er*, og at der således er *korrespondens* mellem en given påstand og virkeligheden, hvilket netop er den mest dominerende sandhedsteori (Wad 2012: 377; Lippert-Rasmussen 2012: 516). Dette sandhedsbegreb, sandhed som korrespondens, er karakteristisk for den normalvidenskabelige samfundsvidenskab, som evidensbestræbelsen er et eksempel på, hvor forskeren er den, der, gennem kvantitative metoder, er i stand til at sige noget om virkelighedens konfiguration, dvs. hvad der virker i denne.

I forbindelse med phronetisk forskning, hvor sandhed snarere knytter sig til det kontekstuelle, er afsættet forskerens eller praktikerens erfaring og intuition, hvorfor den *kløgtige* forsker eller praktiker er den, der er mest integreret i realiteten, og som derfor har viden om, hvad der er det rigtige at gøre i konkrete situationer. Flyvbjerg distancerer sig netop *epistemologisk* fra positivismen, men forlader sig imidlertid på realistiske forudsætninger i ontologisk forstand, fx vedrørende cases generaliserbarhed. Mere generelt i forhold til forskellen på den positivistiske og phronetiske forståelse af sandhed, giver det mening, i forlængelse af John Searle, at skelne mellem *ontologisk objektive kendsgerninger* og *ontologisk subjektivitet* (ibid.: 506). Hvor forståelsen af ontologisk objektive kendsgerninger knytter an til positivismen og fordrer *subjektiv uafhængighed*, gælder det for *ontologisk subjektivitet*, at (...) *sociale kendsgerninger afhænger af, at der findes subjekter, som har meninger, intentioner osv., der griber ind i hinanden på bestemte måder.*" (ibid.). I den sidstnævnte intuitive eller phronetiske forståelse, som Flyvbjerg repræsenterer, anerkendes, at der findes diskurser og forståelser og meninger, der kan have indflydelse på, hvordan magten fx fungerer, hvorved et blik for 'magtens irrationalitet' fx muliggøres. Som samfundsforsker er det således væsentligt at være så *indlejret* i kontekstafhængige, subjektive praksisser i modsætning til den positivistiske vidensforståelse, hvor det handler om at sætte subjektet i parentes.

I disse forskellige – om end realistiske perspektiver – antages forskeren at have en privilegeret adgang til sandheder om virkeligheden (på baggrund af korrespondens eller phronesis). Karakteristisk for denne realistiske videnskabsteoretiske orientering er helt grundlæggende et opgør med *metafysik* og spekulativ tænkning (Ingemann 2013: 189; Gilje & Grimen 2002: 52). Det er med andre ord en sandhedsforståelse, der knytter sig til det *faktuelle*, dvs. det, der viser sig *positivt*, som det så handler om at forklare eller at navigere dydigt i på baggrund kontekstbaseret erfaring og intuition.

I forhold til den positivistiske tradition, inddrager Flyvbjerg således også, bl.a. gennem inspirationen fra Foucault, elementer fra postmodernistiske (fx Derrida, Foucault, Lyotard) tradition⁸, der – udover også at være et opgør med metafortællinger⁹ – også gør op med kendsgerningsontologien til fordel for en interesse i, hvordan kendsgerningerne – gennem praksisser, diskurser, sociale processer osv. – konstitueres som sådanne (Lippert-Rasmussen 2012: 507-8). Overordnet vil ‘postmodernisterne’ – i modsætning til positivismen og evidensbølgen – benægte, at vi epistemologisk kan *nå* sandheden ud fra et neutralt perspektiv¹⁰, hvorfor de er fælles om at insistere på, at der ikke findes universelle metoder, der kan afdække objektive kendsgerninger (ibid.: 508). Derfor er en overordnet præmis i den postmodernistiske tradition, at man ikke meningsfuldt kan tale om en privilegeret videnskabelig adgang til sandheder (ibid.: 508-9). Selvom Flyvbjerg inddrager pointer fra Foucault, går postmodernisterne imidlertid skridtet videre, idet de, groft skitseret, ender i en art ontologisk relativisme (ibid.: 509), mens den intuitivt-realistiske forståelse, således Flyvbjerg, videnskabsteoretisk forlader sig på, at der er en privilegeret adgang til konkrete praksisser gennem en phronetisk vidensforståelse.

På trods af væsentlige forskelle på ovenstående videnskabsteoretiske traditioner, der er karakteristisk for udviklingen i det tyvende århundredes videns- og sandhedsforståelse, er de enige om at gøre op med metafysisk systemtænkning og insisterer på en fundamental *antiplatonisme*, dvs. en grundlæggende forholden sig til det ‘blot bestående’ (Hyldgaard 2003: 119). I forhold til muligheden for at tænke *nyt*, og således potentielt yde et bidrag til en samfundsvidenskab med en emancipatorisk erkendelsesinteresse, er et *brud med det, der er* imidlertid en nødvendig forudsætning. Det vil sige at tænke *udover realismen*, men samtidig insistere på *sandheder som noget »nyt«*, der formår at lave koblingen fra det konkrete¹¹ til det universelle, dvs. frembringe *ny viden* om det, vi normalt forstår som »realismen«. ¹² I forlængelse af erkendelsesinteressen i indeværende er det derfor nødvendigt at inddrage alternative forståelser og fortolkninger af sandhedsbegrebet: nemlig en forståelse af sandhed

⁸ Her er der selvsagt tale om en samlebetegnelse, der ingenlunde yder de enkelte tænkeres bidrag fuld retfærdighed, men i forhold til indeværende, hvor det handler om overordnede sandhedsforståelser, kan en sådan samlebetegnelse imidlertid forsvares.

⁹ I forlængelse af Nietzsches diktum ‘Gud er død’.

¹⁰ Perspektivet er netop påvirket af de diskurser, forståelser og normer, videnskaben forlader sig på til en given tid, dvs. et bestemt paradigme.

¹¹ Nedslag i det bestående – eksempler fra den ‘faktiske virkelighed’.

¹² Den ‘universelle ramme’, der forstås som samfundet eller den sociale orden i indeværende, samfundsvidenskabelige sammenhæng.

som noget, der – i forlængelse af kritisk teori – ikke blot forholder sig til immanensen ('realiteten'), men som formår at overskride (transcendere) denne og således muliggøre noget faktisk nyt. For at muliggøre dette, og herunder udbygge Flyvbjergs forståelse af det at arbejde med eksempler i samfundsvidenskabelig sammenhæng, må der inddrages mere, i aktuel samfundsvidenskabelig sammenhæng, uortodokse perspektiver. Alain Badiou og Slavoj Žižek er begge nulevende politiske tænkere, der – bl.a. med inspiration fra den tyske idealisme – gennem en dialektisk forståelsesramme kan bidrage med en sandhedsforståelse, som kan tilføre *ny viden*¹³ om den sociale virkelighed og derved tilføre den kritiske samfundsvidenskab¹⁴ noget relevant.

»Realismen« som ideologisk ramme

I forlængelse af ovenstående vil de følgende afsnit fungere som introduktion til elementer i Badiou og Žižeks tænkning, der findes relevante i forhold til problemstillingen i indeværende. Men inden vi kaster os over disse to, må vi konfrontere den oplagte indvending, at tænkning, der trækker på indsigter fra den tyske idealisme, vel er anakronistisk med tanke på den videnskabelige udvikling, der kendetegner det tyvende århundredes antiplatoniske udvikling?¹⁵ Så hvorfor inddrage pointer fra denne periode af tænkningen – og sågar fra filosofien (!) – i en samfundsvidenskabelig sammenhæng, kunne en oplagt og legitim indvending lyde. I henhold til relevansen af at inddrage filosofiske indsigter i en samfundsvidenskabelig kontekst, anses det som en nødvendig forudsætning i forbindelse med at spørge ind til og diskutere samfundsvidenskabens videnskabsteoretiske forudsætninger, som det er ærindet i indeværende, eftersom disse notorisk hviler på filosofiske indsigter og antagelser.

Med tænkere som Žižek og Badiou kan det ydermere hævdes, at selve den videnskabelige bestræbelse på 'at komme metafysikken til livs' er den mest rene form for *ideologi*. Žižek skriver fx i *Violence* (2008) (*Vold*, 2009):

Vi lever i et samfund, hvor der eksisterer en form for hegeliansk spekulativ identitet af modsætninger. Visse træk, holdninger og normer opfattes ikke længere som mærket af ideologi. De forekommer at være neutrale, ikke-ideologiske, naturlige, sund fornuft. Det, som stikker

¹³ Forstået som »nye sandheder«.

¹⁴ Det vil først og fremmest sige Habermas' og Flyvbjergs positioner, der netop anses som betydelige nutidige repræsentanter for en kritisk samfundsvidenskab.

¹⁵ Metafysikkritik, positivisme, realisme, postmodernisme mv.

ud fra denne baggrund, betegner vi som ideologi. Det drejer sig om ekstrem religiøs iver eller hengivelse til en bestemt politisk overbevisning. Den hegelianske pointe ville være, at det præcis er neutraliseringen af visse træk til en umiddelbart accepteret baggrund, som udmærker den mest rene og effektive ideologi. Vi har her at gøre med det dialektiske 'sammenfald af modsætninger'. (Žižek 2009: 36).

Både på det samfundsmæssige såvel som det samfundsvidenskabelige niveau er en sådan neutralisering tidstypisk. Det er tilfældet, når politiske beslutninger legitimeres med henvisning til det 'fornuftige' og 'realistiske', hvorved alternative politiske løsningsforslag og handlemuligheder kan affærdiges som idiosynkratiske. Et eksempel på dette er netop, som påpeget i indledningen, når visse politiske forslag (fx ulighedsmindskende initiativer eller øget offentligt forbrug) simpelthen ikke kan integreres i den økonomiske rationalitet: inden for nødvendighedens ramme betragtes sådanne forslag simpelthen som urealistiske, ufornuftige og ideologiske. 'Det dialektiske sammenfald af modsætninger', som Žižeks benævner, kan således forstås som det, at samfundets iboende konflikter, som fx kommer til udtryk i politiske uenigheder, *ophæves i en fast identitet*, det vil fx sige, når en (neoliberal) ideologi eller et videnskabeligt paradigme forstås som værende neutralt og nødvendigt, og iboende modsætninger og forskelle dermed negligeres eller 'udviskes'. Žižeks pointe er præcis, at det er en sådan neutralisering og nødvendiggørelse, der er den reneste form for ideologi. Og Badiou supplerer: "*Ideologiernes død*", der er så berømt, og som overalt fremstilles som det glædelige budskab (...) er i virkeligheden ensbetydende med en tilslutning til nødvendighedens lovtrækkerier (...)." (Badiou 2007b: 47). Hvis en bestemt handling er neutral og nødvendig, hvad enten det gælder politik eller videnskab, er det netop ufornuftigt og urealistisk at handle i uoverensstemmelse med det, en ideologi eller et paradigme foreskriver. Det er netop forestillingen om *identitet* – en ordnet fornuftig enhed og således ét perspektiv vi må navigere på baggrund af – der er kendetegnende for enhver forståelse af, at vi lever i nødvendighed, der udtrykker ideologi med Žižek. Det samme kan hævdes om en samfundsvidenskab, der forlader sig på realistiske forudsætninger, når dette vel at mærke forstås i overensstemmelse med den selvsamme rationalitet og logik og således bidrager til legitimeringen og opretholdelsen af forestillingen om, at nogle politiske valg faktisk er nødvendige. Det er netop denne kobling, der gør sig gældende i den politiske brug af økonomiske modeller, men også i forbindelse med at skabe evident viden om, hvad der virker på velfærdsområdet; en viden, der vel at mærke netop er skabt ud fra en *teknisk erkendelsesinteresse* (epistémé og techné) med henblik på at understøtte politisk styring på velfærdsområdet efter 'sikre' praksisser.

Derfor kan Lars Løkke også siges at have mere ret, end han formentlig selv ville medgive med karakteristikken af samtidens politik som »realismens ideologi«: der er netop tale om den reneste form for ideologi med Žižek, fordi politiske beslutninger bliver fremstillet som værende neutrale og de eneste realistiske, selvom der er politiske idéer og rationaler, der åbenlyst modsætter sig 'neutraliteten' og 'nødvendigheden'. I forlængelse af 'realismen' alternativt forslag imidlertid let affejes som utopiske sværmerier – fx med henvisning til Finansministeriets regnemodeller.

Som Žižek endvidere pointerer, har en ideologi netop for alvor 'fat i os', når denne identificeres med virkeligheden som sådan, fordi vi således netop *må* handle i overensstemmelse med denne (Žižek 2010: 90-91). Det vil med andre ord sige, at der netop skabes en *enhedsforestilling* om en 'lukket realitet', hvor modsigelser og paradokser i det bestående negligeres eller ignoreres i stedet for at resultere i en ændret opfattelse af, at det måske er selve vores måde at indrette os og agere på, der ikke nødvendigvis hænger sammen (Žižek 2008: xxvi-xxvii). Žižek skriver fx:

Det, der reelt er på spil i ideologien, er dens form, det faktum, at vi så vidt muligt vedbliver at gå i samme retning, at vi følger selv de mest tvivlsomme antagelser, når vi først har lagt os fast på dem (...) De ideologiske subjekter (...) må skjule for sig selv, at 'det i starten kun var tilfældigheder, der fik dem til at vælge den retning', de må tro, at deres beslutning var velfunderet, at den vil føre dem frem til Målet. (Žižek 2010: 129).

Med Žižek er ideologi ikke udtryk for en utopisk forestilling, dvs. et 'ikke-sted', men snarere afvisningen af, at det kan være anderledes. Det er netop ikke, som han skriver i *The Sublime Object of Ideology*, "(...) a dreamlike illusion that we built to escape insupportable reality; in its basic dimension (...) [men derimod] a fantasy-construction which serves as a support for our 'reality' itself." (Žižek 1989: 45). Det er netop *forestillingen* om én fornuftig og ansvarlig måde at navigere på politisk eller videnskabeligt, som således fungerer *opretholdelsesinstans* for realiteten, der er udtryk for ideologi med Žižek. Det er imidlertid en opfattelse af ideologi, der adskiller sig fra Marx' ideologiforståelse som naiv bevidsthed og Franfurterskolens som falsk bevidsthed. Med Žižek er det snarere et spørgsmål om, hvad man rent faktisk *gør*, dvs. de 'normale' praksisser, der er tidstypiske i den sociale orden. Hvor Marx klassiske formulering vedrørende ideologi lyder "[d]e ved det ikke, men de gør det," (Marx 1970: 173), omfortolkes denne af Žižek til:

De ved udmærket, hvordan tingene reelt forholder sig, men de handler alligevel, som om de ikke ved det. Der er derfor tale om en dobbelt illusion: Den består i at overse den illusion, der strukturer vores reelle, faktiske forhold til virkeligheden. Og det er denne oversete, ubevidste illusion, man kunne kalde det ideologiske fantasme. (Žižek 2010: 72-73).

Ideologien manifesterer sig i den måde, vi handler på, og i den forbindelse påpeger Žižek, at vores samtid er kendetegnet ved en *kynisk* distance til ideologien, fordi vi måske nok *ved*, at fx konkurrencestaten blot er én mulig måde at indrette os på, dvs. en *kontingent identitet*, men vi forsøger ikke desto mindre at leve op til det, der forventes af os i denne ideologiske udformning af den sociale virkelighed. Med Žižek fungerer ideologien netop gennem denne distance mellem viden og handling, hvor den sociale ordens 'mangler' (inkonsistens og paradokser) negligeres i den almindelige gøren og laden. Ifølge Žižek er der tale om en *kynisk* distance, fordi en sådan negligering er nødvendig for, 'frit', at kunne *nyde* inden for den bestående ordens rammer. I konkurrencestatslig sammenhæng kan dette forstås ved, at det bliver et spørgsmål om at leve op til dens iboende imperativer om at tage den *rigtige* uddannelse (der er begunstigende for samfundsøkonomien), det *rigtige* job, der bidrager til den evindelige bestræbelse på økonomisk vækst osv. Derefter, når man har gjort sin samfundsmæssige *pligt*, kan man ellers – i ro og mag – *nyde* inden for rammerne af den sociale virkelighed, som man nu engang har lyst til. Pointen er således, at distancen mellem *viden* og *ideologi* ophæves i den egentlige handling, fordi der er en *nydelse* forbundet at leve på »realitetens« præmisses, hvorfor oplysning (overgang fra falsk til oplyst bevidsthed¹⁶) vedrørende den sociale virkeligheds *positive essens* ikke nødvendigvis er produktivt i et emancipatorisk øjemed. I stedet for at forestille sig, at forskeren er den, der sidder inde med *det positive svar*¹⁷, og som derfor kan 'oplyse masserne' om en mere genuin samfundsmæssig sammenhæng, i hvilken subjekterne kan følge sine egne interesser, må ideologikritikken snarere problematisere forestillingen om eksistensen af en harmonisk og neutral samfundsmæssig orden som den *realistiske* (ibid.: 250). En grundpointe i Žižeks, men også Badiou's, position er dermed netop, at en direkte positiv adgang til realiteten som sådan (til 'tingen i sig selv') ikke er mulig. I forlængelse heraf kan man også sige, at den normalvidenskabelige samfundsvidenskabs 'metafysikangst' og insisteren på neutralitet og objektivitet netop er en *ideologisk udviskning af forskelle* i forbindelse med opfattelsen af legitime vidensformer. Det illustreres på fortræffelig vis med

¹⁶ Som med Frankfurterskolen.

¹⁷ Som, udover kritisk teori, også er præmissen i den positivistiske og phronetiske videnskabsteoretiske forståelse.

evidenshierarkiet, hvor én vidensform netop opfattes som værende mest objektiv og legitim, hvorved alternative vidensformer let kan affejes som værende illegitime og decideret uvidenskabelige ('som sværmerisk metafysik', dvs. *det rene nonsens*) i forhold til det normalvidenskabelige paradigme. I den forbindelse påpeger Žižek, det ikke muligt fuldstændigt at undslippe ideologien. Det hedder fx i *Mapping Ideology* (1994):

(...) although no clear line of demarcation separates ideology from reality, although ideology is already at work in everything we experience as 'reality', we must none the less maintain the tension that keeps the *critique* of ideology alive. Perhaps, following Kant, we could designate this impasse the 'antinomy of critic-ideological reason': ideology is not all; it is possible to assume a place that enables us to maintain a distance from it, *but this place from which one can denounce ideology must remain empty, it cannot be occupied by any positively determined reality* ~ the moment we yield to this temptation, we are back in ideology. (Žižek 1994: 17).

Som det fremgår af ovenstående, er en distancering fra imidlertid ideologien mulig ved at holde et 'tomrum' i ideologien åben, og det er netop i denne forbindelse, at en dialektisk videnskabsteoretisk forståelsesramme har noget relevant at tilføje den kritiske samfundsvidenskab. 'Tomrummet' er en benævnelse af *den ideologiske identitets ontologiske umulighed*. Det vil sige, at en *ideologisk identitet* blot knytter sig en *forestilling* om en grundlæggende sammenhæng, fx at samfundet er fornuftigt indrettet, men selvom der er tale om en forestilling, *virker* ideologien ikke desto mindre alligevel. Det er tilfældet, fordi vi ikke desto mindre handler, *som om* der var tale om en sammenhængende og fornuftig realitet, der foreskriver *en bestemt* (nødvendig) måde at handle på: netop som konsekvens af den omtalte *kyniske distance* til et samfunds iboende modsætninger og konflikter. Igen kan de økonomiske modeller benyttes til at illustrere pointen. De kan netop ikke integrere elementer, der modsiger selve den økonomiske rationalitet, der opereres med i 'nødvendighedens politik', fx at øget lighed og velfærdsinvesteringer kan have positive samfundsmæssige effekter. Det er med andre ord initiativer, der ikke 'passer ind' i fortællingen om en nødvendig orden, dvs. den ideologiske forestilling om *identitet* – en grundlæggende sammenhængende orden. Som påpeget i indledningen skriver Finansministeriet selv, at formålet med reformerne på velfærdsområdet er at få subjekter til *at handle* på en bestemt måde, nemlig *i overensstemmelse med forestillingen om en ideologisk nødvendighed*, hvilket aktuelt

vil sige i overensstemmelse med konkurrencestatens fordringer¹⁸. Det handler med andre ord om at strømline samfundets borgere, således forestillingen om harmoni og sammenhæng kan opretholdes, hvilket forsøges gennem økonomiske incitament, hvor kynisk handlen netop tilskyndes. Ja, en kynisk distance bliver faktisk *nødvendig* for mennesker, der simpelthen ikke har råd til at handle i uoverensstemmelse med de dominerende opfattelser af, hvad der først og fremmest *må* gøres. En dialektisk pointe er imidlertid, at der simpelthen *er*, i ontologisk forstand, modsigelser i enhver forestilling om en nødvendighed identitet, altså enhver forestilling om en fuldt ud 'lukket' eller fuldt ud 'fornuftig' samfundsmæssig orden. I den forbindelse er 'tomrummet' eller 'negativiteten'¹⁹ netop det, der udtrykker en grundlæggende uoverensstemmelse i en sådan forestilling om en sammenhængende orden: netop at en sådan er *umulig*²⁰.

Frankfurterskolens, og senere Habermas', forsøg på at formulere et *positivt* modsvar til ideologien, kan netop ses som et forsøg på at fylde *tomrummet* eller *negativiteten* ud; altså et forsøg på at finde et, i positiv forstand, afsæt for et emancipatorisk projekt. Hvor Frankfurterskolen, som tidligere påpeget, opgav projektet med *Oplysningens dialektik*, reaktualiserede Habermas imidlertid ambitionen om det positive projekt ved at introducere teorien om denne kommunikative fornuft som en positiv sfære for emancipation. I kontrast hertil pointerer Žižek i *Ideologiens sublime objekt*, i forlængelse af Hegel, at 'negationens negation' ikke handler om en ultimativ "(...) 'overvindelse' af negativiteten, men en erfaring af det faktum, at negativiteten som sådan har en positiv funktion, at den muliggør og strukturer vores positive konsistens." (Žižek 2010: 229). Det vil sige, at det ikke er et spørgsmål om at få en *positiv* epistemologisk adgang til 'det sande om det hele', som var der et arkimedisk punkt, hvorfra disse sandheder kan udsiges fra. Sådan en privilegeret adgang til realiteten har forskeren netop *ikke*: hverken ved at forlade sig på, at sandhed er et spørgsmål om korrespondens eller phronetisk viden. Det er snarere ved *ikke* at acceptere en realistisk sandhedsforståelse, men snarere insistere på en fundamental epistemologisk barriere, at virkeligheden (realiteten) kan få en ny betydning: at nye

¹⁸ Fx at påpeger Ove Kaj Pedersen, at konkurrencestaten netop søger at tilskynde borgere og virksomheder til at indgå i den internationale konkurrence, og hvor den enkeltes frihed først og fremmest realiseres på arbejdsmarkedet (Pedersen 2011: 12). Pedersen skriver fx om menneskesynet i konkurrencestaten, der knytter sig til en forestilling om, at "(...) *at mennesket er et rationelt væsen, som er underlagt behov og interesser, og som først er frit, hvis det kan gøre disse behov og interesser gældende i markeds konkurrence,*" (Ibid.: 23) som betegnes 'den opportunistiske person'.

¹⁹ Dvs. det 'negative', der modsvarer forestillingen om en positiv sammenhæng og en lukket identitet, der vil sige en ideologisk forestilling om samfundsmæssig *harmon*i. Det negative er således iboende modsætninger eller paradokser i en sådan forestillet identitet.

²⁰ Betydningen af 'tomrummet' og 'negativiteten' vil blive uddybet i de kommende afsnit, hvor dialektikken – i forlængelse af Žižek og Badiou – vil blive præsenteret yderligere.

sandheder muliggøres. Det lyder fx videre i *Ideologiens sublime objekt*, at "(...) en epistemologisk afmagt (dette at vi nødvendigvis roder os ud i modsigelser, når vi forsøger at definere Samfundet) forvandles til en ontologisk mulighed (...)" (ibid.: 231). Det vil med andre ord sige, at det at samfundet ikke kan (be)gribes og indrammes 'én gang for alle', men at der – i modsætning til ideologiske forestillinger om en samfundsmæssig fornuft – altid er noget, der 'stritter ud' fra eller modsætter sig en sådan²¹ forestilling om identitet. På den måde udviser 'negativiteten' i en umiddelbart accepteret »realistisk« orden netop, at der ikke er nogen nødvendighed i samfundets indretning, det dominerende menneskesyn, opfattelsen af hvordan borgere bør handle osv. Dermed bliver der netop tale om en *ontologisk mulighed* i den forstand, at noget nyt – faktiske forandringer i den umiddelbart nødvendige »realitet« – muliggøres.

Samfundsvidenskabens metafysiskangst kan således implicere, at der fortsættes med at blive produceret viden på *ideologiske præmisser*, når den ikke er eksplicit omkring, hvilke erkendelsesinteresser, den forlader sig på. Der er med andre ord en risiko for, at den normalvidenskabelige samfundsvidenskab kommer til at *reproducere* forestillingen om, at vi lever i *nødvendighed* i stedet for, som vi er interesserede i mht. kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab, at kunne tænke udover sådanne umiddelbart fastlåste forestillinger.

I det følgende vil jeg derfor uddybe den dialektiske videnskabsteoretisk forståelsesramme, der tænkes i forlængelse af i indeværende, og hvordan en sådan, ved at gøre *modsigelsen* til udgangspunktet, kan bidrage til at tænke *det nye* og således en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab. I den henseende vil jeg fortrinsvist tage afsæt i indsigter fra Badiou's tænkning, der – ligesom Žižek – læser den tyske idealismes dialektikforståelse ind i en samfundsmæssig kontekst under overskriften *materialistisk dialektik*. Formålet med at inddrage disse filosofiske og videnskabsteoretiske pointer er at uddybe og underbygge behovet for et dialektisk alternativ til den realistiske videnskabsteoretiske opfattelse af gængs og god samfundsvidenskab. Derudover er ærindet at introducere og reflektere over disse dialektiske pointer for derefter at benytte disse i forbindelse med at kaste et nyt lys på *brugen af eksempler* i en kritisk-emancipatorisk sammenhæng med et særligt fokus på *undtagelser* i det bestående. Dette er relevant, fordi et alternativt²² blik på det at benytte eksempler anses som værende

²¹ Og dermed netop viser negativiteten eller tomrummet i en enhver forestilling om en sammenhængende, positiv realitet, fx en nødvendig og fornuftig social orden.

²² Først og fremmest i forhold til Flyvbjergs forslag til brug af cases i samfundsvidenskab, men også i forhold til den mere gængse opfattelse af cases eller eksemplers anvendelighed i samfundsvidenskabelig sammenhæng, som det fx kommer til udtryk i evidenshierarkiet, i hvilket cases rangerer lavest.

et konstruktivt udgangspunkt for en kritisk samfundsvidenskab, der kan fungere som et kritisk supplement til de normalvidenskabelige såvel som de mere kritiske vidensformer. Dette ved at forlade sig på en emancipatorisk erkendelsesinteresse, hvor det ikke blot bliver et spørgsmål om at tænke *i forlængelse af*, men potentielt *forandre* det bestående og således netop facilitere, at *nye sandheder* kan opstå.

Dialektik som grundlag for en kritisk samfundsvidenskab

I modsætning til det tyvende århundredes antiplatonisme, der ikke kan bryde ud af den ontologiske realisme eller immanens, men er en evig og lineær afdækning af flere 'lag' i realitetens uendelige kompleksitet, er der snarere behov for det, der med Hegel betegnes som *sand uendelighed*, som viser ud over det bestændes endelighed. Det vil sige netop sige at kunne tænke nye sandheder *i* det bestående, der ikke blot er en akkumulativ udvidelse af 'realitetens vidensfelt', men en kvalitativ ændring af selve virkeligheden (Hegel 2000: 149-150; Badiou 2013: 172-174; Žižek 2009: 133; Žižek 2012: 158). I forlængelse heraf forstås en *sandhed* med Badiou netop som "(...) *et brud med det, der findes.*" (Badiou 2007: 75). Der er således ikke tale om en monistisk metafysik, hvor det handler om at finde frem til *det ene*, der kan forklare *det hele*; som var der tale om et lukket system. En sådan metafysisk bestræbelse betegnes derimod som ettallets tyranni (Badiou 2013; Hyldgaard 2003: 130) eller ideologi netop som ideologi med Žižek.

Muligheden for et brud med det bestående knytter derimod an til en dialektisk forståelse af ontologi, der netop vil sige opfattelsen af, at realiteten – antonymt til ideologi – snarere er mangfoldig, uharmonisk og fuld af modsigelser. Den er med andre ord ikke færdig og endelig, som det er opfattelsen i den realistiske (kendsgernings-)ontologiske position. I stedet for at forlade sig på realistiske videnskabsteoretiske præmisser, må en kritisk samfundsvidenskab insistere på *friheden* som muligheden for, at samfundet kan indrettes på andre måder. Forholdet mellem nødvendighed (hvad der er) og mulighed (hvad der kan blive), og herunder *frihedens mulighed*, var netop et centralt spørgsmål i den tyske idealisme, som Badiou og Žižek trækker på indsigter fra. Selv om de respektive tænkere i og med den tyske idealisme (fx Schelling, Hegel og Kierkegaard) selvsagt rummer væsentlige forskelle, var de – ligesom Platon – fælles om at være optaget af at gøre op med og tænke udover de gængse dogmer og normer, der gør sig gældende til i en given tid. De var med andre ord – ligesom Žižek og

Badiou – optaget af at gøre op med *doxa*. Fx påpeger Rasmus Ugilt Jensen, at Hegels tænkning er et grundlæggende opgør med *den naturlige ontologi* (kendsgerningsontologi), der vil sige

(...) den mest almindelige forestilling om, hvordan verden grundlæggende hænger sammen (...) Fundamentalt set er det forestillingen om, at verden består af genstande, entiteter eller slet og ret "ting". Pointen er, at tingene i denne tankegang antages at være færdige som det, de er i sig selv (...) Modsat denne common sense, så er det Hegels grundlæggende ontologiske pointe, at tingene aldrig slet og ret er identiske med sig selv. *Tingene er grundlæggende i strid, ikke bare med hinanden, men med sig selv* (...) Dialektikken kan på ingen måde reduceres til noget, der foregår mellem subjekter i anerkendelsesrelationer. Den er derimod noget, som gives inhærent i selve det, at noget overhovedet er objekt, subjekt, eller for at sige det kort: *Modsigelse er givet i og med, at der overhovedet findes noget som helst.* (Ugilt Jensen 2016: 163-165; mine kursiveringer).

I ovenstående præsenteres et alternativ til den gængse Hegel-læsning, der fx er gennemgående i Fukuyamas forestilling om 'historiens afslutning': altså at der med Hegels 'åndsbegreb' forstås et altopslugende system, der er determineret af lineær nødvendighed, og som netop har en afslutning. I stedet for at forstå dialektikken som totaliserende (med 'den ultimative syntese'²³ som teleologi), en ophævelse eller nivellering af forskelle, kan åndsbegrebet også læses som en – i ontologisk forstand – "(...) *evig uro.*" (ibid.: 165). Hegel skriver da også eksplicit i *Phänomenologie des Geistes* (1807) (*Åndens fænomenologi*, 2010), at 'ånden' "(...) *på intet tidspunkt [finder] hverken rast eller ro, men er til stadighed i fremadrevet bevægelse.*" (Hegel 2010: 9). At tænke dialektisk vil således snarere sige, at der modsætninger i alle enheder og enheder i alle modsætninger (Ross Lauritsen 2011: 63), hvor de varierende læsninger af Hegel kan forstås ud fra, om man lægger hovedvægten på enheden (syntese, identitet) eller modsætningen (grundlæggende splittelse).

Hos både Žižek og Badiou læses dialektikken med *splittelsen* som omdrejningspunkt, som netop er den læsning, der forfølges i indværende. Žižek skrev fx om sin læsning af den hegelske dialektik i *The Sublime Object of Ideology*:

(...) den mest konsekvente model for en sådan anerkendelse af antagonismen [at der er modsigelser i enhver enhed] er at finde i Hegels dialektik: For Hegel er dialektikken på ingen måde en fortælling om antagonismens progressive overvindelse, men en systematisk anførelse af, at

²³ Netop som én fast identitet: en endelig enhed.

alle sådanne forsøg mislykkes – ‘absolut viden’ betegner en subjektiv position, der i sidste ende accepterer ‘selvmodsigelsen’ som en indre forudsætning for enhver identitet. (Žižek 2010: 44).

Žižek og Badiou tænker således *ikke* platonisk i den betydning, at det handler om at få indsigt i ‘universelle idéer’ og således om, i modsætning til realismen, blot at revitalisere idealistiske pointer. Med en sådan transcendent, metafysisk forståelse ville vi ikke være kommet videre i henhold til pointen om, at det er i forholdet *mellem* det konkrete og universelle²⁴, at det nye muliggøres. Snarere end at abonnere på en sådan idealisme, indskriver Badiou sig snarere ind i det, han betegner som *materialistisk dialektik* i *Logiques des mondes* (2006) (*Logics of worlds*, 2009), som bl.a. er baseret på en materialistisk læsning af Hegels dialektik. Badiou skriver følgende om materialistisk dialektik, som han modstiller den aktuelle doxa, hvor alt reduceres til at være et spørgsmål om det blot positivt observerbare²⁵:

Let’s agree that by ‘dialectic’, following Hegel, we are to understand that the essence of all difference is the third term that marks the gap between the two others. It is then legitimate to counter democratic materialism – this sovereignty of the Two (bodies and languages) – with a materialistic dialectic, if by ‘materialistic dialectic’ we understand the following statement, in which the Three supplements the reality of the Two: There are only bodies and languages, except that there are truths (...) This syntax suggests that we are dealing neither with an addition (truths as simple supplements to bodies and languages) nor with a synthesis (truths as the self-revelation of bodies seized by languages). *Truths exist as exceptions to what there is.* (Badiou 2009: 4-5; min kursivering).

Som Badiou påpeger forlader den materialistisk-dialektiske sandhedsforståelse sig på en opfattelse af, at der – *udover* det bestående og blot observerbare – eksisterer sandheder: som *undtagelser* i det bestående. Det er således ikke et sandhedsbegreb, der henviser til et transcendent princip eller en substans (fx fornuft, Gud mv.) som garant for sandheden. Det er imidlertid noget besynderligt – ja endog paradoksalt – at Badiou, som materialist, ikke desto mindre er fortaler for sandheder, forstået som noget *immaterielt* (Žižek 2012: 41). Det er et paradoks, der er imidlertid også var omdrejningspunktet i den tyske idealisme, og som knytter an til, hvordan mennesket – som følge af *friheden* – netop ikke blot er determineret af nødvendige lovmæssigheder. Med andre ord kredser dette

²⁴ Eller forholdet mellem immanens og transcendens i forlængelse af kritisk teori.

²⁵ Hvor alt fx reduceres til at være et spørgsmål om kroppe og sprog, hvilket Badiou også betegner *demokratisk materialisme*, som han netop modstiller *materialistisk dialektik*.

paradoks om muligheden for at handle udover nødvendigheden: netop om at 'unødvendiggøre nødvendigheden' (Badiou 2006: 34; Žižek 2012: 41; Rasmussen & Ziethen 2016: 13). Fx skriver Rasmussen & Ziethen om dette grundlæggende spørgsmål i den tyske idealisme:

(...) fornuft og frihed [har] i et bestemt perspektiv et problem med hinanden, for hvis mennesket *qua* fornuftigt skal kunne erkende verden, må verden være styret af love, som gør den erkendelig og forudsigelig, men skal verden omvendt være et sted for mennesket som frit væsen, må disse lovmæssigheder kunne suspenderes til fordel for menneskets frie handlinger, som kan bryde ind i den ellers nødvendige gang i verdensprocesserne. Derfor: hvordan sammentænke verdens og erkendelsens lovmæssighed med mennesket som frit og begyndende væsen, dette var et kernespørgsmål i idealismen. (Rasmussen & Ziethen 2016: 14-15).

Det, som Badiou betegner som sandhed kan forstås på linje med det, der med Schelling og Kierkegaard betegnes som *det kvalitative spring*. Sandhed såvel som det kvalitative spring indskriver en radikalt anderledes frihedsforståelse end den, der – ifølge Ove Kaj Pedersen – er karakteristisk for konkurrencestatslogikken, hvor det handler om at realisere sit potentiale *inden for* de bestående rammer; fx ved at aktualisere sig selv som et aktiv i det samfundsøkonomiske BNP-arsenal. Den dialektiske frihedsforståelse har dog på ingen måder vundet indpas i vores samtid, hvilket ikke er videre mærkværdigt med tanke på forestillingen om nødvendighedens politik, der netop snarere indebærer en deterministisk forståelse af mennesket og dets muligheder. Den dialektiske frihedsforståelse, som i høj grad kommer til udtryk i, hvad der i dag må betegnes som yderst perifere tænkere, nemlig Hegel, Schelling og Kierkegaard, reaktualiseres imidlertid af Badiou og Žižek på materialistisk-dialektisk vis i en samfundsmæssig sammenhæng. Som det fremgår af ovenstående, rummer Badiou's materialistiske dialektik netop det konkrete med det materialistiske udgangspunkt²⁶, men tilføjer, med henvisning til Platon, det universelle i form af sandhedsdimensionen, der udtrykker muligheden for, at noget nyt kan gøres gældende. Det lyder fx i *L'éthique, essai sur la conscience du mal* (2003) (*Etikken*, 2007):

En sandhed er dybest set begivenhedstilføjelsens materielle spor i situationen. Det er altså et *immanent brud*. Det er "immanent", fordi en sandhed skrider frem *i* situationen og ingen andre steder. Sandhedernes Himmel findes ikke. Det er et "brud", fordi det, der gør en

²⁶ Der er kroppe og sprog.

sandhedsproces mulig – begivenheden – hverken var i situationens skikke eller kunne tænkes med den etablerede viden. (Badiou 2007b: 58).

Den forståelse af frihed, der går tilbage til den tyske idealisme, og som Žižek og Badiou trækker på, er relevant i indeværende, fordi den netop siger noget om mulighederne for at tænke og handle ud over det bestående (Hansen & Bjerre 2017: 16-17). I denne forbindelse er det foromtalt paradoks, forholdet mellem det det bestående og sandheder essentielt, og kan læses ind i en materialistisk-dialektisk forståelsesramme. Et forhold, der ligeledes er gennemgående i Kierkegaards forfatterskab, der, i sin særprægede stil, fx skrev (under pseudonymet Johannes Climacus) i *Philosophiske Smuler eller en Smule Philosophi* (1844), at man ikke skal

(...) tænke ilde om Paradoxet; thi Paradoxet er Tankens Lidenskab, og den Tænker, som er uden Paradoxet, han er ligesom den Elsker der er uden Lidenskab: en maadelig Patron. Men enhver Lidenskabs høieste Potens er altid at ville sin egen Undergang. Dette er da Tænkningens høieste Paradox, at ville opdage Noget, den ikke selv kan tænke. (Kierkegaard 2014b: 242-43).

I forlængelse heraf er problemet med nødvendighedstanken, at mennesket reduceres til blot at være *natur* (betinget af nødvendighed), hvor det netop reduceres til at være biologisk determineret. I kontrast hertil er en dialektisk pointe, at det imidlertid også er et sådant væsen, der har muligheden for frihed, hvilket vil sige muligheden til at distancere sig fra og gribe ind i den 'grund', det »altid allerede« er placeret i (fx Schelling 2013: 68). Det er således med dette paradoks og denne dobbelthed in mente, at man, her forstået i en samfundsvidenskabelig kontekst, må insistere på for at kunne facilitere bevægelsen til noget *nyt*. Med Badiou er det netop, fordi virkeligheden ikke blot 'er, hvad der er', som i en endelig realistisk-ontologisk forståelsesramme, men fordi virkeligheden rummer modsigelser, at nye sandheder kan opstå. Med andre ord er dialektikken med disse tænkere en nødvendig forudsætning for overskridelsen af det bestående: eller netop at *undertvinge* nødvendigheden selv. Denne dialektiske forståelse kan netop *ikke* reduceres til at være en bestræbelse på – i positive termer – at forklare *det hele*: altså som om, der var en fast realitet²⁷, som videnskaben kan afdække én gang for alle; slet ikke i en samfundsvidenskabelig kontekst, der partout implicerer mennesket, som netop har muligheden for frihed.

²⁷ Som med en realistisk ontologi.

Væsentligt at tage med fra ovenstående dialektiske pointer er således kort sagt: (i) at der i ontologisk forstand, og i modsætning til den positivistiske og realistiske videnskabsteoretiske forståelse, *er modsætninger, paradokser eller undtagelser* i enhver opfattelse af en sammenhængende enhed²⁸ og (ii) at det netop er det, der *undtager sig*, fx iboende paradokser og modsætninger i realiteten²⁹, der fremviser *frihedens mulighed*, dvs. viser at der ikke er tale om en endelig og nødvendig enhed, hvorved forandring (»nye sandheder«) muliggøres. I det følgende vil jeg derfor uddybe den dialektiske opfattelse af *undtagelser* som en forudsætning for nye sandheder for, derefter, at inddrage disse pointer i en mere konkret samfundsvidenskabelig sammenhæng. Dette med et fokus på, hvordan en forståelse af *eksempler som undtagelser* kan benyttes i forbindelse med at strukturere et analytisk blik med henblik på at supplere de allerede eksisterende kritiske samfundsvidenskabelige perspektiver, der – ved at tage udgangspunkt i den konkrete virkelighed – kan bibringe nye perspektiver på samfundet som helhed³⁰.

Undtagelsen som forudsætning for »nye sandheder«

Som påpeget i ovenstående forstås sandheder, med Badiou, som det, der bryder med det bestående, der kan vise sig som en undtagelse i et samfunds positivitet (Badiou 2009: 4-5; Badiou 2007a: 74-75), dvs. som noget, der ikke 'passer ind' i et samfunds selvforståelse.³¹ Sandheder kan således ikke 'skabes' af nogen, der er ekstern til en given situation eller praksis, fx en samfundsforsker, men kan snarere vise sig som en undtagelse i det bestående. Som Giorgio Agamben også påpeger, er Badiou's tænkning netop en *"(...) streng tænkning af undtagelsen. Hans centrale kategori, begivenhedskategorien*³²,

²⁸ Og således i hvad vi til en given tid forstår som 'realiteten'.

²⁹ Eller 'det bestående', dvs. 'det, der simpelthen er'.

³⁰ Og således netop koblingen mellem det konkrete og det universelle, som hverken Habermas og Flyvbjerg formår til fulde.

³¹ Der, i forlængelse af Zizeks forståelse af ideologi, modsætter sig ideologiske forestillinger om en sammenhængende, lukket og fornuftig orden, men også i forhold til konkrete praksisser: noget, der viser udover sådanne ved at vise, at de ikke nødvendigvis er så sammenhængende, som de giver sig ud for at være.

³² Begivenhedskategorien er et andet ord for 'tomrummet', dvs. benævnelsen af et 'sted' eller 'rum' inden for en given situation (samfundet eller mere konkrete praksisser), hvor noget nyt kan ske. Det kan fx være ved, at hvad der ikke 'tæles med', regnes for noget i den sociale orden (som en form for negativitet), pludselig får et betydningsfuldt indhold (Blinkenberg 2007: 25). Fx benævner Badiou det selv som en begivenhed, da nogle papirløse arbejdere besatte kirken Saint Bernhard i Paris og krævede, at de papirløse i Frankrig blev legaliseret (Hansen 2007: 121). Det er netop udtryk for noget, der er en *undtagelse* i 'normaliteten' (også den gængse opfattelse (doxa) af »realiteten«), og som således 'viser udover denne', dvs. som kræver/fordrer en forandring af denne.

svarer da også til undtagelsens struktur.” (Agamben 2016: 40). Som forsker er det derfor et spørgsmål om så at sige ‘at vælge’ eller *insistere* på undtagelsen, dvs. at have et blik for det, der ikke repræsenteres eller ‘regnes for noget’ i den sociale orden, men som ikke desto mindre ‘er der’ (Hansen 2007: 124). At facilitere skabelsen af sandheder i en samfundsvidenskabelig sammenhæng vil derfor også sige at tænke med og i forlængelse af undtagelsen, hvilket – ifølge Badiou – ”(...) *tvinger os til at opfinde en ny måde at være og handle på i situationen.*” (Badiou 2007b.: 56-57). Derfor er det netop koblingen mellem *det konkrete og det universelle*, der er i centrum, eftersom afsættet er en undtagelse i det bestående, men som ikke desto mindre ‘tvinger’ en social orden til at integrere undtagelsen, dvs. repræsentere og anerkende det nye, som en konkret undtagelse udtrykker (Badiou 2013: 361). Žižek skriver fx i forlængelse heraf:

An Event always occurs within the world, within its transcendental coordinates, and its emergence affects the *entirety* of the world: no one can really ignore it – the post-Evental liberal who tries to prove that there was no Event (...) is not the same as the pre-Evental liberal, since he is already mediated by the Event, reacting to it. (Žižek 2014: 75).

En undtagelse kan altså være med til at ændre opfattelsen af, hvad der overhovedet ‘er’. En sådan kan netop bidrage til at ryste og ændre ‘de transcendentale koordinater’ for, hvordan vi overhovedet forstår og gebærder os i »realiteten«, hvilket fører til en *kvalitativ forandring* af denne. Kierkegaard er ligeledes en tænkner, for hvem *undtagelsen* tillægges stor betydning i forbindelse med muligheden for ‘det nye’. En undtagelse er netop en forudsætning for det, som han (med Constantin Constantius som pennefører) benævner *gentagelsen*. I *Gjentagelsen* (1843) skelner Kierkegaard mellem græsk og kristen tænkning og eksemplificerer netop forskellen på kendsgerninger og sandheder med udgangspunkt i begreberne *erindring* og *gentagelse*. Han skriver fx:

(...) *Gjentagelse* er et afgjørende Udtryk for hvad »*Erindring*« var hos Grækerne. Som da disse lærte, at al Erkjenden er en Erindren, saaledes vil den nye Philosophi lære, at hele Livet er en Gjentagelse (...) *Gjentagelse* og *Erindring* er den samme Bevægelse, kun i modsat Retning; thi hvad der erindres, har været, gjentages baglænds; hvorimod den egentlige *Gjentagelse* erindres forlænds. (Kierkegaard 2014a: 9).

Erindringen, og således det græske, består i en tilbagevenden eller en opholden sig ved det, der har været, som noget 'altid allerede' gennemlevet, hvorimod gentagelsen netop muliggør noget nyt, der ændrer eller 'udvider', hvad vi kan forstå ved det bestående. Det er netop karakteristisk for de dominerende vidensformer i vores samtid, at der først og fremmest tænkes *græsk* i betydningen 'realistisk'. I forbindelse med bestræbelsen på at indsamle evident viden om, hvad der virker, er det netop hensigten at indfange og systematisere den eksisterende viden (fx viden om metoder på det specialiserede socialområde (Bengtsson m.fl.: 2015)): altså viden, der allerede er 'derude' (fx på botilbud). Sådanne studier handler netop om at facilitere en *kollektiv erindring* (fx om eksisterende metoder på botilbud), der så kan systematiseres i forhold til evidenshierarkiet, som videre kan virke som fundament i den politiske beslutningsproces. Fx fungerer sådanne studier som baggrundsviden i forbindelse med øremærkning af satspuljemidlerne til de indsatser med *dokumenteret effekt* (Pabst 2017).

Når det kommer til sandhedens bevægelse bliver en sådan med Badiou og Kierkegaard – i modsætning til en *erindret sandhed*, der altid allerede 'er der' – først til, *idet undtagelsen gentages*: ved at der *insisteres* på undtagelsen som noget, der bør få en 'positiv' plads i den sociale virkelighed. Det handler således om muligheden for at facilitere en handling, der ikke umiddelbart er mulig i forlængelse af de bestående normer og logikker: at kaste sig ud i noget, men faktisk uden at have 'sikker viden' om, hvad det helt præcist indebærer. Dette gennem *troskab* overfor undtagelsen, hvilket vil sige at insistere på nye sandheders mulighed (Žižek 2014: 76-77). Hvis man således spørger om, hvad en sådan sandhedsskabende manøvre skulle 'gøre godt for' og tilføre samfundet, må svaret derfor også lyde, at spørgsmålet ikke lader sig besvare i forlængelse af det bestående, som ellers notorisk stilles som en gennemgående fordring til samfundsvidenskaben (og samfundet generelt) i dag á la: 'hvad kan det bruges til', hvilken (økonomisk) *nytte* har det? Som tidligere påpeget betyder det imidlertid ikke, at 'det nye' kommer ud af den blå luft eller opstår *ex nihilo*. Det er ikke tilfældet, fordi forudsætningen for gentagelse, dvs. sandhed med Badiou, også med Kierkegaard er *undtagelsen*, der ikke forlader sig på det almene 'nødvendige' præmisser (Kierkegaard 2014a: 92). Det lyder fx videre i Gjentaelsen:

Forholdet [mellem undtagelse og det almene] er dette. Undtagelsen tænker tillige det Almene, iden den gennemtænker sig selv, den virker for det Almene, idet den gennemvirker sig selv, den forklarer det Almene, idet den forklarer sig selv. Undtagelsen forklarer altsaa det Almene og sig selv, og naar man ret vil studere det Almene, behøver man blot at see sig om en berettiget Undtagelse; den udviser Alt langt tydeligere end det Almene selv. Den berettigede Undtagelse

er forsonet i det Almene; det Almene er fra grunden af polemisk imod Undtagelsen (...) (ibid.: 93).

Hvis en undtagelse er berettiget, skal den med tvingende nødvendighed kunne forsones i den sociale orden, hvilket kun er muligt ved en *forandring* af det, der er.

Kendetegnende for samfundet i det realistisk-ideologiske perspektiv er derimod, at det grundlæggende er *lukkende* ved – i stedet for at gentage og insistere på ‘undtagelsen’ – at negligere eller bortforklare en sådan for at muliggøre en opretholdelse af den sociale orden. Et klassisk eksempel fra den økonomiske videnskab kunne fx være, når mainstream-økonomer (neoklassiske eller nykeynesianske) skal forklare anomalier i forhold til antagelsen om *ligevægt* (fx arbejdsudbud og efterspørgsel), så er det ikke teorien, der er problematisk, men snarere det, at virkeligheden ikke har tilpasset sig teorien: fx pga. staten, den offentlige sektor osv. Alligevel fungerer teorien i bedste velgående, fordi man jo altid kan *holde alt andet lige* og således abstrahere fra det, der modsætter sig eller ‘undtager’ teorien. Politisk og samfundsmæssigt kan det dog betyde, at virkeligheden bliver *nødt* til at tilpasse sig teorien. Tænk blot på størstedelen af de reformer, der er blevet effektueret siden 1990’erne (fx dagpengereform, efterlønsreform, kontanthjælpsreform mv.), der jo netop – i stedet for at underkvinde nødvendigheden – er udtryk for nødvendighedens undertvingelse af mennesket. Det kan med andre ord betale sig at handle, som var man identisk med homo oeconomicus-gestalten og således ‘lade sig repræsentere’ i samfundet ved at gøre det, der kræves af én. Det er ligeledes Hegels pointe med formuleringen vedrørende uoverensstemmelse mellem virkelighed og teori, der lød: ”(...) *um so schlimmer für die Fakten* [eller ‘Tatsachen’, der i endnu i højere grad illustrerer, at der er tale om en *handlung*: noget er blevet *gjort*] (...).” (Dolar 2016: 60). Så bliver der netop tale om en ‘totaliserende fornuft’, der ikke efterlader et rum til, at samfundet kan indrettes anderledes, som jo netop endte med at blive Horkheimer og Adorno pessimistiske diagnose i *Oplysningens dialektik*. Hertil er pointen i indeværende imidlertid, at *undtagelsen* netop muliggør nye sandheder; netop fordi samfundet ikke nødvendigvis er så nødvendigt og fornuftigt, som det umiddelbart giver sig ud for at være: der er altid anomalier, paradokser og undtagelser, der viser udover samfundet selv.

I forlængelse ovenstående er en forudsætning for en kritisk og emancipatorisk samfundsvidenskab³³ at integrere *undtagelsen* som et *afsæt* for forskningsprocessen for at overskride ideologiske forestillinger om, at vi fx lever i nødvendighed. Med det dialektiske perspektiv in mente er det netop et

³³ Og som et dialektisk supplement til kritisk teori og Flyvbjergs phronetiske samfundsvidenskab.

spørgsmål om at gå ind i immanensens iboende negativitet, gennem et fokus på undtagelser, og bruge disse som 'springbræt' for nye sandheder. Det vil ikke sige for at nå ind til en mere 'harmonisk' samfundsorden, men derimod for at vise det uharmoniske i forestillingen om det harmoniske selv, og at historien, og således samfundet, er *uafsluttet*. Undtagelsen er netop et nøglebegreb i denne forbindelse, hvorfor jeg i det følgende integrere dette dialektiske ræsonnement, med undtagelsen som omdrejningspunkt, i bestræbelsen på at udvide perspektivet i forbindelse med det at arbejde med *eksempler* i en kritisk samfundsvidenskabelig sammenhæng.

At tænke med *eksempler* i samfundsvidenskaben

For at muliggøre et andet perspektiv i samfundsvidenskaben, der ikke blot reproducerer den bestående »realitet«, er det måske konstruktivt at gå til en anden 'ekstrem' end den, der er dominerende i det såkaldte evidenshierarki: nemlig at tænke med eksempler i forlængelse af ovenstående dialektiske pointer. Dette ikke for bare at vende samfundsvidenskabens dominerende praksisformer 'på hovedet' og dermed advokere for, at der er et nyt videnshierarki, der bør være dominerende i samfundsvidenskaben. Formålet i indeværende er netop at gøre op med hierarkiseringen af samfundsvidenskabens vidensformer, hvor ét perspektiv bliver normen for opfattelsen af god samfundsvidenskabelig praksis. I stedet for blot at forfægte en ny videnshierarkisering er pointen derimod at fremhæve, at valg af metoder og mål for forskningen netop er tæt sammenvævet med forskningens *erkendelsesinteresse* i forlængelse af Habermas og kritisk teori. Når jeg spørger, om det kan være konstruktivt at tænke med eksempler i samfundsvidenskaben, er det således ikke for naivt at udelukke, at de dominerende kontemporære perspektiver kan have samfundsvidenskabelig og samfundsmæssig relevans. Derimod er det netop i forlængelse af erkendelsesinteressen og problemformuleringen i indeværende, at jeg spørger til, om der kan være noget konstruktivt i at tænke med eksempler: netop ud fra et kritisk samfundsvidenskabeligt perspektiv, der eksplicit forlader sig på en kritisk og emancipatorisk erkendelsesinteresse. I denne forbindelse er den kritisk-teoretiske og Flyvbjergs phronetiske position blevet inddraget som dialog- og diskussionspartnere i bestræbelsen på at tilgå den kritiske samfundsvidenskab på en ny måde og tilføre noget nyt til disse positioner. I forsøget på at imødekomme nogle af de identificerede begrænsninger i disse positioner, i henhold til problemformuleringen i indeværende, findes det relevant tilgå det at arbejde med eksempler ud fra et dialektiske videnskabsteoretisk perspektiv. I den forbindelse vil jeg forsøge at bygge videre på Flyvbjergs overvejelser og udvikling af forståelsen af casestudiets muligheder i en samfundsvidenskabelig kontekst. Flyvbjerg skelner overordnet mellem følgende strategier i forbindelse med valg af cases:

Type valg	Formål
A. Tilfældig udvælgelse	At undgå systematisk <i>bias</i> i stikprøven. Stikprøvens størrelse er afgørende for generaliseringen.
1. Tilfældigt udvalg	At opnå et repræsentativt udvalg, der giver mulighed for generalisering til hele populationen.

2. Stratificeret udvalg	At generalisere for specielt udvalgte undergrupper inden for populationen.
B. Informationsorienteret udvælgelse	At maksimere den informative nytteværdi af små udvalg og enkelte cases. Cases udvælges på grundlag af forventet informationsindhold.
1. Ekstreme/afvigende cases	At skaffe information om usædvanlige tilfælde, der kan være særlig problematiske eller særlig ønskelige i en nøjere afgrænset forstand.
2. Maksimalt varierende cases	At skaffe informationer om betydningen af forskellige omstændigheder for caseprocesser og -resultater.
3. Kritiske cases	At skaffe information, der giver mulighed for logiske slutninger af typen: "Hvis dette (ikke) gælder i dette tilfælde, så gælder det i alle (ingen) tilfælde.
4. Paradigmatiske cases	At formulere en metafor eller grundlægge en skole for det domæne, den pågældende case kommer fra.

(Flyvbjerg 2009: 96).

I *Samfundsvidenskab som virker*, benytter Flyvbjerg imidlertid betegnelserne 'case' og 'eksempel' synonymt – fx er overskriften for kapitlet vedrørende casestudier *Eksemplets magt* (Flyvbjerg 2009: 81). I indeværende vil jeg imidlertid foretage en analytisk sontring, hvor jeg i det følgende vil benytte termen 'case' om Flyvbjergs phronetiske perspektiv, mens betegnelsen 'eksempel' vil blive benyttet om det dialektiske, og *kritiske*, alternativ til det phronetiske. I denne forbindelse handler det først og fremmest om en *epistemologisk skelnen*, der – på baggrund af den videnskabsteoretiske skelnen mellem realisme og dialektisk – muliggør at skærpe blikket for *en kritisk udvælgelse og brug af eksempler* i forhold til den phronetiske brug af cases. Som tidligere påpeget kan en sådan epistemologisk skelnen også afstedkomme *nye ontologiske muligheder* (sandheder), hvilket ligeledes vil blive uddybet i dette afsnit.

Hvor 'case' med Flyvbjerg refererer til det at undersøge noget konkret, situationsbundet *inden for* den »den realistiske ramme«, omhandler det at tænke med eksempler snarere om at rette sit analytiske fokus mod *undtagelser* i selvsamme realitet, der kan sige noget *nyt* om denne. Henrik Jøker Bjerre skriver fx vedrørende eksempler:

Allerede det at bruge ordet eksempel er at skabe et lidt andet fokus, end det man nogle gange forstår som human- og samfundsvidenskabernes opgave. Et eksempel peger (...) i en væsentlig forstand ud over sig selv. Herved adskiller det sig f.eks. fra de fleste forståelser af en *case*, hvor

man lidt forenklet kunne sige, at det først og fremmest handler om at forstå det partikulære; det, der gør sig gældende i den konkrete situation. (Bjerre 2016: 29).

Hvor det netop er det konkrete og det partikulære, der er omdrejningspunktet i Flyvbjergs phronetiske samfundsvidenskab, der har casestudiet som metodisk omdrejningspunkt, befinder eksempler sig imidlertid netop i forholdet mellem det konkrete og det universelle, der – som tidligere påpeget – er væsentligt for en kritisk samfundsvidenskab, der kan skabe *nye sandheder* (ibid.: 27). I afsnittet vedrørende phronetisk samfundsvidenskab var jeg inde på Flyvbjergs tilgang til casestudiet, hvor især de ekstreme, kritiske og paradigmatisk cases er et opgør med den gængse opfattelse af cases i samfundsvidenskaben, dvs. opfattelsen af en case blot kan "(...) være nyttig i de indledende stadier af en undersøgelse, eftersom den giver anledning til hypoteser, der kan testes systematisk på et større antal cases." (Flyvbjerg 2009: 81). For kort at opsummere påpeger Flyvbjerg, at ekstreme cases kan bidrage til at formulere en pointe på dramatisk vis, mens kritiske cases eksplicit er formuleret på baggrund af Poppers falsifikationsteori, hvor man nemlig skal kunne sige: "*Hvis det gælder i dette tilfælde, gælder det i alle (eller mange) [eller omvendt],*" (ibid.: 97) hvorfor det er muligt at generalisere ud fra sådanne. Mere interessant i forhold til det at tænke med eksempler er de *paradigmatisk cases*, der imidlertid er sværere at operationalisere. Flyvbjerg skriver fx herom:

Hvordan identificerer man sig med en paradigmatisk case? Hvordan bestemmer man, om en given case har metaforisk og prototypisk værdi? Disse spørgsmål er endnu vanskeligere at svare på end for den kritiske cases vedkommende, netop fordi den paradigmatisk case transcenderer enhver form for regelbaserede kriterier. Der findes ingen norm for den paradigmatisk case, fordi den selv er normsætter (..) I et interview med Hubert Dreyfus spurgte jeg ham derfor, hvad der kræves af en paradigmatisk case, og hvordan den kan defineres. Dreyfus svarede: Heidegger siger, at man får øje på en paradigmatisk case, fordi den lyser, men jeg er bange for, at det ikke er til større hjælp. Man må bruge sin intuition. (ibid.: 97-98).

Den paradigmatisk case er interessant i forhold til indeværende, netop fordi det handler om at transcenderer regelbaserede kriterier og normer, ligesom det er omdrejningspunktet i den materialistiske dialektik, som Žižek og Badiou slår til lyd for. Som Flyvbjerg påpeger, er det imidlertid svært at sige noget om, hvorledes disse kan identificeres: det handler om 'det, der lyser' eller taler til intuitionen: det bliver netop reduceret til at være et spørgsmål om *phronetisk kløgt*. I det følgende vil jeg imidlertid forsøge at uddybe og nuancere, hvordan *paradigmatisk eksempler* kan forstås og benyttes i

en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskabelig kontekst på baggrund af et dialektisk videnskabs-teoretisk perspektiv. Det vil sige *gennem en kritisk udvælgelse og brug af eksempler snarere end en intuitiv og phronetisk*. I den forbindelse vil jeg ligeledes komme ind på, hvordan *kritiske eksempler* adskiller sig fra brugen af eksempler i den normalvidenskabelige samfundsvidenskab. Det vil jeg gøre med afsæt i forholdet mellem *det normale* (eller *åbenlyse*) og *det skjulte* (Brinkmann 2012; Bjerre 2015).

Paradigmatiske eksempler

Ordet 'paradigmes' etymologiske oprindelse er *et eksempel på noget, der "(...) viser sig ved siden af,"* (Agamben 2016: 37; Den Danske Ordbog), mens 'et eksempel' etymologisk knytter sig til *det at udtage noget* (Bjerre 2016: 29). Et 'paradigmatisk eksempel' kan derfor etymologisk forstås som det, at man *tager noget ud, der viser sig ved siden af*. I antologien *At se verden i et sandkorn – om eksemplarisk metode* skriver Henrik Jøker Bjerre følgende om det at sætte et eksempel:

At sætte et eksempel er at gøre noget, der egentlig ikke var et eksempel, til et eksempel på noget, vi endnu ikke kendte til, men som herefter kan ses i lyset af eksemplet. Dermed åbner eksemplet op for en helt anden dimension end den, der ligger i at være en illustration eller en instantiering; faktisk kunne man sige, at eksemplet kan udvide verden, idet det etablerer en realitet, der ikke var der, før eksemplet viste det. At sætte et eksempel vil således sige at vise, hvordan virkeligheden også rummer denne dimension; hvordan noget nyt må accepteres som en del af realiteten. (ibid.: 31).

I forlængelse af hvad vi kan benævne *undtagelsens dialektik*, kan det at *sætte et paradigmatisk eksempel* således forstås som det, at man *udtager en undtagelse* i realiteten, der – i forlængelse af de dialektiske videnskabsteoretiske præmisser – altid er til stede i samfundet. Det stiller netop et krav til forskeren om at udtage og insistere³⁴ på undtagelser, der viser samfundsmæssige rationalers *inkonsistens*, og som således kan kaste et nyt lys på mere strukturelle og ideologiske tendenser i samfundet. Det vil også sige, at selvom paradigmatiske eksempler altid er til stede i det bestående, så kræver det en *analytisk indsats* at lave koblingen fra det konkrete til det universelle, hvilket jeg vil vende tilbage til.

Den samfundsvidenskabelige bestræbelse på at sige noget om evidente sammenhænge i forbindelse med virksomme praksisser på velfærdsområdet kan imidlertid også anses som en praksis, der benytter sig af eksempler. Det er imidlertid i en anden betydning af det at bruge eksempler, end vi

³⁴ Gennem 'troskab' til undtagelsen med Badiou, som vil sige at *gentage* undtagelsen i Kierkegaards vokabular.

er interesserede i en kritisk samfundsvidenskabelig tilgang. I den normalvidenskabelige samfundsvidenskab handler det snarere om, i positiv forstand, at udpege *det eksemplariske*, dvs. eksempler til *efterfølgelse*. I denne forbindelse er samfundsforskeren netop dén, der er i stand til – gennem de dertil knyttede metodologiske procedurer – at udpege de eksemplariske praksisser, der fx vil sige det, der virker på velfærdsområdet. En forudsætning for, at praksisser kan siges at virke på velfærdsområdet er, at de kan betegnes som evidente og således ‘sikre’. Det bliver netop et spørgsmål om at *klassificere* og *standardisere* med udgangspunkt i eksemplariske praksisser med henvisning til evidenshierarkiet, hvorved der bliver tale om et eksempel, som bliver ‘repræsentant’ for velfærdspraksisser generelt. Væsentligt at bemærke i denne forbindelse er, at man for at kunne sige noget om, hvad der virker på velfærdsområdet – og således udpege eksemplariske praksisser – nødvendigvis må tage afsæt i allerede *bestående praksisser*. Det er selvsagt tilfældet, fordi det kun er velfærdspraksisser, som kan *måles*, der kan betegnes som *eksemplariske* (evidente og sikre). En sådan eksemplarisk fremgangsmåde får derfor den konsekvens, at eventuelle forslag til *nye velfærdspraksisser*, der potentielt kan øge borgeres velfærd, ikke – på forsvarlig vis – kan integreres i den daglige praksis, fordi effekterne af sådanne selvsagt ikke kan evalueres. Det ‘altid allerede’ bestående – »realiteten« – bliver med andre ord afsættet og definerende for udfaldet af den dominerende samfundsvidenskabelig praksis og således velfærdspraksissers *standarder*. Det betyder netop, at der ikke tages højde for individuelle forskelle, men at grupper – fx socialt udsatte – forstås under generelle standarder. I *Sorting Things Out* (1999) skriver Bowker og Star ligeledes følgende om standarder og klassificering:

Standards, categories, technologies, and phenomenology are increasingly converging in large-scale information infrastructure (...) this convergence poses both political and ethical questions. These questions are by no means obvious in ordinary moral discourse (...) large-scale classification systems are often invisible, erased by their naturalization into the routines of life. Conflict and multiplicity are often buried beneath layers of obscure representation. (Bowker & Star 1999: 47).

Med sådanne former for standardisering bliver der netop tale om en form for naturalisering eller nødvendiggørelse af bestemte praksisser, hvilket prædikatet ‘evident’ om bestemte velfærdspraksisser illustrerer glimrende vis – hvis noget har vist sig evident, er der ingen grund til at undersøge sagen yderligere. I forlængelse af det dialektiske videnskabsteoretiske perspektiv er pointen imidlertid, at standardiseringer og inddelinger aldrig fuldstændigt udtømmer sin(e) genstand(e). Med Badiou vil

man kunne sige, at der er mængder, der simpelthen ikke 'tæller' i sådanne, dvs. at der abstraheres fra enkelte individers mangfoldighed (Badiou 2013: 26, 85-86, 109), fx den enkelte borgers *specifikke behov* i forbindelse med socialt arbejde. Det er en pointe, der fx illustreres af Kierkegaard i *Gjentagelsen*, hvor han også kommer ind på, hvad der er karakteristisk for 'undtagelsens dialektik'. Det lyder:

Næst efter det Ideale kommer nemlig det Tilfældige som det Nærmeste. Et vittigt Hoved har sagt, at man kunde inddele Menneskeheden i Officerer, Tjenestepiger og Skorstensfeiere (...) Naar en Inddeling ikke ideelt udtømmer sin Gjenstand, saa er den tilfældige i alle Maader at foretrække, fordi den sætter Phantasien i Bevægelse. (Kierkegaard 2014a: 37).

I forlængelse af Badiou, og med dialektikken som den overordnet læses i indeværende, kan ovenstående netop læses som en *inkonsistent klassifikation*, hvor 'skorstensfejeren' kan ses som *undtagelsen* i inddelingen. Hvor forholdet mellem officerer og tjenestepiger kan læses som en ideel inddeling på aristotelisk vis (fx som mand og kvinde) (Dolar 2016: 11-12), og at menneskeheden, eller samfundet, passer sammen – som én fast, harmonisk identitet – er skorstensfejere det dialektiske 'tredje' – *tomrummet* – der peger udover en sådan enhedslig forestilling. For hvorfor lige skorstensfejere? Hvad så med fx skomagere, djøf'ere, arbejdsløse osv., kunne man fristes til at spørge? Pointen er netop ikke, at det specifikt er skorstensfejere, men netop at der er tale om et inkonsistent element, hvorved *samfundets åben- eller uendelighed* netop benævnes. Det viser med andre ord den endelige inddelings umulighed, dvs. at der altid er noget ikke-repræsenteret i enhver klassifikation. Der efterlades netop et rum til muligheden for, at det kan være anderledes. I nødvendighedens politik, og med evidensbestræbelsen som virkemiddel, er der imidlertid snarere tale om en (ideologisk) 'inddæmning' af undtagelsen. I denne forbindelse kan vækst-ambitionen ses som, hvad der i udgangspunktet er et sådant kontingent vedhæng, der ikke desto mindre, ved at blive opfattet som værende et nødvendigt element, er med til at nødvendiggøre den sociale virkelighed. Der står fx i Regeringsgrundlaget (2016), at:

Vi skal ikke kun sikre, at Danmark holder vores tid ud. Vi skal give et land videre til vores børn og børnebørn, som er friere, rigere og mere trygt. Derfor skal vi træffe ansvarlige og visionære beslutninger, der understøtter vækst og udvikling. For uden vækst er mulighederne få. Med vækst kan vi mere. Jo rigere vi bliver, jo flere penge har vi også til uddannelse, forskning, sundhed og ældrepleje. (Regeringen 2016: 9).

Ovenstående demonstrerer, at der faktisk *er* tale om en kontemporær nødvendighed med konkurrencestaten, men på baggrund af nogle andre grunde, end der ligger i nødvendighedens politiks egen selvforståelse. Det er netop klart, at mulighedsbetingelserne uden vækst er få, når vækst både er målet og præmissen for de ‘ansvarlige og visionære beslutninger’. Det er tilfældet, når vækstdimensionen er det, der sætter rammen for, hvad der er henholdsvis muligt og umuligt i den sociale orden – og således også, når det kommer til spørgsmålet om, hvordan vi bør indrette forsknings-, sundheds- og uddannelsessystemet. Relateret til den nutidige nødvendighedslogik kan *vækst*-element forstås som et ‘lukkende element’ (et element, der – på ideologisk vis – ‘syr’ ordenen sammen), eftersom det er indholdsbestemmende for andre begreber. En parafrasering af det klassiske Marx-citat ”*Her hersker intet andet end frihed, ejendom og Bentham,*” (Marx 1970 [1867]: 292) kunne således, i aktuel sammenhæng, lyde: ‘Her hersker intet andet end velstand, velfærd og vækst!’. Altså hvor *vækst* bliver mulighedsbestemmende for, hvad vi overhovedet kan forstå ved velfærd i dag, fx at vi – ved at finde ud af, hvad der virker på velfærdsområdet – kan effektivisere og optimere for at forbedre mulighedsbetingelserne for økonomisk vækst. Målet og midlet bliver ét og det samme.

Ud fra evidenslogikken kan vi netop *klassificere*, hvad der – i forlængelse af den nødvendighedsdoktrin, vi nu engang befinder os i – ‘virker’; netop ved at lave almene kategoriseringer, som det partikulære (fx udsatte borgere) placeres i. I forlængelse af Badiou (og Kierkegaard) består det problematiske imidlertid i, at alle subjekter netop ikke repræsenteres i sådanne kategoriseringer. En mere konkret illustration i forhold til velfærd kunne være det, at man, som det er tilfældet, universaliserer metoder på socialområdet. Fx benyttes metoden ‘Critical Time Intervention’ til målgrupper, der mest af alt har det tilfælles, at de er udsatte. Socialstyrelsen skriver om denne specifikke metode, der har vist sig virksomhedsfuld:

Socialstyrelsen afprøver og understøtter kommunernes implementering af metoden over for flg. Målgrupper: 1) Unge hjemløse eller unge i risiko for hjemløshed, som flytter i egen bolig, 2) Borgere med hjemløshedsproblematikker, som flytter i egen bolig, 3) Borgere, der flytter hjem efter psykiatrisk indlæggelse, og som har behov for bosætte og borgere med psykiske lidelser, der flytter fra botilbud til egen bolig, 4) Borgere i prostitution, der ønsker at forlade prostitution eller at opnå forbedrede livsvilkår, mens de er i prostitution, 5) Voldsudsatte kvinder, der flytter fra et kvindekrisecenter (...) til egen bolig, 6) Udsatte grønlændere i Danmark. (Socialstyrelsen 2017; står i punktstilling på hjemmeside).

Alene det, at der skal bruges 97 ord på at beskrive de forskellige karakteristika på disse forskellige målgrupper, udtrykker pointen. Tanken bliver imidlertid endnu mere absurd, hvis man forestiller sig en beskrivelse af, hvad der er karakteristisk for de respektive gruppers enkelte subjekter. Lidt karikeret vil man kunne sige – fx med Popper – at hvis blot én person reagerer negativt på denne konkrete praksis i socialt arbejde, vil det kunne bidrage til at så tvivl om hele metodens postulerede ‘sikkerhed’; dette ved netop at vise standardens *immanente inkonsistens*. På den måde forbliver evidensbestræbelsen, som den udfoldes i samfundsvidenskabelig praksis, netop tilbageskuende, dvs. ‘græsk’ med Kierkegaard, fordi det nye ikke kan tænkes. Det handler om at *indsamle* og systematisere allerede eksisterende viden, der – med afsæt i evidenshierarkiet – kan udmøntes i generelle eksemplariske standarder. I *The Power of Example* skriver Bandak og Højer i relation hertil, at

(...) evidence ‘makes evident’ or ‘recognizes’ (in something outside itself) and can be gathered (the many become one), whereas exemplification multiplies, makes connections, and evokes (the one becomes many) (...) the example is more concerned with ‘conviction’ and ‘effect’ than with ‘accuracy’ and ‘proof’ (...) while evidence is inherently backward-looking, by being concerned with how to prove what has already happened (...), exemplification points to the fact that reality can be made to be something else. It is not just evidence for what *has* happened but attests to a potentially different kind of past, present, and future. (Bandak & Højer 2015: 12-13).

Derfor kan man også sige, at evidensbevægelsen – og brugen af eksempler eller cases ud fra et realistisk videnskabsteoretisk perspektiv – snarere er udtryk for et epistemologisk overmod, der sætter ontologiske begrænsninger, i modsætning til den umiddelbare ydmyghed, der ligger i det udelukkende at forholde sig til ‘det, der er’, og hvad man – evident – kan sige herom. Det er tilfældet, når evidens, der netop vil sige bevis eller indicium på, at der *kan* være en given sammenhæng mellem praksis og virkning på velfærdsområdet, bliver udlagt *som om* der er tale om sikre – og hermed endelige – sammenhænge. Samtidig er en inhærent forestilling i evidensbevægelsen jo netop, at bestemte vidensformer er mere legitime i samfundsvidenskaben som sådan, hvilket notorisk begrænser mulighederne for, at alternative perspektiver kan integreres i den samfundsvidenskabelige praksis og således også på velfærdsområdet.

En undtagelse, derimod, er det, der peger på en sådan inddelings *inkonsistens* ved at udtrykke noget, der ikke lader sig repræsentere på de generelle betingelser: det udtrykker med andre ord en

paradoksalt eller en inkonsistens i *forholdet mellem det konkrete og det universelle*. Mladen Dolar skriver fx om *undtagelsen*, at det,

(...) der er på spil, er kortslutningen mellem det singulære-kontingente og det universelle (...) [som en] kontingent tilføjelse, der stikker ud og tilsyneladende er i strid med reglen, handler som en *undtagelse*, der inkarnerer slægten som sådan (...) mens den på samme tid sætter spørgsmålstegn ved denne universalitets natur og derved præger den med kontingens. (Dolar 2016: 15; min kursivering).

En grundlæggende forskel på *det eksemplariske* – som det kommer til udtryk i evidensbølgen – og paradigmatisk eksempler er dermed, at hvor evidensbevægelsen – i epistemologisk forstand – vil sige noget om, hvad der allerede virker eller har en effekt i det bestående, kan paradigmatisk eksempler have en *ontologisk virkning eller effekt*, dvs. virke ind på eller bibringe nye perspektiver på, hvordan vi overhovedet kan forstå og – potentielt – handle i »realiteten«. Dette netop ved at tage afsæt i en undtagelse, der ikke 'passer ind' i socialiteten, som *indskrives* i måden, vi forstår verden på. I forlængelse heraf kan *undtagelser* også forstås i forhold til det, der i litteraturen om problem based learning (PBL) betegnes som *normalier* og *anomalier*, der benævnes som væsentlige begreber i forbindelse med at arbejde *problembaseret* i konkret, samfundsvidenskabelig forskningssammenhæng. I *Problemmorienteret projektarbejde* (2015) lyder det således, at *normalier* er

(...) problemstillinger, der er kritiske over for det, der tages for givet, og som synes at være universelle sandheder, idet der argumenteres for, at disse normaliteter har en række politiske, økonomiske og sociale konsekvenser, som overses eller ekskluderes," mens *anomalier* "(...) repræsenterer en afvigelse fra det, vi hidtil har set; en afvigelse fra normen eller det normale [og] (...) bryder med den logik, vi tidligere har iagttaget verden med. Anomalien svarer (...) til en situation, hvor et fænomen viser sig, som ikke tidligere er blevet observeret, eller som er svært at placere inden for de vante rammer. (Pedersen 2015: 34-36).

Både normalier og anomalier er relevante i forbindelse med det at arbejde med eksempler ud fra en kritisk-emancipatorisk erkendelsesinteresse, eftersom normaliteten (det bestående, den konkrete »realitet«) – og en kritisk distance hertil – må være udgangspunktet for det at arbejde med undtagelser, der netop kan forstås som en anomali i det bestående. I det følgende, og afsluttende afsnit, vil jeg

uddybe, hvordan ovenstående kan forstås i forhold til det *at identificere og bruge* (dvs. analysere) eksempler i et kritisk-empirisk øjemed.

Identificering og brug af eksempler i samfundsvidenskaben – forslag til analysestrategi(er)

Hvor den optimale udvælgelse af cases i kvantitative stikprøveundersøgelser er *tilfældige og repræsentativt udvalgte cases* for at undgå bias i forbindelse med generaliseringer, forholder det sig imidlertid anderledes i forbindelse med udvælgelse af paradigmatisk eksempler i en samfundsvidenskabelig sammenhæng. Hvor de to tilgange er fælles om at bestrebe sig på at sige noget generelt om samfundet, er de imidlertid vidt forskellige, når det kommer til at identificere og bruge eksempler, hvilket kan føres tilbage til de tidligere omtalte videnskabsteoretiske diskussioner i forholdet mellem realisme og dialektik. Hvor en ambition i den kvantitative tilgang – gennem metodisk abstraktion – er, tilnærmelsesvist, at fjerne bias og nivellere afvigelser, handler det at arbejde med eksempler i den dialektiske, kritiske udgave snarere om at integrere det, der afviger (netop *anomalier*) fra ‘normalfordelingen’ som et produktivt omdrejningspunkt i den samfundsvidenskabelige praksis. Det vil netop sige ved at *udtage undtagelser*, der – potentielt – kan fungere som paradigmatisk eksempler. Hertil skriver Jøker Bjerre bl.a. følgende om, hvad det vil sige at analysere et eksempel:

At analysere et eksempel har at gøre med at bemærke det ved eksemplet, der går udover det almindelige, det normale, på en måde, så det siger noget om det almindelige selv, som vi måske hidtil ikke har været opmærksomme på. Eksemplet er den del af det normale, der på én gang er en form for *undtagelse* fra det og indbegrebet af det, fordi det netop sætter det normale i et nyt lys. (Bjerre 2015: 97; min kursivering).

Som det fremgår af ovenstående, har det at analysere eksempler således *også* med normaliteten at gøre, men imidlertid ikke på normalitetens præmisser. Det er netop snarere i overensstemmelse med forståelsen af det at se problemstillinger som *normalier*, hvor det handler om at være kritisk over for det, som umiddelbart tages for givet i normaliteten.

Afsættet for at identificere et eksempel må således være det *konkrete* i form af det ‘normale’ i den empiriske virkelighed, hvilket i en samfundsvidenskabelig sammenhæng vil sige sådan som tingene nu engang åbenlyst udspiller sig i samfundet. I arbejdet med paradigmatisk eksempler er det imidlertid ikke nok blot at forholde sig til ‘normaliteten’ (eller nødvendigheden), som den nu engang

kommer til udtryk, fx i det politiske, fordi dette ikke muliggør en kritisk distance, der er forudsætningen for en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab.

I forlængelse af ovenstående foreslår jeg derfor et toleddet greb i forbindelse med (i) at identificere *konkrete undtagelser*, og (ii) på 'paradigmatisk-eksemplarisk' vis at bruge og analysere disse i forhold til den universelle eller generelle samfundsmæssige orden, som disse viser sig i. Det anses netop som værende et væsentligt greb i forbindelse med at foranstalte koblingen mellem det konkrete og det universelle, hvilket i indeværende vil sige at udpege en konkret undtagelse, der kan eksemplificere det universelles inkonsistens, hvilket netop muliggør udsigelsen af nye sandheder om det bestående som sådan. I forbindelse med bevægelsen fra at identificere eksempler og til at bruge disse analytisk, anses *normalier* og *anomalier* endvidere at være tæt forbundne. Det vil jeg uddybe i det følgende i forbindelse med det at arbejde med paradigmatiske eksempler i samfundsvidenskabelig sammenhæng på baggrund af dialektiske videnskabsteoretiske pointer. Det vil jeg gøre ved at tage afsæt i analysestrategierne (i) 'at gøre det åbenlyse åbenlyst', (ii) 'at gøre det åbenlyse tvivlsomt' og (iii) 'at gøre det skjulte åbenlyst',³⁵ som Brinkmann oplister i *Qualitative Inquiry in Everyday Life* (2012), og som Henrik Jøker Bjerre ligeledes omtaler og tilføjer en ekstra dimension i *Analysér!* (2015) (Brinkmann 2012: 22; Bjerre 2015: 101). Som Brinkmann påpeger, udgør disse generelle samfundsvidenskabelige kvalitative analysestrategier (Brinkmann 2012: 22). Det findes relevant at inddrage disse analysestrategier, fordi de (i) tilføjer yderligere til forskellen på det at arbejde cases og kritiske eksempler og (ii) bidrager til at nuancere, hvordan paradigmatisk eksempler kan anvendes i en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskabelig kontekst. I denne forbindelse påpeger Jan Holm Ingemann vedrørende brugen af eksempler i en samfundsvidenskabelig kontekst, at erkendelsesmålet med anvendelse af 'eksemplarisk metode' knytter sig til et eksempels *hvordan* og *hvorfor* (Ingemann 2016: 124). Han skriver fx hertil:

Hvordan i betydningen diagnosticering forstået som afdækning af de grundlagsbetingelser, hvorunder eksemplet udspiller sig; og *hvorfor* i betydningen til tilblivelseshistorie, der kan begrunde i eksisterende grundlagsbetingelser, der i sidste ende kan lede frem til at forbinde

³⁵ Det er imidlertid vigtigt at gøre opmærksom på, at der med disse analysestrategier blot er tale om *forslag* til en fremgangsmåde i forbindelse at anvende undtagelser som paradigmatisk eksempler i en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskabelig kontekst. Disse kan formentlig suppleres med, eller erstattes af, andre, men disse findes relevante at inddrage, fordi de netop kan demonstrere den 'dobbeltbevægelse', der er væsentlig i denne henseende, dvs. at gå fra det konkrete (i det 'normale') til det universelle (almene).

grundlagsbetingelserne og deres tilblivelseshistorie ved at vise, hvorledes betingelserne er fremkommet og reproduceres. (ibid.: 124-25).

I det følgende vil jeg derfor skitsere, hvad der ligger i disse analysestrategier, og hvordan disse kan være relevante i forhold til at identificere og arbejde med paradigmatiske eksempler i forlængelse af ovenstående citat. I denne forbindelse vil jeg knytte henholdsvis det 'at gøre det åbenlyse åbenlyst' og 'at gøre det åbenlyse tvivlsomt' til det at *identificere* undtagelser og således paradigmatiske eksempler *i det konkrete*. 'At gøre det skjulte åbenlyst' foreslås som en efterfølgende analytisk procedure, der kan bidrage til at sige noget nyt om det mere generelle – hvad enten udgangspunktet er enkelte praksisser – fx uddannelsesområdet – eller samfundet i sin helhed.

Den første analysestrategi, 'at gøre det åbenlyse åbenlyst', er et fænomenologisk greb, der grundlæggende handler om at perspektivforskyde i 'det normale', således fænomener pludselig kan fremtræde på en ny måde. Det er dermed et spørgsmål om at skærpe blikket *i* det bestående, snarere end det handler om at grave noget 'mere dybereliggende' frem (Brinkmann 2012: 24; Bjerre 2015: 103). Det er netop bl.a. en sådan manøvre, vi er interesserede i forbindelse med *at identificere undtagelser*, der kan fungere som paradigmatiske eksempler, fordi det er det (konkret) bestående, som en kritisk samfundsvidenskab må forlade sig på. Denne første analytiske fase kan imidlertid også forstås i overensstemmelse med phronetisk samfundsvidenskab, som Flyvbjerg går i brechen for, for som det lyder i *Kvalitative metoder* (2015), indgår "(...) en god portion tacit knowledge samt intuition og sensitivitet over for forskningsmaterialet i den gode fænomenologiske forskning." (Jacobsen et al. 2010: 198). Denne indledende fase i forbindelse med at identificere eksempler kan ligeledes forstås i forlængelse af brødrene Dreyfus' læringsfænomenologi. Denne går fra 'novicen', der agerer på baggrund af regelbaseret rationalitet, til 'eksperten', der forlader sig på erfaring og intuition (phronesis), der handler om at kunne navigere inden for et givet felt på en måde, der overskrider regelstyret handlen (Flyvbjerg 2009: 28-31). For at kunne se det paradoksale og inkonsistente i 'det normale' er det netop væsentligt simpelthen at være 'inde i stoffet', uanfægtet hvilket samfundsvidenskabeligt genstandsfelt, der er tale om. Det handler netop om at se det *skæve* i realiteten, som normalt ikke bemærkes og skænkes en videnskabelig tanke, dvs. som *normalier*. For at kunne undtage en undtagelse, og således identificere et paradigmatiske eksempel, er det netop vigtigt at kunne abstrahere fra de gældende regler og normer på et givent felt. I forbindelse med det at arbejde med paradigmatiske eksempler, og således tilføre noget nyt til Flyvbjergs blik for paradigmatiske cases, er det dog – selvom eksempler ikke opstår ex

nihilo, som havde med fået adgang til 'det godes' idé – væsentligt ikke udelukkende at forholde sig til konkrete og specifikke. Jøker Bjerre skriver fx:

At tænke *med* eksempler vil (...) sige at afvise den dualistiske opdeling af ide- og fænomenverden. Men dette betyder ikke, at vi dermed overgår til en form for flad ontologi, en fænomenologisk eller empiristisk insisteren på, at vi *bare* skal betragte tingene, det jordiske og det foreløbige, som det er. Hvis det var løsningen, ville der slet ikke være nogen speciel pointe i at tænke med eksempler. Men kunne nøjes med cases, der stykke for stykke kortlagde verden. (Bjerre 2016: 43).

Det at identificere eksempler handler således om at indstille sig på et givent felt på en ny måde for derved at kunne iagttage, at det åbenlyse eller det normale rummer mere, end det umiddelbart lader til. Det er netop en bestræbelse på at bemærke noget *ekstra*, end det der ligger i den 'gennemsnitlige' forståelse af, hvordan tingene nu engang forholder sig. Det handler netop om at udtage noget *mere*, end der ligger i den gængse (dvs. ideologiske med Žižek) opfattelse af – og handlen i – samtiden.

Derfor kan det 'at gøre det åbenlyse' også med fordel suppleres med det 'at gøre det åbenlyse tvivlsomt' i forbindelse med det at *identificere* undtagelser. Som Jøker Bjerre påpeger, handler denne strategi netop om "(...) *mærkværdiggørelsen af det upåfaldende.*" (Bjerre 2015: 113), dvs. som normalier i forlængelse af PBL-litteraturen. 'At gøre det åbenlyse tvivlsomt' handler netop om at stille spørgsmålstegn ved det normale og fokusere på det skæve eller paradoksale, der er indlejret i normaliteten selv, som netop er væsentligt i forbindelse med at identificere undtagelser, der kan fungere som paradigmatisk eksempler. Det er et spørgsmål om at "(...) *se skævt på det, fra siden eller i et uventet lys, som egentlig er der allerede, men pludselig kan få det til at se anderledes ud,*" (ibid.: 117). Hvor det 'at gøre det åbenlyse åbenlyst' ikke nødvendigvis er en eksplicit kritisk indstilling til et givent genstandsfelt, er denne kritiske distance imidlertid omdrejningspunktet i det 'at gøre det åbenlyse tvivlsomt', hvorfor en sådan indledende strategi med fordel kan inddrages som styrende for den mere fænomenologiske eller phronetiske granskning i det bestående med henblik på at identificere undtagelser.

I en forskningssituation bliver eksemplet dermed *afsættet* for den *videnskabelige problematisering*, der er omdrejningspunktet for forskningen, mens det ligeledes er med til at definere genstandsfeltet (Ingemann 2016: 126). Det adskiller sig således fra den mere gængse procedure mht. inddragelse af eksempler i samfundsvidenskaben, hvor man *først* definerer problemet, hvorefter eksempler eller

cases anvendes strategisk i forbindelse med at *illustrere* problemet bedst (ibid.); fx som ekstreme, kritiske eller paradigmatisk cases med Flyvbjerg. I modsætning hertil er undtagelsen og det paradigmatisk eksempel nærmere *selve spørgsmålet*, der må fungere som afsæt for den videre forskning. Samme pointe fremføres i PBL-litteraturen, hvor normalier og anomalier fx forstås som afsæt for problemstillingen i en samfundsvidenskabelig forskningssammenhæng (Pedersen 2015: 31-32). Det er netop som et led i den videre forskningsproces, at man må *insistere på undtagelsen*: netop som et paradigmatisk eksempel, der – muligvis – rummer *mere*, end det umiddelbart udtrykker.

Et velkendt og omdiskuteret fænomen, der kan illustrere forskellen på det at forstå eksempler som henholdsvis (negativt) eksemplariske, dvs. til efterfølgelse eller det modsatte, og paradigmatisk, dvs. som undtagelser, kan være en 'figur' som Robert Nielsen ('dovne Robert'). Som det formentlig er gået de færrestes næse forbi, blev Robert Nielsen netop genstand for offentlig mediebevågenhed, fordi han ikke ville tage et hvilket som helst arbejde. Det resulterede i, at han i den politiske virkelighed fik påduttet sig prædikatet 'doven', fordi hans adfærd ikke var kongruent med den 'normale' opfattelse af gedigen, dansk konkurrencementalitet og den 'protestantiske etik' (Weber 1972). Med den *politiske* brug af dette eksempel blev der netop sat et *negativt eksempel*, dvs. der blev statueret et eksempel i forhold til, hvad 'man' *ikke* skal gøre som en god medborger i forlængelse af konkurrencestatens præmisser, dvs. 'sådan man nu engang gør'. Med andre ord kan man sige, at eksemplet 'dovne Robert', i politisk sammenhæng, blev benyttet til at legitimere det bestående ved, mere eller mindre indirekte, at fremføre, at 'det er det, vi andre gør, der er den rigtige måde at agere på'. Det vil sige de 'helt almindelige danskere', der smører madpakker om morgenen, passer sit arbejde og ikke gør for meget væsen af sig, som fungerer som evindelig retorisk reference i den politiske legitimations- og argumentationsproces. Hvor den almindelige dansker, der ukritisk udfører sit arbejde, er normen, blev Robert Nielsen således statueret som et fremmedelement i relation hertil. Andre eksempler, der udtrykker samme tendens i den politiske brug af negative eksempler, er fx ('fattig') Carina i forbindelse med spørgsmål vedrørende ulighed og fattigdom, ligesom det kunne være 'ubslutsomme' og 'lettere dorske' studerende, der tager et eller flere såkaldt(e) 'fjumreår' på uddannelsesområdet. Som det fremgik af produktivitetskommissionens anbefalinger,³⁶ er det netop sådanne tilfælde eller undtagelser, vi – som samfund – *ikke* har brug for.

³⁶ Ovenfor s. 4

Anderledes forholder det sig imidlertid, når eksempler som ovennævnte anskues i forlængelse af præmisserne, der gælder for paradigmatisk eksempler. I stedet blot at anse sådanne som en slags fremmedelementer, som noget der ingenlunde *tæller med*, dvs. ikke indeholdende samfundsmæssig værdi, kan sådanne eksempler snarere fungere som anledning til videre analyse af, hvad det er for nogle strukturelle eller ideologiske omstændigheder i normaliteten, der *betinges eller muliggør* en sådan undtagelse: *det, at der netop er tale om en undtagelse* (eller *anomali* i PBL-litteraturen). Dette ved netop at *insistere* på undtagelsen som noget, der *kan* indeholde 'paradigmatisk eksemplaritet'. Dvs. bibringe ny viden om 'normaliteten' eller det 'universelle' i stedet for blot at afskære undtagelsen herfra som en form for 'udvækst' – hvad enten det drejer sig om arbejdsmarkedspolitik, uddannelsessystemet, fattigdom eller andet, der har samfundsvidenskabelig interesse.

Pointen er således, at en fænomenologisk og phronetisk manøvre, der fokuserer på det *positivt givne*, ikke er nok, når det handler om at udstikke nogle nye pejlemærker for en kritisk samfundsvidenskab, der ikke blot reproducerer 'gamle' (græske) sandheder, men som peger på noget nyt i – og potentielt kan ændre – den sociale virkelighed. Det vil med andre ord sige, at den efterfølgende brug og analyse (efter identificeringen) af undtagelsen i høj grad er det, der differentierer paradigmatisk eksempler fra de eksemplariske³⁷ og phronetiske cases. Hvor det i sidstnævnte handler om 'at komme så tæt' på virkeligheden som muligt, er en dobbeltbevægelse – dvs. en kritisk distancering – en forudsætning for at kunne sige noget om, hvad det er i normaliteten, der *betinges og muliggør* undtagelsen.

At analysere en undtagelse – dvs. *at sætte en sådan som et paradigmatisk eksempel* – kræver netop mere end en blot forholde sig til det konkrete, og i den forbindelse kan et dekonstruktivt greb som det 'at gøre det åbenlyst tvivlsomt' anses som et skridt på vejen. Analysestrategien 'at gøre det skjulte åbenlyst' med fordel kan inddrages i forbindelse med at sige noget *nyt om*, hvad det er for nogle mere generelle (kategorielle og ideologiske) tendenser i samfundet, der *betinges undtagelsen*. Analysestrategien 'at gøre det skjulte åbenlyst' betegner Brinkmann *den kritiske tilgang*, og som han skriver er formålet "(...) *to see through the surface and demonstrate the working mechanisms behind the phenomena.*"

³⁷ Her tænkes både på anvendelsen i forbindelse med den normalvidenskabelige samfundsvidenskab, fx med fokus på evidente metoder på velfærdsområdet, men ligeledes i forbindelse med en politisk brug af eksempler, fx med Robert Nielsen som et negativt eksempel. Det betyder ikke, at jeg sidestiller disse to 'sfærer', men at samfundsvidenskaben – ved at forlade sig på en positivistisk videnskabsteoretisk forståelse (på baggrund af epistémé og techné med Flyvbjerg og en teknisk, instrumentel erkendelsesinteresse med Habermas) – kan komme til at reproducere nogle af de gængse (og politiske) forestillinger om, hvad der *bør* gøres, når det fx kommer til arbejdsmarkedspolitik, uddannelse mv.

(Brinkmann 2012: 23). I stedet for blot at skærpe blikket i det bestående, som det er fremgangsmåden i den fænomenologiske og phronetiske tilgang, handler det netop om at fremdrage de kategoriale eller ideologiske betingelser for, at noget viser sig, som det gør. Et sådant analytisk greb er relevant, fordi det mest væsentlige ikke altid viser gennem en 'konstant nærhed' med tingene (Bjerre 2015: 105). 'Det skjulte' er netop omdrejningspunktet i denne kritiske strategi, som Jøker Bjerre bl.a. beskriver med udgangspunkt i Žižeks skelnen mellem subjektiv og objektiv vold. Som Žižek påpeger i *Violence* opstår 'subjektiv vold' fx, når en person overfalder en anden person på gaden, hvilket åbenlyst falder uden for det normale, mens 'objektiv vold'³⁸ er "(...) *den vold, som er indbygget i tingenes 'normale' tilstand.*" (Žižek 2009: 8). I modsætning til subjektiv vold kan den objektive vold netop ikke umiddelbart registreres, men er ikke desto med til at opretholde tingenes normale tilstand, der indirekte kan få konsekvenser for konkrete individer. Jøker Bjerre skriver og eksemplificerer ved at påpege, at det netop er en form for vold

(...) der har med strukturer og systemer at gøre. Det er fx den vold, der gør nogle hjemløse, uden der er bestemte, identificerbare konkrete andre, der aktivt har villet det. Det er med andre ord den vold, der ligger i økonomien, kulturen og socialiteten, men som forbliver anonym, fordi alle bidrager til den i ét eller andet omfang (...) At gøre det skjulte åbenlyst handler således om at bringe fx de strukturer frem i lyset, der betinger den fremtrædelse [el. *undtagelse*], man vil analysere. Det er en grundlæggende kritisk bestræbelse, der handler om at nå frem til en form for dybere sandhed, måske endda en sandhed, vi ikke rigtig vil være ved (...) Det kan få os til at se os selv og vores hverdagspraksisser i et helt andet lys. (Bjerre 2015: 107-10).

Det er netop fra og med identificeringen af et paradigmatiske eksempel, hvor det udtages som en et paradoks eller en anomali i det bestående, til den videre spørgen ind til de mere skjulte forudsætninger for, at dette overhovedet er et eksempel i det åbenlyse, at overgangen fra et blot potentielt samfundsmæssigt problem til et samfundsvidenskabeligt problem finder sted (Ingemann 2016: 127). Som Ingemann påpeger, er det i overgangen fra, hvordan et eksempel umiddelbart fremtræder (fænomenologisk) til formuleringen af et samfundsvidenskabeligt problem - med udgangspunkt i

³⁸ Der i øvrigt minder om Bourdieus begreb om *symbolsk vold*, dvs. en form for vold, der ikke opfattes som vold i den ureflekterede erkendelse af tingenes 'normale tilstand', men som ikke desto mindre kan have voldelige virkninger (Bourdieu & Wacquant 1996).

eksempel, der kan behandles med videnskabelige metoder – at eksemplet får samfundsvidenskabelig relevans (ibid.: 128).

Det er imidlertid væsentligt at understrege, at der med ovenstående overvejelser angående brugen af eksempler som et kritisk redskab i samfundsvidenskaben ikke er tale om en praksis, der blot forholder sig kritisk til det bestående, hvor kritikken – i sig selv – alene er ærindet. Kritiske perspektiver i samfundsvidenskaben er væsentlige for at kunne udfordre og distancere sig til ideologiske opfattelser af og i den sociale virkelighed, men der er imidlertid ikke tale om en udvidelse af normalitetens felt 'bare for at udvide det'. Hvis det var tanken og tilfældet, ville der netop tale om, at der blot afdækkes (uendeligt) flere lag i det bestående, som Hegel betegnede *slet uendelighed* snarere end *sand uendelighed* i *Wissenschaft der Logik* (Hegel 2000: 149-150). I forlængelse af de dialektiske videnskabs-teoretiske præmisser handler det ikke blot om, epistemologisk, at forholde sig til *det negative* – forstået som undtagelser eller anomalier – i realiteten, men om at et sådant epistemologisk perspektiv kan have et *positivt* potentiale. Det kan det have ved at fungere som *springbræt* til, at virkeligheden (det positive) simpelthen kan være noget andet. Det er netop ved at *insistere på* (være 'tro' overfor) undtagelser og anomalier, at noget nyt, i forståelsen *nye sandheder* ('i positiv forstand'), kan virkeliggøres. Derfor er erkendelsesinteressen netop både kritisk og emancipatorisk. Det handler om at åbne muligheden for, at personer, der er en del af realiteten – men ikke anerkendes eller repræsenteres heri – repræsenteres og 'tælles med' (regnes for noget), hvilket må indebære en forandring af selvsamme realitet. På den måde kan eksempler, der tager afsæt i undtagelser i normaliteten, også i sig selv have et forandrende potentiale. I en samfundsvidenskabelig sammenhæng må der imidlertid insistes på mere tilbunds gående undersøgelse af eksemplerne. I den forbindelse kan eksempler afføde spørgsmål, der kan (og bedst) besvares på baggrund af positivistiske eller phronetiske forudsætninger: fx i forbindelse med at afdække omfanget af et partikulært eksempel eller i forbindelse med at spørge ind til, hvordan eksemplet kan sige noget om '*magtens hvordan*'. I en samfundsvidenskabelig sammenhæng bør eksempler analyseres fra mange sider, og ærindet i indeværende har været at vise, at de også bør – og kan – analyseres ud fra en kritisk-emancipatorisk erkendelsesinteresse. Som vi har set, kan det for det første betyde – gennem en kritisk indstilling til det det, der tages for givet i normaliteten – at *afsløre normalier* med udgangspunkt i analysestrategierne 'at gøre det åbenlyse åbenlyst' og 'at gøre det åbenlyse tvivlsomt'. I forlængelse af det dialektiske perspektiv vil det sige at *identificere og udtage undtagelser* (anomalier) i det bestående, der – ved at inkarnere den sociale ordens immanente inkonsistens – kan *vise udover* den sociale orden og gældende forestillinger om

‘nødvendighed’ og ‘det fornuftige’. Dernæst – ved netop ved at insistere på undtagelsens paradigmatiske eksemplaritet (dvs. undtagelsen som en potentiel *sandhedsbegivenhed*) – har jeg foreslået analysestrategien ‘at gøre det skjulte åbenlyst’, der handler om at fremdrage de strukturelle og ideologiske omstændigheder i samtiden, der *umuliggør optagelsen af undtagelsen i den sociale orden*: fx gennem et fokus på dybereliggende (skjulte) økonomiske og sociale forhold, der – ‘anonymt’ – bidrager til opretholdelsen af en *bestemt* opfattelse af »realiteten« og dertilhørende måder at handle på.

Afslutningsvist er der imidlertid et spørgsmål, der trænger sig på i forhold til ovenstående tanke om det at skabe nye sandheder, nemlig hvordan man kan vide, om en insistensen på (eller ‘gentagelse af’) en undtagelse ændrer »realiteten« til noget *bedre*,³⁹ hvis man ikke forlader sig på et ‘sikkert fundament’ (fx evidens om, hvad der virker eller en universel etik med Habermas)? I *Etikken* skriver Badiou fx:

Netop fordi en sandhed (...) er *for alle*, kan den kun virkeliggøres *imod* de dominerende holdninger, der altid arbejder for nogle og ikke for alle. Og disse nogle råder ganske rigtigt over stillinger, kapitaler og medier. (Badiou 2007b: 47).

I forbindelse med det ‘at gøre det skjulte åbenlyst’ er det netop *den objektive (og universelle) vold*, der er omdrejningspunktet. Det vil sige den vold, som alle – i et eller andet omfang – anonymt bidrager til gennem vores måde at agere på i den sociale orden. Det betyder, at alt der skiller sig ud fra (eller viser sig ved siden af) normaliteten ikke nødvendigvis er en *berettiget undtagelse* og dermed kan retfærdiggøres som havende en udsagnskraft om ‘det universelle’ (almene). Det betyder også, for at tage et banalt eksempel, at bare fordi enkeltpersoner eller grupper (rockere, bander eller lignende) bryder loven, er det selvsagt ikke ensbetydende med, at loven skal ændres. Ærindet er derfor *ikke* identitetspolitisk, men snarere *kollektivt*: undtagelsen må netop have en *universel* appel, hvilket netop vil sige, at den må kunne foranstalte koblingen fra det konkrete til det universelle og dermed *sige noget alment om den sociale orden* og ændre koordinaterne for, hvad vi overhovedet kan forstå ved den sociale orden som sådan.

Dermed også sagt, at bare fordi (‘dovne’) Robert og (‘fattig’) Carina er nævnt i forbindelse med at illustrere, hvordan arbejdet med undtagelser og paradigmatiske eksempler kan tilgås (i forhold til

³⁹ Og at ovenstående tanker om at indskrive undtagelsen i det almene ikke har identitetspolitiske eller sågar totalitære reminiscenser?

den politiske brug af disse som eksempler), vil det ikke nødvendigvis sige, at der er tale om *berettigede undtagelser* i en samfundsvidenskabelig sammenhæng. Det ville kræve en mere dyberegående samfundsvidenskabelig analyse at vurdere, om de så også 'holder' som berettigede paradigmatisk eksempler, end der er mulighed for (og har været hensigten) i indeværende. Ærindet har snarere været udstikke nogle overordnede pejlemærker i forbindelse med, hvordan eksempler kan forstås og anvendes i en kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskab, der – potentielt – kan overskride, hvad vi til en given tid forlader os på som »realiteten« og dermed facilitere skabelsen af *nye sandheder*.

Konklusion

I det følgende vil jeg konkludere på, hvordan det er muligt at praktisere kritisk og emancipatorisk samfundsvidenskab, der (i) kan fungere som et alternativ til den samfundsvidenskabelige normalvidenskab, der – som det fx kommer til udtryk i det øgede fokus på *evidens* – fungerer på positivistiske præmisser, og (ii) der kan gøre op med forestillingen om, at samfundet er karakteriseret ved en form for nødvendighed, og – derved – bidrage til at muliggøre nye sandheder.

I forlængelse af ovenstående kan jeg konkludere, at en samfundsvidenskab, der eksplicit forlader sig på en kritisk-emancipatorisk erkendelsesinteresse, med fordel kan inddrage *dialektiske* videnskabs-teoretiske pointer som et alternativ til de *realistiske*, som den normalvidenskabelige samfundsvidenskab forlader sig på.

Det er bl.a. tilfældet, fordi et sådant kan tilføre noget ekstra til henholdsvis Habermas' kritisk-teoretiske og Bent Flyvbjergs phronetiske samfundsvidenskabelige perspektiv, der begge er skeptiske overfor en samfundsvidenskab, der forlader sig på 'kendsgerningsontologiske' og positivistiske præmisser. I forhold til en kritisk samfundsvidenskab, der bidrage til muliggørelsen af nye sandheder, har både Habermas' og Flyvbjergs position imidlertid nogle begrænsninger, eftersom de – på hver sin måde – ikke til fulde formår at lave koblingen mellem immanens og transcendens (og det konkrete og universelle), der – også i den kritiske teoris egen selvforståelse – er en nødvendig forudsætning for at kunne tænke nyt, dvs. 'udover' det bestående. I Habermas' tilfælde, fordi hans position – som konsekvens af hans afsæt i en universel diskursetik som i normativt fundament for forandring, der ikke til fulde forankres i det bestående (og konkrete) – bliver *for universalistisk*. Flyvbjergs phronetiske position – derimod – bliver imidlertid så konkret, at det bliver svært at distancere sig fra det bestående, hvorfor *det væsentlige* i en kritisk-emancipatorisk kontekst – nemlig strukturelle og ideologiske omstændigheder, der betinger vores opfattelse af 'realiteten' (det konkrete) – forbliver *utænkte*. Med et dialektisk videnskabsteoretisk afsæt (fx med Žižek og Badiou) bliver det imidlertid muligt at udstikke nogle pejlemærker for, hvordan *koblingen mellem det konkrete og det universelle* og dermed *nye sandheder* kan muliggøres. Dette ved at ved at inkludere *modsigelser* og *paradokser* i enhver (ontologisk) opfattelse af en sammenhængende enhed (dvs. realitet, social orden). I denne forbindelse kan *undtagelser* (fx med Badiou) – dvs. modsigelser og paradokser – der ikke 'passer ind' i den gængse (ideologiske) opfattelse af 'realiteten' og 'normaliteten' fungere som *afsæt i det bestående* (konkrete), der – potentielt – kan udsige noget nyt om 'det universelle' (den sociale orden) som sådan. Derfor kan et dialektisk perspektiv også bidrage med en radikalt anden sandhedsforståelse end den

gængse inden for samfundsvidenskabens normalvidenskab. I stedet for at forstå sandhed som korrespondens i forholdet det, *der viser sig positivt i realiteten* (således realismen og positivismen), er en *undtagelse i realiteten* netop en forudsætning for *nye sandheder* i det dialektiske perspektiv: som undtagelser, *der bryder med det bestående*. I denne forbindelse knytter det *at bryde med det bestående* an til (med Žižek) ideologiske opfattelser af, at »realiteten« er en fast, lukket og harmonisk størrelse, som fx foreskriver en *bestemt* (nødvendig) måde at handle på – samfundsmæssigt (politisk) såvel som samfundsvidenskabeligt. Undtagelser kan netop pege udover sådanne forestillinger om en *lukket realitet* ved at fremhæve *modsigelser* i denne, der viser muligheden for, at selve realiteten (ontologisk set) kan være anderledes.

I forlængelse af ovenstående kan et dialektisk perspektiv ligeledes supplere og udbygge forståelsen af brugen af cases – eller snarere *eksempler* – i en samfundsvidenskabelig kontekst. I forlængelse af det dialektiske perspektiv – og med *undtagelsen* som omdrejningspunkt – bliver det muligt at foretage sondring mellem cases og eksempler. Hvor cases – fx med Flyvbjerg – henviser til det at undersøge noget konkret *inden for den realistiske ramme i dybden*, omhandler det at tænke (kritisk) med eksempler snarere om at rette sit analytiske fokus mod *undtagelser* i selvsamme realitet, der kan sige noget nyt om denne. Dette ved at *udtage en undtagelse i realiteten*, hvilket imidlertid stiller krav til samfundsforskeren om at *insistere på undtagelsen* og bruge (analysere) en sådan for – potentielt – at kaste et nyt lys på de strukturelle og ideologiske tendenser i samfundet, der *betinges* en undtagelse. Det vil sige 'skjulte' forhold, der – indirekte – bevirker, at en undtagelse (fx personer, der ikke repræsenteres i samfundet) overhovedet er mulig. I den forbindelse må forskeren netop insistere på en undtagelse og kritisk undersøge den som et potentielt 'paradigmatisk eksempel', hvilket vil sige at fremdrage mere generelle (almene) inkonsistente tendenser i samfundet, som undtagelsen rummer, end den – i dens umiddelbare partikularitet – udtrykker. I forbindelse med konkret at bruge eksempler i et kritisk-emancipatorisk samfundsvidenskabeligt perspektiv foreslår jeg et 'toleddet' greb med udgangspunkt i analysestrategierne (i) 'at gøre det åbenlyse åbenlyst', (ii) 'at gøre det åbenlyse tvivlsomt' og (iii) 'at gøre det skjulte tvivlsomt'. Hvor et fænomenologisk ('at gøre det åbenlyse åbenlyst') og et dekonstruktivt greb ('at gøre det åbenlyse tvivlsomt') foreslås i forbindelse med *at identificere undtagelser*, der – potentielt – kan fungere som *paradigmatiske (kritiske) eksempler*, foreslås det kritiske greb ('at gøre det skjulte tvivlsomt') som afsæt for den videre analyse af de 'skjulte' (ideologiske) og 'anonyme' omstændigheder i den sociale virkelighed, der betinges en undtagelse: fx sociale og økonomiske forhold. Det betyder, at det *at identificere en undtagelse* handler om en kritisk indstilling til det, der tages

for givet i 'normaliteten' ('realiteten') - nemlig at *afsløre normalier* i forlængelse af PBL-litteraturen - der kan fungere som afsættet for formuleringen af en samfundsvidenskabelig problemstilling. Dernæst foreslås - ved netop at insistere på undtagelsens paradigmatisk eksemplaritet (som en *anomali* i det bestående i PBL-litteraturen) - at tilgå undtagelsen som en potentiel sandhedsbegivenhed, der kan ændre, hvordan vi overhovedet forstår og handler i den sociale virkelighed. Det er således et analytisk greb, der har *eksemplet* som omdrejningspunkt for en samfundsvidenskabelig problemstilling, som - med afsæt i det konkrete (immanensen) - kan ændre (transcendere) forståelser af, og handlen i, den sociale virkelighed (det universelle).

Litteratur

- Abercrombie, Nicolas, Stephen Hill & Bryan S. Turner (1984): *Dictionary of Sociology*. Harmondsworth: Penguin.
- Agamben, Giorgio (2009): *The Signature of all things: on method*. Urzone Inc: Brooklyn.
- Agamben, Giorgio (2016): *Homo sacer. Den suveræne magt og det nøgne liv*. Klim 2016.
- Andersen, Jørgen Goul (2003): "Trivsel, tryghed og arbejde," i: Andersen, Jørgen Goul (2003): *Marginalisering og velfærdspolitik: Arbejdsløshed, jobchancer og trivsel*. Frydenlund: København.
- Andersen, Peter Østergaard (2015): "En diskussion af "sikker viden", "effektivitet" og "evidens" i et usikkert og komplekst videnssamfund," i: Næsby, Torben (red.) (2015): *Evidens i pædagogens praksis. En introduktion*. Dafolo Forlag.
- Aristoteles (2000): *Etikken*. København: Det lille Forlag.
- Badiou, Alain (2007a): *Grundrids af metapolitikken*. Forlaget Slagmark.
- Badiou, Alain (2007b): *Etikken*. Forlaget Philosophia.
- Badiou, Alain (2009): *Logic of Worlds*. Continuum.
- Badiou, Alain (2013): *Being and Event*. Bloomsbury Academic.
- Bandak, Andreas & Lars Højer (red.) (2015): *The Power of Example: Anthropological Explorations in Persuasions, Evocation, and Imitation*. Journal of the Royal Anthropological Institute Special Issue Book Series. Malden, MA: John Wiley & Sons.
- Bengtsson, Steen, Anna Lanken Rasmussen & Stine Gregersen (2015): *Metoder i botilbud. En kortlægning af botilbud i region Syddanmark af de metoder, som de anvender, og af potentialet for fornyelse på området*. SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd: København 2015.
- Benhabib, Seyla (1986): *Critique, Norm, and Utopia - A Study of the Foundations of Critical Theory*. Columbia University Press: New York.
- Bernstein, Richard J. (1985): *Beyond Objectivism and Relativism: Science, Hermeneutics, And Praxis*. University of Pennsylvania Press: Philadelphia.
- Bjerre, Henrik Jøker (2016): "At sætte et eksempel," i: Hansen, Brian Benjamin & Jan Holm Inge-mann (red.) (2016): *At se verden i et sandkorn – om eksemplarisk metode*. Samfundslitteratur.
- Bjerre, Henrik Jøker & Brian Benjamin Hansen (2017): *Handl!* Forlaget Mindspace.
- Bjerre, Henrik Jøker & Carsten Bagge Laustsen (2013): *Den nyttige idiot. En introduktion til Slavoj Žižeks samfundsteori*. Samfundslitteratur
- Bjerre, Henrik Jøker & Søren Mau (2016): "Det er ikke nødvendigt at leve i nødvendighed," i: Rasmussen, Anders Moe & Morten Ziethen (2016): *System, frihed og virkelighed. En indføring i den tyske idealismes hovedpositioner*. Forlaget Philosophia.
- Bourdieu, P., & L. Wacquant (1996): *Refleksiv sociologi: mål og midler*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bowker, Geoffrey C. & Susan Leigh Star (1999): *Sorting Things Out: Classifications and Its Consequences*. Massachusetts Institute of Technology.
- Brinkmann, Svend (2012): *Qualitative Inquiry in Everyday Life*. Sage Publications.
- Brinkmann, Svend, Jacob Storch, Lene Tanggaard & Morten Ziethen (2012): *Den nye Gud*. Information. Tilgængelig fra: https://www.information.dk/debat/2012/06/nye-gud?lst_cntrb.
- Brinkmann, Svend & Lene Tanggaard (red.) (2010): *Kvalitative metoder. En grundbog*. Hans Reitzels Forlag.

- Buus, Anne Mette & Palle Rasmussen (2015): "Når evidensbaserede metoder møder den pædagogiske hverdag," i: Næsby, Torben (red.) (2015): *Evidens i pædagogens praksis*. En introduktion. Dafolo Forlag.
- Caputo, John D. (1987): *Radical Hermeneutics. Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Project*. Bloomington and Indianapolis. Indiana University Press.
- Christensen, Søren & John Benedicto Krejsler (2015): *Evidens – kampen om viden der virker*. Pædagogisk Udviklings Fond, PUF's skriftserie, nr. 2.
- Clement, Sanne Lund & Jørgen Goul Andersen (2006): *Ledighed og incitamentseffekter: hvad ved vi? - En forskningsoversigt*. Centre for Comparative Welfare Studies (CCWS). Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet.
- Danmarks Statistik. (2012): *ADAM - en model af dansk økonomi*. Tilgængelig fra: <http://www.dst.dk/pukora/epub/upload/17987/adam.pdf>. Lokaliseret d. 2. januar, 2018.
- Den Danske Ordbog: Paradigme. Tilgængelig fra: <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=paradigme>. Lokaliseret d. 15. januar, 2018.
- Den Store Danske: Samfundsvidenskab. Tilgængelig fra: http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Samfund/Statsl%C3%A6re_og_politisk_videnskabsteori/samfundsvidenskab. Lokaliseret d. 23. december, 2017.
- Dolar, Mladen (2016): *Køn, filosofi og psykoanalyse*. Forlaget Philosophia.
- Faye, Jan & David Budtz Pedersen (2012): "Videnssamfundets dilemmaer", i: Faye, Jan & David Budtz Pedersen (red.) (2012): *Hvordan styres videnssamfundet? Demokrati, ledelse og organisering*. Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Finansministeriet (2012): *Regneprincipper og modelanvendelse i Finansministeriet*. Tilgængelig fra: <http://www.fm.dk/oekonomi-og-tal/finansministeriets-regnemetoder>. Lokaliseret d. 12 december, 2017.
- Flyvbjerg, Bent (2000): *Ideal Theory, Real Rationality: Habermas Versus Foucault and Nietzsche*. London School of Economics and Political Science. Tilgængelig fra: <http://flyvbjerg.plan.aau.dk/IdealTheory.pdf>. Lokaliseret d. 5. oktober, 2017.
- Flyvbjerg, Bent (2009): *Samfundsvidenskab som virker*. Akademisk forlag.
- Folketinget (2010): L 222, spørgsmål 26. Tilgængelig fra: <http://www.ft.dk/samling/20091/lovforslag/1222/spm/26/svar/723923/860311.pdf>. Lokaliseret d. 10. december, 2017.
- Forskningsrådet for Samfund og Erhverv (2006): *Resumé - Samfundsvidenskabens rolle i 2015*. Tilgængelig fra: <http://www.ft.dk/samling/20061/almdel/uvv/bilag/110/349953.pdf>. Lokaliseret d. 27. november 2017.
- Foucault, Michel (2002): "Space, Knowledge, and Power," i: Faubion, James D. (red.) (2002): *Power. Essential Works of Michel Foucault 1954-1984* (v. 3). Penguin Books
- Fuglsang, Niels (2017): *I de økonomiske regnemodeller er ulighed altid godt*. Berlingske. Tilgængelig fra: <https://www.b.dk/kronikker/i-de-oekonomiske-regnemodeller-er-ulighed-altid-godt>. Lokaliseret d. 12. december, 2017.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- Geuss, Raymond (1981): *The Idea of a Critical Theory: Habermas and the Frankfurt School*. Cambridge University Press.
- Gilje Nils & og Harald Grimen (2002): *Samfundsvidenskabernes forudsætninger*. Hans Reitzels Forlag: København.

- Gjerding, Sebastian (2016): *Værdien af velfærd undervurderes systematisk i de økonomiske modeller*. Information. Tilgængelig fra: <https://www.information.dk/indland/2016/10/vaerdien-velfaerd-under-vurderes-systematisk-oekonomiske-modeller>. Lokaliseret d. 20. november, 2017.
- Habermas, Jürgen (1987) *The Theory of Communicative Action, Vol. 2; Lifeworld and System. A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1995): *Moral Consciousness and Communicative Action*. MIT Press. Tilgængelig fra: http://www.ihc.ucsb.edu/research/identity_articles/Habermas1983MoralConsciousnessCommunicationActionOCR.pdf.
- Habermas, Jürgen (2005): *Teknik og videnskab som 'ideologi'*. DET lille FORLAG: Frederiksberg.
- Hansen, Brian Benjamin (2007): "Sandhedernes etik – om Alain Badiou, etik og ontologi," i: Badiou, Alain (2007): *Etikken*. Forlaget Philosophia.
- Hansen, Brian Benjamin & Jan Holm Ingemann (red.) (2016): *At se verden i et sandkorn – om eksemplarisk metode*. 1. udgave. Samfundslitteratur.
- Hansen, Hanne Foss & Olaf Rieper (2007): *Metodedebatten om evidens*. AKF Forlaget.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2000): *Wissenschaft der Logik I*. Buch 1, 4. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2010): *Åndens fænomenologi*. 1. udgave, 2. oplag. Gyldendal.
- Henriksen, Thomas Bernt (2014): *Er 'Sådan er det jo' et af de bedste politiske citater gennem tiden?* Børsen. Tilgængelig fra: <http://borsen.dk/nyheder/politik/artikel/1/290023/er-sa-dan-er-det-jo-et-af-de-bedste-politiske-citater-gennem-tiden.html>. Lokaliseret d. 2. januar, 2018.
- Horkheimer, Max (1988): "Traditionelle und kritische Theorie," i: Horkheimer, Max (red.): *Gesammelte Schriften 4*, s. 162-216. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Horkheimer, Max & Theodor W. Adorno (1995): *Oplysningens dialektik – filosofiske fragmenter*. Moderne tænkere. 2. udgave, 4. oplag.
- Hylgaard, Kirsten (2003): *Det utidige subjekt. Lacan, Freud, Heidegger, Sartre, Badiou, Žižek m.fl.* Roskilde Universitetsforlag.
- Ingemann, Jan Holm (2013): *Videnskabsteori for økonomi, politik og forvaltning*. Samfundslitteratur.
- Ingemann, Jan Holm (2016): "Eksempler og fantasi," i: Hansen, Brian Benjamin & Jan Holm Ingemann (red.) (2016): *At se verden i et sandkorn – om eksemplarisk metode*. Samfundslitteratur.
- Jacobsen, Bo, Lene Tanggaard & Svend Brinkmann (2010): "Fænomenologi," i: Brinkmann, Svend & Lene Tanggaard (red.) (2010): *Kvalitative metoder – en grundbog*. Hans Reitzels Forlag.
- Jensen, Rasmus Ugilt Holten (2016) "Retroaktivitet, system, excess – en diskussion af Hegels forståelse af dialektik," i: Anders Moe Rasmussen & Morten Ziethen (2016): *System, frihed og virkelighed. En indføring i den tyske idealismes hovedpositioner*. Forlaget Philosophia.
- Jespersen, Jesper (2012): "Modelbrug og virkelighed," i: *DØRS jubilæumsskrift 1962-2012*, s. 424-439, Tilgængelig fra: <http://www.dors.dk/graphics/Synkron-Library/50%C5rsJubil%C6um/web-jubil%C6umsskrift-2012.pdf>. Lokaliseret d. 15. november, 2017.
- Kierkegaard, Søren (2014a): *Gjentagelsen*. Søren Kierkegaards Værker, bind 4.1. København: Gyldendal.
- Kierkegaard, Søren (2014b): *Philosophiske Smuler*. Søren Kierkegaards Værker, bind 4.2. København: Gyldendal.
- Krogstrup, Hanne Kathrine (2011): *Kampen om evidens*. Hans Reitzels Forlag.
- Kuhn, Thomas (1970): *The Structure of Scientific Revolutions*. 2. udgave. University of Chicago Press.

- Lauritsen, Holder Ross (2011): "Én deler sig i to: Alain Badiou & den postmaoistiske dialektik," i: Boiesen, Jon Rostgaard, Kåre Blinkenberg, Astrid Nonbo Andersen & Mathias Hein Jessen (2011): *Venstrefløjens nye tænkere – en introduktion*. Forlaget Slagmark.
- Marx, Karl (1970): *Kapitalen. Kritik af den politiske økonomi*. København: Rhodos.
- Marx, Karl (2014): *Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie*. Holzinger. Tilgængelig fra: <http://www.zeno.org/Lesesaal/N/9781495461248?page=0>. Lokaliseret d. 8. september, 2017.
- Ove Kaj (2011): *Konkurrencestaten*. Hans Reitzels Forlag.
- Pabst, Mette (2017): *Nu skal effekten af sociale indsatser dokumenteres*. Altinget. Tilgængelig fra: <https://www.altinget.dk/kommunal/artikel/nu-skal-effekten-af-sociale-indsatser-dokumenteres>. Lokaliseret d. 23. november, 2017.
- Pedersen, Kaare (2015): "Problemstilling og problemformulering," i: Olsen, Poul Bitsch & Kaare Pedersen (2015): 2015): *Problemorienteret projektarbejde*. 4. udgave. Samfundslitteratur.
- Pereira, Gustavo (2013): *Elements of a Critical Theory of Justice*. Palgrave-Macmillan.
- Polanyi, Karl (2001): *The Great Transformation*. Beacon Press Books. 2. udgave.
- Produktivitetskommissionen (2014): *Det handler om velstand og velfærd*. Tilgængelig fra: <http://produktivitetskommissionen.dk/media/165599/slutrapport02042014.pdf>. Lokaliseret d. 20. september, 2017.
- Rasmussen, Anders Moe & Morten Ziethen (2016): "System, frihed og virkelighed – et problemfelt indkredses," i: Rasmussen, Anders Moe & Morten Ziethen (2016): *System, frihed og virkelighed. En indføring i den tyske idealismes hovedpositioner*. Forlaget Philosophia.
- Rasmussen, Kasper-Lippert (2012): "Sandhed og relativisme," i: Jacobsen, Michael Hviid, Kasper Lippert-Rasmussen & Peter Nedergaard (red.) (2012): *Videnskabsteori i statskundskab, sociologi og forvaltning*. Hans Reitzels Forlag.
- Regeringen (2006): *Fremgang, fornyelse og tryghed. Strategi for Danmark i den globale økonomi*. Globaliseringsstrategi – de vigtigste initiativer.
- Regeringen (2015): *Sammen for fremtiden*. Regeringsgrundlag. Statsministeriet. Tilgængelig fra: http://stm.dk/a_1621.html. Lokaliseret d. 14. september, 2017.
- Regeringen (2016): *For et friere, rigere og mere trygt Danmark*. Regeringsgrundlag. Regeringen.
- Regeringen (2017): *Vækst og Velstand 2025*. Finansministeriet. Tilgængelig på: <https://www.fm.dk/publikationer/2017/vaekst-og-velstand-2025>. Lokaliseret d. 10. september, 2017.
- Rostbøll, Christian (2011): *Politisk teori og god statskundskab*. Politica, 43. årgang, nr. 1, s. 110-128.
- Rønnestad, Michael Helge (2012) "Evidensbasert praksis," i: Gilbert, Sidsel, Erik Stänicke & Fredrik Engelstadt (red.) (2012): *Psyke, kultur og samfunn – perspektiver på indre og ytre virkelighet*. Abstrakt forlag.
- Schelling, F. J. W. (2013): *Filosofiske undersøgelser om den menneskelige friheds væsen og de dermed sammenhængende genstande*. Forlaget Philosophia.
- Social- og Integrationsministeriet (2012): *Kortlægning af dansk social- og velfærdsforskning*. Ministeriet for Forskning, Innovation og Videregående Uddannelser.
- Socialstyrelsen (2016): *Resultatdokumentation og evaluering. Håndbog for sociale tilbud*. Tilgængelig fra: <https://socialstyrelsen.dk/nyheder/2016/ny-handbog-i-resultatdokumentation-og-evaluering>. Lokaliseret d. 25. december, 2017.
- Socialstyrelsen (2017): *Critical Time Intervention (CTI)*. Tilgængelig fra: <https://socialstyrelsen.dk/tvaergaende-omrader/dokumenterede-metoder-voksne-og-handicap/om/cti>. Lokaliseret d. 3. oktober, 2017.

- Stehr, N. (1994): *Knowledge Societies*. London: Sage Publications Ltd.
- Sørensen, Asger (2012): "Kritisk teori," i: Jacobsen, Michael Hviid, Kasper Lippert-Rasmussen & Peter Nedergaard (red.) (2012): *Videnskabsteori i statskundskab, sociologi og forvaltning*. Hans Reitzels Forlag.
- Wad, Peter (2012): "Realistisk videnskabsteori og kritisk realisme," i: Jacobsen, Michael Hviid, Kasper Lippert-Rasmussen & Peter Nedergaard (red.) (2012): *Videnskabsteori i statskundskab, sociologi og forvaltning*. Hans Reitzels Forlag.
- Weber, Max (1972): *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. København: Fremad.
- Wellmer, Albrecht (2014): "On Critical Theory", i: *Social Research: An International Quarterly*, Volume 81, Number 3, Fall 2014, pp. 705-733. The Johns Hopkins University Press. Tilgængelig fra: http://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/social_research/v081/81.3.wellmer.pdf. Lokaliseret d. 28 november, 2017.
- Willig, Rasmus (2007): *Til forsvar for kritikken*. Hans Reitzels Forlag: København.
- Žižek, Slavoj (1989): *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj (1994): "The Spectre of Ideology," i: Žižek, Slavoj (red.) (1994): *Mapping Ideology*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj (1999): *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj (2008): *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj (2009): *Vold*. Forlaget Philosophia.
- Žižek, Slavoj (2010): *Ideologiens sublime objekt*. Hans Reitzels Forlag.
- Žižek, Slavoj (2012): *Less than Nothing: Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj (2014): *Absolute Recoil: Towards a New Foundation of Dialectical Materialism*. London: Verso.
- Østergaard, Mette (2010): *Løkke: Vor tids ideologi er realisme*. Politiken. Tilgængelig fra: <https://politiken.dk/indland/politik/art5056768/Lokke-Vor-tids-ideologi-er-realisme>. Lokaliseret d. 3. oktober, 2017.